

The background of the cover is a dark blue map of the Czech Republic. Overlaid on the map is a white network diagram consisting of numerous small squares connected by thin white lines, representing a complex web or cluster structure.

BermanGroup

Regionální hospodářská konkurenceschopnost

příručka pro představitele veřejné správy

Projekt identifikace klastrů v ČR

- Zadavatel: **CzechInvest**
- Zpracovatel: **Berman Group**
- Datum: **únor 2006**

Autoři

- Ing. Petr Adámek, MBA, Berman Group – služby ekonomického rozvoje, s.r.o.
- Mgr. Pavel Csank, Berman Group – služby ekonomického rozvoje, s.r.o.
- Mgr. Pavla Žížalová, Berman Group – služby ekonomického rozvoje, s.r.o.

Autorská práva

- Na zpracování tohoto materiálu zpracovatel společnost **Berman Group – služby ekonomického rozvoje, s.r.o.** (www.bermangroup.cz) spolupracoval se svým subdodavatelem společností **PS inovace, s.r.o.** (www.psinovace.cz). Tento materiál stejně jako všechny jeho části a ostatní výstupy studie „Regionální a národní ekonomická analýza ČR s cílem identifikace existujících a potenciálně konkurenceschopných kalstrů“ (někdy uváděn pod zkráceným názvem „Statistická identifikace kalstrů“) jsou vlastnictvím agentury CzechInvest. Použití materiálu nebo jeho částí podléhá autorskému zákonu a souhlasu agentury CzechInvest.

Loga

Kontakty

Na zadavatele

Mgr. Petra Hořinová,
manažerka projektu
petra.horinova@czechinvest.cz
CzechInvest - Agentura pro podporu
podnikání a investic
Štěpánská 15
120 00 Praha 2
Česká republika

Na zpracovatele

Ing. Petr Adámek, MBA
konzultant
adamek@bermangroup.cz
Berman Group – služby ekonomického
rozvoje, s.r.o.
Na květnici 25
140 00 Praha 4
Česká republika

Datum

19. leden 2006

Obsah

1	Úvod	5
2	Regionální rozvoj a nerovnoměrný ekonomický růst	6
2.1	Nerovnoměrný regionální (ekonomický) rozvoj?	7
3	Regionální ekonomická konkurenceschopnost.....	10
3.1	Úvod.....	10
3.2	Hlavní faktory konkurenceschopnosti regionů a jejich význam	11
3.2.1	Lidské zdroje.....	11
3.2.2	VaV a inovace.....	13
3.2.3	Ekonomická struktura	18
3.2.4	Přímé zahraniční investice.....	21
3.2.5	Dopravní a telekomunikační infrastruktura	25
3.2.6	Další faktory regionálního rozvoje	27
4	Klastry a ekonomický rozvoj.....	29
5	Implikace pro veřejnou politiku	34

1 Úvod

Co to je regionální rozvoj? Jaká je role ekonomické konkurenceschopnosti regionů v procesu regionálního rozvoje? Proč se touto problematikou vůbec zabýváme? Odpovědi na tyto a řadu dalších souvisejících otázek jsou náplní následujících kapitol. Vzhledem ke složitému charakteru problematiky regionálního rozvoje a omezenému rozsahu této publikace se jedná pouze o základní (místy nutně zjednodušující) odpovědi, jejichž cílem je poskytnout přehled, nikoli vyčerpávající odbornou diskusi.

Cílem je přiblížit aktérům praktické politiky na regionální/místní úrovni kontext umožňující zasadit výkon jejich každodenní agendy do širšího rámce. Tato publikace nemůže poskytnout návod, jak řešit konkrétní situace, ale v řadě otázek místního/regionálního ekonomického rozvoje může představit teoretická východiska a uvést příklady řešení odjinud.

Na základě požadavků zadavatele tohoto dokumentu má předložený materiál především edukativní charakter se zaměřením na hlavní (nejfrekventovanější) pojmy, koncepty a modely související s regionálním rozvojem a regionální ekonomickou konkurenceschopností. To však neznamená, že je jednostranný. Ve všech oblastech, kde nepanuje výrazná většinová shoda odborníků, se tento dokument snaží v zájmu objektivitě představit v jednoduché a ucelené formě také protichůdná stanoviska.

Jedním z klíčových úkolů volených představitelů i zaměstnanců regionálních/místních samospráv je zvyšovat místní ekonomickou konkurenceschopnost. Celkový a dlouhodobě udržitelný rozvoj regionu je totiž závislý v první řadě na rozvoji ekonomickém, který je zdrojem prostředků na rozvoj v dalších oblastech (sociální služby, ochrana prostředí, kultura ad.) Jádrem tohoto materiálu proto spočívá v rozvedení základních otázek, faktorů a nástrojů souvisejících s problematikou regionální ekonomické konkurenceschopnosti.

Struktura materiálu je následující. Ve druhé kapitole je vysvětleno, co vše se skrývá a lze rozumět pod pojmem regionální rozvoj. Součástí této kapitoly je také krátká obecná diskuse problematiky nerovnoměrného vývoje regionů, který představuje jednu z motivací pro diferenciovanou regionální politiku. Smyslem druhé kapitoly je ukázat nerovnoměrný ekonomický vývoj a regionální rozvoj jako kontext pro chápání regionální ekonomické konkurenceschopnosti. Kapitola třetí je „teoretickým“ těžištěm předloženého materiálu. Je zde vysvětleno, proč je konkurenceschopnost regionů důležitá a proč její význam v posledních desetiletích neustále roste. Následně jsou diskutovány hlavní faktory ovlivňující konkurenceschopnost regionů včetně obecného přístupu k intervenčním nástrojům. V kapitole 4 se zabýváme moderní teorií ekonomického rozvoje, zejména významem porteránských klastrů pro regionální rozvoj a globální konkurenceschopnost ekonomických aktivit lokalizovaných v českých regionech. Pátá kapitola představuje základní teze a implikace směrem k politice veřejných intervencí podpory ekonomického rozvoje.

Přílohy doplňují kontext tohoto materiálu a zabývají se (Příloha 1) obecným přístupem k měření regionálních disparit a diskusí indikátorů používaných k měření dílčích faktorů regionální ekonomické konkurenceschopnosti. Poslední část (Příloha 2) má pak empirický charakter a je věnována základnímu rozboru vývoje a stávající situace procesu regionální diferenciace v České republice. Součástí je také základní mezinárodní srovnání vnitrostátních regionálních disparit v rámci vybraných států EU. Cílem této empirické části je podat čtenáři základní obraz o stavu regionálních disparit v ČR a EU a podpořit tak řadu tvrzení a závěrů obsažených v předcházejících kapitolách.

2 Regionální rozvoj a nerovnoměrný ekonomický růst

Pojem regionální rozvoj je velmi široký. Bylo by zbytečné pátrat po nějaké přesné definici tohoto pojmu, žádná obecně platná totiž neexistuje. V nejužším pojetí je možné si pod pojmem regionální rozvoj představit pouze ekonomický rozvoj nebo růst určitého územně definovaného celku(ů). V současnosti se však pod tímto pojmem rozumí obvykle celkový růst socioekonomického potenciálu a úrovně regionů, aktivace využití místního rozvojového potenciálu, zvyšování konkurenceschopnosti apod. Z praktického úhlu pohledu (regionální politiky) lze tvrdit, že se jedná o zavedený pojem označující cílenou (strategicky zaměřenou) a koordinovanou snahu místních aktérů orientovanou na zlepšení místní socioekonomické úrovně a celkové kvality života místních obyvatel. Pokud jedna obecně uznávaná definice neexistuje, je možné jich uvádět více a zaměřit se na jejich průnik.

Co je to regionální rozvoj?

- Vázquez Barquero, A.: Regionálním rozvojem se rozumí ekonomický růst a strukturální změna, která vede ke zvýšení životní úrovně a která zahrnuje přinejmenším tři dimenze – ekonomickou, sociálně-kulturní a politicko-administrativní.
- Institut regionálního rozvoje: Regionální rozvoj je holistický proces, při kterém jsou využity přírodní, ekonomické, sociální a kulturní zdroje regionu pro zlepšení kvality života jeho obyvatelstva, tak aby byla zvýrazněna komparativní výhoda a odlišnost/specifičnost regionu.
- Berman Group: Regionální ekonomický rozvoj je proces strategického partnerství veřejného a soukromého sektoru za účelem realizace iniciativ, jejichž výsledkem jsou investice a vznik nových (zachování stávajících) pracovních míst a postupný růst životní úrovně obyvatelstva v daném regionu. Tyto iniciativy musí být zaměřeny na vytváření podmínek pro podporu růstu produktivity a konkurenceschopnosti firem v soukromém sektoru.

Uvedené tři definice pocházejí od různých typů aktérů (akademik, poradenská firma) zabývajících se regionálním rozvojem. Společnými znaky jsou:

- Územní specifikace rozvoje – je kladen důraz na prostorovou dimenzi socioekonomického rozvoje.
- Komplexní charakter rozvoje – nejedná se pouze o hospodářský růst, ale spíše o integrální proces rozvoje směřující ke zvyšování kvality života v daném regionu.
- Významná úloha veřejného sektoru – ačkoliv explicitně je vyjádřena pouze ve třetí definici, z předchozích implicitně vyplývá.

Co je to region?

Pokud se zabýváme regionálním rozvojem, je vhodné učinit také několik poznámek k samotnému pojmu region. Jako *přirozený region* je označován vztahově uzavřený územní celek, kde dochází k územní dělbě funkcí (a proto vztahu) mezi jádrem a zázemím. Vztahová uzavřenost územního celku je relativní pojem. Žádný územní celek (region) logicky není vztahově plně uzavřen (tzn. nedochází k vztahům mezi regiony). Základními funkčními vztahy v území (mezi jádrem a zázemím) jsou dojíždka za prací, do škol a za službami. Nejvýznamnějším funkčním vztahem v území je však dojíždka do zaměstnání, což je dáno především kvůli jejímu každodennímu charakteru a rozsahu

jevu¹. Ekonomické aktivity se v důsledku potřeby využívání aglomeračních úspor vyznačují výrazně vyšší mírou územní koncentrace oproti rozmístění obyvatel, což vede k tvorbě funkčního vztahu mezi jádrem a zázemím. Přirozené regiony uvnitř státu se mohou vyznačovat velmi odlišnou populační velikostí, což je dáno zejména odlišnou velikostí a významem jejich jader.

Dojíždka do práce je však prostorově poměrně omezená. Naprostá většina dojíždějících za prací v České republice dojíždí do center ne více než 30 – 50 km vzdálených z místa bydliště. Denní dojíždky na delší vzdálenosti již totiž nelze z pohledu dojíždějícího efektivně realizovat. Dojíždka do zaměstnání je proto pouze funkčním vztahem integrujícím poměrně malé regiony. V realitě se však vyskytují i odlišné funkce integrující společnost v určitém území. V tomto kontextu hovoříme o *mikroregionu*, v případě regionů vymezených na základě pracovní dojíždky jako funkčního vztahu. Zjednodušeně lze v České republice za mikroregionální úroveň považovat úroveň okresů - 77². *Mezoregion* - funkčními vztahy jsou dojíždka do škol vyššího stupně, dojíždka za službami nadstandardního charakteru nebo veřejnými službami vyšší hierarchické úrovně (např. vysoká škola, divadla, vysoce specializované obchody a služby apod.), popř. dodavatelsko-odběratelské vztahy. V ČR této úrovni odpovídají zhruba VÚSC. *Makroregion* – obecně se jedná o region velkého rozsahu. V případě ČR je to celý stát. Ve velkých zemích však je aktuální i vnitřní členění na makroregiony. V případě makroregionů se jedná o velmi různorodé funkční vztahy/resp. spíše společné charakteristiky (např. jazyk nebo jiné sociálně-kulturní charakteristiky. V případě problematiky regionální diferenciaci a regionálního rozvoje tedy musíme vždy vycházet z toho, na jaké geografické úrovni se pohybujeme (mikroregionální, mezoregionální vs. makroregionální).

Přirozené regiony, které jsou definovány relativní uzavřeností funkčních vztahů (popř. podobností určitých charakteristik), je třeba odlišovat od *administrativních regionů*. Administrativní regiony jsou vymezovány za účelem výkonu veřejné správy, což vyžaduje jejich podobnou velikost. Díky tomu se však jedná o regiony umělé, mnohdy neodpovídající skutečným procesům a vztahům probíhajícím v území. Okresy, kraje, regiony soudržnosti – na všech těchto úrovních se jedná o administrativní (statisticky účelové) členění s různou mírou odlišnosti od přirozených regionů.

2.1 Nerovnoměrný regionální (ekonomický) rozvoj?

Ať se podíváme na vnitrostátní, evropskou nebo světovou úroveň, všude zjistíme, že mezi jednotlivými regiony existují velmi významné rozdíly z hlediska dosažené úrovně socioekonomického rozvoje. Příkladem mohou být regionální rozdíly na úrovni NUTS II regionů v rámci EU-25. Z hlediska ekonomické produkce na obyvatele dosahuje Vnitřní Londýn 315 % průměru EU-25, zatímco Lublinské vojvodství v Polsku pouhých 32 % průměru EU-25³.

Ačkoliv existují velmi výrazné územní rozdíly v dosaženém stupni rozvoje, neexistuje shoda v odpovědi na otázku, zda-li je regionální rozvoj konvergentní nebo divergentní. Na jedné straně stojí zastánci předpokladu, že základní tendencí regionálního vývoje je vyrovnávání regionálních rozdílů. Podle druhé strany je základní tendencí prohlubování (popř. udržování) rozdílů mezi regiony. Obě strany uznávají, že existují mechanismy působící v obou směrech vývoje, nicméně zastánci jednotlivých teoretických „škol“ považují vždy jednu skupinu mechanismů za významnější. Zásadním

¹ Dojíždka do zaměstnání je počtem lidí výrazně vyšší oproti dojíždce do škol a za službami. Oproti dojíždce za službami má navíc každodenní charakter.

² S vědomím, že okresy jsou uměle vymezené regiony. Některé mikroregiony (např. mikroregiony největších měst a krajských center) jsou větší než uměle vymezené okresy, naproti tomu některé okresy jsou tvořeny více mikroregiony.

³ Tyto údaje ukazují stav ke konci roku 2002.

rozdílem mezi těmito „školami“ je časové hledisko, ve kterém by mělo dojít k vyrovnání rozdílů. Zastánci rovnovážného regionálního rozvoje pracují s velmi dlouhými časovými horizonty (někdy i desítky let).

Jednotlivé teorie regionálního rozvoje jsou různorodé a často protichůdné. Například v rámci EU dochází ke konvergenci na úrovni národních států, ale k divergenci na úrovni regionů NUTS III! Skutečnost, že dochází k odlišnému vývoji na různých geografických úrovních značně komplikuje hledání odpovědi na to, zda je regionální vývoj rovnoměrný nebo naopak.

Některé teorie zdůrazňují cykličnost vývoje. Například dle Friedmannovy teorie polarizovaného vývoje (Friedmann, 1972) dochází nejprve k výrazné nerovnováze, která je posléze prostřednictvím difúzních efektů a růstu organičnosti vzájemného propojení mezi jádrem a periferií postupně nivelizována. Dle Hamplovy teorie hierarchie reality vznikají neustále nové stimuly diferenciací, zatímco u starších jevů dochází ke snižování regionálních rozdílů (Hampl, 1999).

S vědomím problematického měření vývoje regionálních rozdílů (zejména v dlouhém období – neexistence a nesrovnatelnost dat jsou pouze jedním z problémů) lze konstatovat, že v krátkém a středním období (do 10 let) je regionální rozvoj spíše nerovnoměrný. Důsledkem této skutečnosti jsou mimo jiné aktivní snahy jednotlivých společností (především států) tyto rozdíly korigovat. Korigování regionálních rozdílů však musí vycházet ze znalosti příčin a významu regionálních rozdílů a jejich potenciálních nepříznivých důsledků.

Jednotlivé regiony disponují odlišným potenciálem ekonomického rozvoje, který představuje pilíř rozvoje i v ostatních oblastech kvality života. Ekonomický rozvoj byl v dřívějších dobách podmíněn především přírodními podmínkami a dostupností přírodních surovin. Ačkoliv se závislost ekonomického rozvoje regionu na fyzických podmínkách (zejména materiálních zdrojích) snižuje (viz kapitola 3.), představují velké rozdíly ve fyzicko-geografickém prostředí jednotlivých regionů významný (iniciační) faktor nerovnoměrného regionálního rozvoje. V období, kdy byly suroviny a jiné přírodní zdroje klíčové pro rozvoj, se v příznivých oblastech rozvinuly na danou dobu vyspělé společnosti. Tyto společnosti se staly centry dalšího rozvoje – zde vznikaly nové technologie, zde se rozhodovalo o tom, kam bude směřovat ekonomický rozvoj apod. Počáteční rozvojová centra začala postupně sama o sobě představovat klíčový faktor dalšího růstu. Faktor přírodních podmínek navíc se zvyšující se schopností společnosti oprostít se od závislosti na přírodních podmínkách postupně ztratil na významu.

Úspěšná centra rozvoje přitahovala další činnosti a byla zejména místem vzniku a rozvoje nových činností. Tento proces se opakoval, čímž docházelo ke kumulativnímu efektu. Koncentrace obyvatel a činností umožňovala dosahovat vnitřních a vnějších úspor, což podněcovalo ekonomický rozvoj. Vnitřními úsporami jsou především úspory z rozsahu a ze specializace. Koncentrace umožnila zvýšit objem produkce, čímž se snižují jednotkové náklady na produkci a zvyšují výnosy. Zvýšený objem výroby dále umožňuje dosahovat inovací v oblasti organizace a procesu. Jinými slovy koncentrace je předpokladem k dosažení všech výhod pramenících ze standardizované velkovýroby (Reich, 1990).

Vnější úspory vyplývají z blízké existence jiných subjektů nebo z veřejné dostupnosti některých zdrojů. Vnější úspory mohou mít mnoho podob – příkladem je veřejný systém vzdělávání (firmy mají přístup ke kvalifikovaným lidským zdrojům), kvalitní infrastruktura atd. Zásadní význam má přítomnost jiných firem. Ta umožňuje šíření know-how a technologií, umožňuje realizovat vzájemně výhodnou spolupráci, sdílení výhod z kvalifikovaného pracovního trhu. Blízkost firem také snižuje transakční

náklady spojené se vzájemnými kontakty. Možnost dosahovat vnitřních i vnějších úspor spolu s kvalitou místních lidských zdrojů, vědeckovýzkumným potenciálem a velikostí místní poptávky patří mezi rozhodující lokalizační faktory v současné ekonomice (podrobněji kapitola 3.) Jejich vzájemná podmíněnost vede k pozitivním zpětným vazbám kumulativního charakteru, což přispívá k nerovnoměrnému regionálnímu rozvoji.

V souvislosti s korekcí regionálních disparit je nevyhnutelně nutné zabývat se dilematem mezi solidaritou a zásluhovostí. V kontextu tohoto dilematu musí být navíc zohledněna skutečnost, že přílišné přerozdělování ve prospěch zaostávajících regionů vede obvykle ke ztrátě konkurenceschopnosti celého státu. Reakcí na tuto skutečnost je změna charakteru korekcí. Obecně se ustupuje od pasivních dotací (a tudíž částečně i přerozdělování) k aktivizačním nástrojům. Ty jsou zaměřeny na vytváření podmínek pro endogenní rozvoj v zaostávajících oblastech. Jedná se o přístup ve smyslu „pomož si a bude ti pomoheno“. Praktickým příkladem jsou investice do vzdělávání a rozvoje lidských zdrojů, vytváření podmínek pro podnikání namísto pasivních dotací.

3 Regionální ekonomická konkurenceschopnost

3.1 Úvod

Význam jednotlivých faktorů ekonomického rozvoje se v čase mění. Vydeme-li z produkční funkce, tak ekonomická produkce společnosti⁴ závisí na dostupných přírodních zdrojích (nejen nerostných surovin), objemu pracovní síly, disponibilním kapitálu⁵ a používaných technologiích. Je třeba zdůraznit, že pojem technologie je v tomto případě užit ve velmi širokém významu. Nevztahuje se pouze k samotné technologii v technickém slova smyslu, ale označuje celkový způsob ekonomické organizace.

Od počátků civilizace, přes průmyslovou revoluci, až do druhé poloviny 20. století byl ekonomický rozvoj jednotlivých společností zásadním způsobem určen „materiálními“ výrobními faktory – tzn. dostupnými přírodními zdroji, objemem pracovní síly a disponibilním kapitálem (budovy, stroje, zařízení, ale i dopravní infrastruktura atd.) V průběhu druhé poloviny 20. století však dochází k zásadnímu poklesu významu těchto „materiálních“ výrobních faktorů a naopak relativně rychlému růstu významu „nemateriálních“ výrobních faktorů – především schopnosti generovat a využívat inovace, kvality lidských zdrojů a schopnosti ekonomických subjektů vzájemně spolupracovat způsobem přinášejícím dodatečnou přidanou hodnotu pro všechny zúčastněné strany. Je nutné zdůraznit, že se jedná o relativní posun významu jednotlivých skupin výrobních faktorů! To znamená, že tradiční výrobní faktory jsou sice stále významné, ale ve srovnání s novými výrobními faktory ustupují do pozadí. Jinými slovy tradiční faktory jsou nezbytné, ale nikoli dostačující pro ekonomickou konkurenceschopnost, resp. ekonomický rozvoj, států, regionů a měst.

Uvedená proměna významu jednotlivých faktorů ekonomického rozvoje má množství příčin. Mezi zásadní příčiny patří role technologického rozvoje. V důsledku rozvoje dopravy klesá podíl dopravních nákladů⁶ na celkových nákladech jednotlivých produkčních činností. Prudký rozvoj informačních a komunikačních technologií přispívá k zásadním změnám v organizaci ekonomických činností. Jedním z výsledků těchto změn je skutečnost, že lokalizace samotné výroby je stále méně závislá na lokalizaci klíčových činností podniku (strategické řízení, výzkum a vývoj, marketing, finanční management ad.) Další zásadní příčinou posunu ve významu jednotlivých faktorů ekonomického rozvoje je rozvoj post-industriální společnosti doprovázený přechodem od standardizované velkovýroby k flexibilní výrobě s vysokou přidanou hodnotou. Charakter výše zdůrazněné významové změny faktorů ekonomického rozvoje dokládá názorně skutečnost, že vlastní fyzická výroba současné produkce (především zboží, v menší míře služeb) se podílí na výsledné ceně výrobků velmi malou a stále klesající měrou (Reich, 1990). Příkladem může být výroba počítačů nebo farmaceutický průmysl. Rozhodující přidaná hodnota připadá na výzkum, vývoj, klinické zkoušky, patentová řízení, marketing, finanční řízení a další činnosti spojené s výslednou produkcí. To je zásadní změnou oproti období standardizované velkovýroby, kdy rozhodující přidaná hodnota výrobku připadala na jeho fyzickou výrobu⁷.

⁴ Například národní nebo regionální ekonomiky.

⁵ Pojem kapitál má vícero užití. V tomto případě se jedná o produktivní kapitál – stroje, budovy, zařízení atd., nikoliv o finanční prostředky.

⁶ Trend poklesu podílu dopravních nákladů na celkových nákladech společností. Jedná se o obecný trend na úrovni celé ekonomiky, tzn. nemusí platit pro každou individuální společnost.

⁷ Hlavními složkami nákladů byly mzdy dělníků a náklady na budovy, stroje a zařízení nezbytné k samotné výrobě.

Důsledkem výše uvedených změn je skutečnost, že význam všech faktorů místního/regionálního ekonomického rozvoje, které lze napodobit nebo relativně levně importovat, klesá. Mnohem větší význam a přínos pro rozvoj spočívá ve faktorech, které nelze snadno napodobit nebo přemístit, např. schopnosti vytvářet inovace a efektivně je zavádět do výrobního systému a flexibilně reagovat na rychle se měnící podmínky na světových trzích (Porter, 1999). Tato schopnost soukromých firem je přeneseně klíčovou konkurenční výhodou měst a regionů, ve kterých jsou tyto aktivity zakotveny, a proto se pozornost aktérů regionálního rozvoje musí zaměřit na identifikaci a následný rozvoj faktorů, které tuto schopnost ovlivňují. Zjednodušeně řečeno, významné je z hlediska místního ekonomického rozvoje to, jak místní aktéři se zdroji, které mohou být odkudkoli dovezeny, naloží, co z nich vyprodukují a jak se jim to podaří uplatnit na mezinárodních trzích. Ve všech těchto činnostech si firmy (řetězce firem) konkurují s firmami v jiných lokalitách a tak si přeneseně konkurují celé regiony. Z hlediska konkurenceschopnosti má tedy klíčový význam inovační schopnost místních aktérů (subjektů) a péče o faktory, které tuto schopnost ovlivňují.

Významným aspektem proměny významu výrobních faktorů je také neustále rostoucí konkurence ve světové ekonomice, kdy vyspělé státy a jejich regiony jsou vystaveny stále silnějšímu tlaku ze strany rozvíjejících se ekonomik. V těchto zemích jsou ceny tradičních výrobních faktorů na výrazně nižší úrovni, což těmto zemím/regionům umožňuje získat určitou konkurenční výhodu nad vyspělými zeměmi. Výše uvedený technologický rozvoj umožňuje tyto levnější výrobní faktory stále intenzivněji využívat. Vyspělé státy v důsledku toho musí rozvíjet svou konkurenční výhodu, a to právě prostřednictvím technologického rozvoje a inovací, k čemuž je nezbytné získávání a využívání nových znalostí. Globalizace ekonomiky přitom neustále posouvá konkurenci na vyšší úroveň, kdy si podnik nekonkuruje tolik s podnikem v sousedním městě nebo regionu, ale například s firmou z opačné strany světa.

3.2 Hlavní faktory konkurenceschopnosti regionů a jejich význam

Regionální ekonomická konkurenceschopnost není založena pouze nebo převážně na jediném faktoru. Konkurenceschopnost regionů je podmíněna multifaktorově. Velký význam má vzájemná kombinace faktorů, které společně vytvářejí „příznivé lokální prostředí“. To je v současnosti chápáno především jako příznivý endogenní vývoj, zaměřený na vnitřní zdroje regionu, atmosféru, etiku práce, vzájemnou důvěru, spolupráci a efektivní vztahy v regionu (Spilková, 2004, s. 260). V kontextu uvedené multifaktorové podmíněnosti ekonomické konkurenceschopnosti regionů a měst jsou následující podkapitoly věnovány představení jednotlivých faktorů ovlivňujících místní/regionální ekonomický rozvoj.

3.2.1 Lidské zdroje

Lidské zdroje jsou v současnosti z mnoha důvodů považovány za jeden z klíčových faktorů ovlivňujících konkurenceschopnost regionů. Lidské zdroje mají totiž možnost cíleně ovlivňovat všechny ostatní spolupůsobící faktory. Disponují různou mírou přizpůsobivosti na vnější podmínky a tak mohou aktivně využívat nově vznikajících tržních příležitostí nebo minimalizovat vznikající hrozby.

Byť i ostatní faktory regionálního rozvoje jsou vnímány jako důležité, je třeba zdůraznit, že mají spíše stimulační význam pro lidské zdroje (hlavní nositele rozvoje). Zajišťují dostupnost, zlepšují přenos know-how, usnadňují každodenní život a podporují tak lidské zdroje v jejich dalším růstu a rozvoji, což

se pozitivně projevuje v procesu místního rozvoje. Je tedy nezbytné zdůraznit význam i dalších faktorů, bez nichž by lidské zdroje nemohly být odpovídajícím způsobem využity.

Lidské zdroje byly (a mnohdy stále jsou) hodnoceny z hlediska vzdělanostní úrovně. Vzdělanost představuje konkurenční výhodu, neboť kvalifikovaná pracovní síla je nezbytným předpokladem pro směřování ekonomiky k ekonomice založené na tvorbě a využívání nových poznatků. Zkušenost ukazuje, že lidé vybavení vysokým stupněm teoretického vzdělání a schopností pracovat s informacemi nejsou ohroženi nezaměstnaností a stabilně dosahují nejvyšších mezd. Úroveň vzdělanosti lidských zdrojů zůstává i nadále významným faktorem. Je však jen jednou z charakteristik, která zachycuje kvalitu lidských zdrojů, resp. přínos lidských zdrojů pro výslednou adaptabilitu jednotlivých regionů na měnící se vnitřní a vnější podmínky a na perspektivní rozvojový potenciál. Samotnou úroveň vzdělanosti lze v určitém smyslu také chápat jako kvantitativní charakteristiku.

Důležitým aspektem kvality lidských zdrojů je oborová struktura vzdělanosti a její vztah k poptávce po pracovní síle na trhu práce. Ta podmiňuje okamžitou využitelnost místní pracovní síly bez potřeby rekvalifikací, které zvyšují náklady potenciálních investorů. Kromě toho v současnosti kvalita lidských zdrojů zahrnuje také schopnosti rychlého a efektivního se přizpůsobení neustálým změnám probíhajícím ve světové ekonomice. Všeobecné, resp. oborové znalosti, získané „tradičním vzděláváním“, v důsledku zrychlujících se změn a technologického rozvoje stále rychleji zastarávají a stávají se nepoužitelnými. Proto jsou v současnosti mimořádně významné také další dovednosti a schopnosti (Kadeřábková 2003). Těmi jsou dnes chápány praktické, široce využívané dovednostní kompetence⁸ (např. informační gramotnost, jazyková vybavenost, schopnost samostatného řešení problémů ad.), které zvyšují flexibilitu využití pracovní síly.

Nepřímý, leč významný vliv je přisuzován tzv. psychologickým aspektům kvality lidských zdrojů. Každá společnost funguje na základě určitého hodnotového systému. Preference určitých hodnot má dopad na chování lidí v konkrétních situacích. Rozšíření určitých vzorců chování ve společnosti může podstatně ovlivňovat ekonomickou konkurenceschopnost. Jako příklad je uváděna role pozitivních očekávání místních obyvatel, což napomáhá k vytváření atmosféry napomáhající ekonomickému rozvoji (Hirschman, 1958; Krugman, 1991 ad.) Příkladem příznivé atmosféry mohou být rozšířené vzorce chování jako ochota aktérů podstupovat riziko, cílená snaha neustálého zvyšování vlastní kvalifikace, vysoké pracovní nasazení zaměstnanců, preference „fair-play hry“, preference odpovědnosti za své ekonomické zajištění ad.⁹ Podobné vzorce chování jsou významnou složkou kvality lidských zdrojů a základním předpokladem konkurenceschopného podnikatelského prostředí. Obecně se uvedené charakteristiky lidských zdrojů označují pojmem „místní kulturní prostředí“.

Základní principy politik rozvoje v oblasti lidských zdrojů

Všechny uvedené dílčí faktory kvality lidských zdrojů se vzájemně prolínají a jako celek velmi významným způsobem ovlivňují ekonomickou konkurenceschopnost států, regionů a měst. Rozvoj lidských zdrojů je tedy jedním z klíčových předpokladů jak pro dlouhodobě udržitelné ekonomické prostředí, tak pro posílení sociální soudržnosti. Podpora rozvoje lidských zdrojů by tedy měla být základem politik ekonomického rozvoje zaměřených na posílení konkurenceschopnosti. Vzhledem k roli psychologických faktorů kvality lidských zdrojů (viz výše) je však nezbytné pečlivé nastavení podpůrných nástrojů tak, aby byly rozvíjeny aktivní vzorce chování a byla redukována tendence obyvatel k pasivitě.

⁸ Souhrnně se užívá termín „klíčové dovednosti“.

⁹ Pro srovnání je možné se zamyslet, jaký dopad na místní podnikatelské prostředí má preference obcházení pravidel, vyhýbání se odpovědnosti, kultura závislosti (na sociálních dávkách, resp. na dotacích v případě firem) ad.

Kvalita lidských zdrojů je zásadním způsobem spojena s fungováním a charakterem vzdělávacího systému. Proto by pozornost veřejných intervencí měla být zaměřena v první řadě na rozvoj vzdělávacího systému a vzdělávání. V důsledku rychlých změn ve světové ekonomice, které se zprostředkovaně projevují mimo jiné ve značně proměnlivé struktuře poptávky po pracovní síle na trhu práce, vznikají nároky na průběžné přizpůsobování vzdělávacího systému a obsahu vzdělávání novým podmínkám (nejen potřebám zaměstnavatelů). Vzdělávací systém je nezbytně neustále rozvíjet v reakci na ekonomické změny a změny na pracovním trhu tak, aby místní pracovní síla byla rychle a flexibilně¹⁰ využitelná na trhu práce. V České republice s touto problematikou souvisí v současnosti probíhající diskuse a snaha o tzv. kurikulární reformu, která klade maximální důraz na rozvoj klíčových kompetencí na úkor rozšířeného přístupu memorování velkého množství informací. Z hlediska organizace vzdělávacího systému by reforma měla umožnit mimo jiné určité přizpůsobení obsahu vzdělávání místním podmínkám. Tento požadavek na určitou „decentralizaci“ vzdělávacího systému by oproti současnému stavu podstatně posílil roli krajské úrovně veřejné správy v oblasti tvorby vzdělávacích programů.

Vedle formálního vzdělávání nabývá na významu vzdělávání získávané v průběhu celého profesního života (Kadeřábková 2003). V důsledku překotného technologického rozvoje a rychlých změn ve světové ekonomice existuje vysoký tlak na potřebu obyvatel pravidelně aktualizovat a doplňovat své vzdělání a kvalifikaci specifickými znalostmi a novými kvalifikacemi. Možnost celoživotního vzdělávání a učení je jednou z klíčových oblastí, na kterou by se měly zaměřit veřejné intervence cílené na zvýšení ekonomické konkurenceschopnosti regionů a měst. Problémem v této oblasti v České republice může být nízká poptávka po dalším vzdělávání ze strany obyvatel. Tato skutečnost jen dokumentuje význam psychologických faktorů kvality lidských zdrojů a také vliv nastavení systému sociálního zabezpečení na rozšířené vzorce chování. Efektivní řešení spočívá v intervencích v obou oblastech.

3.2.2 VaV a inovace

Výše uvedený posun ve významu výrobních faktorů vytváří stále silnější tlak na ekonomiky rozvinutých zemí, především na zaostávající regiony z rozvinutých zemí. Ty se dříve mohly spoléhat na konkurenční výhodu plynoucí z dostupných přírodních zdrojů nebo levné pracovní síly. Dnes jsou však tyto regiony vystaveny mnohem intenzivnější konkurenci ze strany rozvíjejících se zemí¹¹. Regiony v rozvinutých zemích nejsou schopny konkurovat nesrovnatelně nižším cenám vstupů (zejména cenám pracovní síly) v rozvíjejících se ekonomikách. Musí proto svou konkurenceschopnost zakládat na kvalitě a technologickém pokroku. Kvalita (v širokém pojetí – viz níže) činí zboží atraktivním na straně poptávky a technologický rozvoj vede k vývoji nových výrobků a služeb na straně nabídky (vznik nových trhů) a růstu produktivity výrobních faktorů. Udržení konkurenční

¹⁰ Rychlost v tomto případě znamená schopnost být co nejdříve kvalifikačně schopen vykonávat nabízenou práci. Flexibilita s touto rychlostí přímo souvisí. Znamená, že dosažené vzdělání, které lze neustále dále doplňovat (viz role dalšího vzdělávání), umožňuje danému člověku přijmout zaměstnání ve vícero oblastech (rozšíří se mu rozsah zaměstnání, o která je na základě své kvalifikace schopen se efektivně ucházet).

¹¹ Konkurenčnímu tlaku z rozvíjejících se zemí jsou vystaveny především nemetropolitní a zaostávající regiony rozvinutých zemí. Hlavní složkou ekonomiky (mimo jiné hlavním zdrojem pracovních míst) těchto regionů jsou obvykle kvalifikačně nejméně náročné standardizované ekonomické činnosti (např. výroba, montáž apod.), které mohou být relativně snadno napodobeny, jedná se tedy o aktivity mobilní. Konkurence rozvinutých a rozvíjejících se zemí má dvě formy. První formou je přímá konkurence ze strany výrobců sídlících v rozvíjejících se ekonomikách. Druhá forma spočívá ve skutečnosti, že lidské zdroje využitelné k dané kvalifikačně nenáročné činnosti jsou v rozvíjejících se ekonomikách podstatně levnější, což vede k přesouvání těchto činností z rozvinutých do rozvíjejících se zemí. Praktickým příkladem je přesouvání firemních poboček zaměřených na fyzickou výrobu do rozvíjejících se zemí. V případě regionů z rozvinutých zemí, jejichž ekonomika je založena na kvalifikačně náročných a obtížně napodobitelných (proto nepřenositelných) činnostech, není konkurence rozvíjejících se zemí příliš silná.

výhody prostřednictvím technologického náskoku a kvality produkce vyžaduje schopnost neustále a úspěšně inovovat – jak procesy tak výstupy samotné.

Základem inovací je získávání a aplikace nových znalostí. Hlavní zdroj generování nových znalostí představuje věda a výzkum. Věda, výzkum a vývoj představují spolu s kvalitou lidských zdrojů základ inovačního potenciálu regionů. Věda a výzkum vykazují mimořádně silnou tendenci ke koncentraci do hlavních sídel dané ekonomiky, zatímco v nemetropolitních a periferních regionech je vědeckovýzkumná činnost (pokud vůbec nějaká existuje) soustředěna v jednotlivých podnicích. Vzhledem k této skutečnosti disponují nemetropolitní a periferní regiony podstatně nižším inovačním potenciálem (výzkum a vývoj v jednotlivých podnicích je jednostranně zaměřen a nevyužívá výhod synergie a interakce s jinými vývojovými činnostmi). Přesto mohou tyto regiony částečně založit technologické dohánění na technologickém transferu. Tzn. přejímání technologicky založených činností z růstových regionů. Možnost využití této příležitosti však závisí na absorpčních schopnostech regionu, mimo jiné na schopnosti místních obyvatel (pracovní síly) přebírané technologie využívat¹². Každý region proto musí do jisté míry disponovat určitou úrovní vlastních inovačních schopností, resp. základny výzkumu a vývoje a kvalitních lidských zdrojů (Kadeřábková 2003).

Výsledky vědy a výzkumu představují základní zdroj inovací. Existence a kvalita vědeckovýzkumné základny v regionu je proto základní podmínkou rozvoje znalostní ekonomiky. Je třeba si uvědomit, že inovace neznámá pouze technickou změnu, resp. inovaci výrobků nebo služeb, ale jedná se, podle definice Evropské komise, o „*obnovu a rozšíření škály výrobků a služeb a s nimi spojených trhů, vytvoření nových metod výroby, dodávek a distribuce, zavedení změn řízení, organizace práce, pracovních podmínek a kvalifikace pracovní síly*“. Inovace je tedy třeba chápat ve velmi širokém smyslu, kdy kromě inovací technické povahy (založených především na výzkumu) jde také o netechnické inovace, jako např. inovace v oblasti organizace a řízení (nové formy organizace práce, řízení kvality, procesní řízení apod.), inovace trhů, inovace modelu podnikání či o prezentační inovace (komplexní pojem pro inovace v oblasti designu a marketingu) (citace dle NIP 2005).

Významnou vlastností určující klíčový význam výzkumu a vývoje a schopnosti generovat inovace pro konkurenceschopnost regionu je obtížná přenositelnost a kumulativnost (Fratesi 2003). Přejímání nových znalostí, resp. technologií, vyžaduje dostatečně rozvinuté vlastní schopnosti, stejně jako přizpůsobení místním podmínkám, tak aby daná technologie co nejlépe odpovídala potřebám regionu a její využití bylo co nejefektivnější (Fratesi 2003; Kadeřábková 2001). Kumulativní charakter výzkumu a vývoje pak zdůrazňuje význam tvorby současných znalostí pro vytváření znalostí také v budoucnu, zjednodušeně řečeno, inovace podněcují vznik dalších znalostí a inovací v souvisejících oblastech. Tento kumulativní charakter vědy má tendenci udržovat, resp. prohlubovat nerovnoměrný rozvoj regionů.

Vznik inovace včetně její aplikace představuje obvykle velmi dlouhý a složitý proces¹³. Zjednodušeně můžeme tento proces rozdělit na určité etapy. Základní výzkum je zdrojem klíčových nových znalostí, které představují potenciál pro praktické uplatnění (např. objev nových vlastností určitých chemických sloučenin ve specifických podmínkách). Aplikovaný výzkum představuje fázi, ve které dochází k hledání řešení specifických praktických problémů (např. hledání látek s požadovaným účinkem v lékařství). Základní výzkum představuje zásobník znalostí pro tuto etapu výzkumu. Po nalezení určitých řešení nastupuje vývojová fáze (v našem příkladě hledání konkrétních cest, jak vpravit

¹² Viz kvalita lidských zdrojů jako faktor REK. Pokud místní lidé nejsou adekvátně kvalifikováni nebo nemají patřičné motivace, tak transfer technologií ani rozvoj místní vědeckovýzkumné základny nemůže mít potřebný rozvojový efekt.

¹³ V tomto případě se jedná o inovace technické povahy, které jsou klíčové pro regionální ekonomickou konkurenceschopnost ve středním a delším období.

nalezenou látku do těla pacienta bez vedlejších negativních dopadů a s maximálním efektem – vývoj léků), kdy vznikají prototypy produktů. Po úspěšném testování lze začít se závěrečnou fází uvádění produktu na trh a samotnou výrobou. Vzhledem k velmi širokému pojetí inovací (viz výše) je zřejmé, že uvedený cyklus se netýká všech typů inovací. Nicméně dosažené výsledky na jednotlivých úrovních uvedeného cyklu a především jejich schopnost různých aktérů jich dosáhnout představuje celkový inovační potenciál místních aktérů a podstatně ovlivňuje jejich inovační aktivitu.

Náklady na vlastní výzkum a vývoj jsou vysoké a ne každá firma si může tyto náklady dovolit, především se jedná o menší společnosti. Význam pro inovační kapacitu regionu proto nespočívá pouze v existenci kvalitní vědeckovýzkumné základny, ale také v přístupu soukromé sféry k výsledkům vědeckovýzkumných institucí, čímž najdou tyto výsledky praktické uplatnění a přispějí ke zvýšení konkurenceschopnosti místních firem. Z tohoto důvodu je pro inovační potenciál podstatná vzájemná interakce jednotlivých aktérů v regionu, která posiluje šíření znalostí a inovací.

Jednou z nejvýznamnějších interakcí je spolupráce právě mezi aktéry inovačního procesu, neboli mezi soukromými subjekty navzájem a s institucemi produkujícími nové znalosti. Potřeba této spolupráce souvisí také se vztahem mezi základním a aplikovaným výzkumem a jejich roli vzhledem k inovacím. Tradiční je v tomto případě lineární model výzkumu, kde tvorba nových technologií postupuje od základního přes aplikovaný výzkum k tvorbě prototypů a následně nových výrobků / nabízených služeb. Tento model je dnes do značné míry překonaný, neboť nezohledňuje právě významné interakce mezi jednotlivými aktéry a nepřipouští de-facto možnost vzniku inovace motivované jinými faktory (například snahou dosáhnout úspory, nebo inovace vzniklé běžnou činností při výrobě apod.) (Cooke 2003). Klíčovým přínosem efektivní spolupráce různých aktérů z hlediska tvorby inovací je možnost vzájemného učení a pochopení potřeb druhé strany. Výzkumníci na univerzitě například neznají konkrétní potřeby firem, zatímco vývojáři firem obvykle poněkud zaostávají v možnostech sledovat nové teoretické poznatky v daném oboru a jsou navíc relativně úzce zaměřeni na určitou oblast, což může podstatně limitovat dopad jejich činností. Účinná spolupráce mezi aktéry s těžištěm činností v různých etapách inovačního cyklu, tyto nedostatky odstraňuje a zvyšuje tak inovační kapacitu místních aktérů. Dochází tak de-facto k získání určitých výnosů ze specializace. Ve vyspělých ekonomikách je spolupráce univerzit se soukromým sektorem nejen v otázkách výzkumu, vývoje a komercializace rostoucím trendem a lze si bez ní jen těžko představit přípravu většiny nových produktů a služeb.

Vzhledem k tomu, že neustálé vzájemné učení a předávání znalostí je považováno za klíčový faktor podporující tvorbu inovací (a tedy produktivity → konkurenceschopnosti → místního / regionálního rozvoje), je důležitou podmínkou inovačního procesu také úzká spolupráce, jak mezi výzkumnými a vývojovými institucemi samotnými, tak mezi soukromým a veřejným sektorem.

Z hlediska samotných VaV institucí hraje významnou roli „horizontální“ mobilita jejich pracovníků, ale také studentů, kteří tak získávají další potřebné znalosti a zkušenosti a zároveň tato vzájemná „výměna“ podporuje rozvoj užších vztahů výzkumu a vzdělání. Vzájemná spolupráce veřejného vědeckovýzkumného sektoru s podnikatelskou sférou je považována za hlavní hnací motor inovací, přispívá totiž k přenosu výsledků teoretického výzkumu do praxe, resp. technologickému transferu. Chápání této spolupráce by nemělo být zužováno na interakci mezi dvěma subjekty, ale mělo by zahrnovat také nepřímou spolupráci prostřednictvím různých fór nebo asociací, která je důležitá i pro poskytování příslušných služeb a infrastruktury. Neformální vazby a vztahy jsou tak často ve

vyspělých zemích podepřeny formálními organizacemi nebo profesními aliancemi.¹⁴ Tyto sítě a vzájemná spolupráce hrají významnou úlohu zejména pro malé a střední podniky, které si samy nemohou dovést financovat náročný výzkum a jejichž přístup k vnějším finančním zdrojům je obtížnější (Huggins 1997).

Konečně potenciál VaV je výrazným způsobem ovlivňován také institucionální infrastrukturou¹⁵, a to jak přímo sítí vzdělávacích a výzkumných institucí produkujících kvalifikované lidské zdroje a nové znalosti, tak také institucionální infrastrukturou ovlivňující a podporující spolupráci VaV institucí a soukromých subjektů, a tím přemostující výsledky akademického bádání do praxe. Významným vnějším faktorem je také legislativa, a to především otázka ochrany duševního vlastnictví, která je jednou z nejdůležitějších institucí udržení ekonomické rentability náročných investic do VaV. Ochrana duševního vlastnictví zajišťuje včasnou ochranu autorských práv a umožňuje tak získat i určitou konkurenční výhodu díky novému vynálezu, který nemůže být tak použit konkurencí. V podmínkách nízké ochrany duševního vlastnictví je ohrožen motivační impulz ke vzniku klíčových výstupů duševní činnosti, na kterých je celý inovační proces založen.

Základní principy rozvojových politik v oblasti VaV a inovací

Podle NIP je jednou z nejvýznamnějších příčin zaostávání ČR z hlediska inovační kapacity chybné pojetí role výzkumu ve společnosti a nevyužívání jeho potenciálu pro inovace. Dlouhá léta se prosazoval model, založený na výlučnosti vědy a oddělování výsledky VaV od praxe. Funkční propojení základního a aplikovaného výzkumu, zajištění finančních zdrojů a rozvoj spolupráce v oblasti výzkumu a vývoje by měly být klíčovými cíli moderních rozvojových politik v oblasti podpory inovací.

Inovační politika prošla ve vyspělých zemích určitým etapovitým vývojem. Nejdříve se pozornost a podpora soustředila především na realizaci výsledků výzkumu a vývoje prostřednictvím inovací. Tento postup vycházel z dnes již překonaného lineárního modelu inovací a opatření měla převážně nekoordinovaný charakter. V další fázi se do popředí dostal „horizontální“ charakter a inovační politika se stala součástí dalších, tradičních politik (výzkumné, vzdělávací, průmyslové apod.) V současnosti většina vyspělých zemí usiluje o realizaci jednotné politiky a inovace je chápána jako centrální záležitost v rámci všech politik. V případě všech dílčích politik je kladen důraz na dopad v oblasti tvorby inovací (NIP 2005).

Regiony s chybějící vědeckovýzkumnou základnou se obvykle vyznačují ekonomickým zaostáváním a minimální inovační aktivitou. Rozvoj vědeckovýzkumných institucí v regionu není ale možné chápat jako cíl sám o sobě. Cílem je rozvoj inovačního podnikání a motivace místních firem inovovat v zájmu své konkurenceschopnosti a rozvoje. Rozvoj vědeckovýzkumné základny v regionu proto musí být součástí komplexní politiky (regionální inovační strategie), kdy rozvoj místních vědeckovýzkumných institucí je pouze jedním pilířem strategie. Stejně významným pilířem musí být problematika spolupráce aktérů participujících v inovačním procesu. Rozvoj vědeckovýzkumných institucí jako samostatná politika bez rozvíjení spolupráce a transferu technologií nebude mít významný rozvojový efekt na místní ekonomiku. Jinými slovy podpora vědy, výzkumu a inovací není v první řadě o množství financí, ale o samotné vnitřní organizaci vztahů mezi různými aktéry inovačního procesu.

¹⁴ Skotsko podporuje napříč obory vznik tzv. *Intermediary technology institutes*, které institucionálně i fyzicky zastřešují spolupráci akademického a soukromého sektoru. Tyto instituce strategicky plánují své činnosti, včetně cílů, rozpočtů a termínů pro uvádění nových produktů na mezinárodní trhy.

¹⁵ Inovační institucionální infrastruktura je tvořena souborem institucí, které mohou napomáhat tvorbě inovací, a zahrnuje jak specializované instituce (poradenské, technologická centra, vědecko-technické parky apod.), vzdělávací a výzkumné instituce (VŠ, výzkumné ústavy apod.), tak i „běžné“ instituce, které se přímo nezabývají VaV a inovacemi (hospodářské komory, regionální samosprávné orgány, banky, atd.)

Základem regionální inovační strategie musí být vysoce kvalifikovaná selekce. Zdroje i místní možnosti (absorpční kapacita) jsou omezené a proto musí být prvním krokem jakékoli rozvojové politiky v této oblasti pečlivá analýza a identifikace inovačního potenciálu daného regionu (popř. města). Pouze na základě výstupů takové analýzy je účelné zaměřit podpůrné nástroje veřejné intervence. Je třeba identifikovat regionálně perspektivní obory ekonomické činnosti a jejich výstupy a zmapovat hodnotové řetězce v těchto odvětvích. Podstatná je přitom míra zapojení výstupů z regionu do globálních hodnotových řetězců (nebo alespoň potenciál se do nich zapojit).

V rámci identifikovaných vstupně-výstupních map regionálně perspektivních klíčových oborů je potřeba identifikovat strategické vazby s podpůrným vědeckovýzkumným a infrastrukturním prostředím a zaměřit intervence na rozvoj těch vazeb, které mají nejvyšší dopad na produktivitu firem (ovlivňují, urychlují nebo zintenzivňují inovační cyklus). Tuto podporu dlouhého charakteru je vhodné doplnit i péčí o transfer technologií prostřednictvím jednorázových podpor nákupu nových technologií nebo patentů apod. opět s přímým dopadem na produktivitu.

Jedním z přemostňujících článků mezi VaV institucemi a aplikační sférou je transfer technologií, který zahrnuje vyhledávání a vyhodnocování komerčního potenciálu výstupů VaV a jejich dopracování do komerčně realizovatelné podoby, včetně možnosti realizace v rámci licenční činnosti. Rozvoj technologického transferu předpokládá také zlepšení marketingových aktivit institucí VaV. Podpora zde může směřovat na provozování center pro transfer poznatků a technologií, technologických inkubátorů nebo vědeckotechnických parků na vysokých školách.

Velmi efektivní a ekonomicky přínosnou cestou k inovacím je vznik nových technologických soukromých podniků využívajících nové poznatky dosažené ve veřejných výzkumných a vývojových institucích nebo vědeckotechnických parcích (tzv. spin-off firmy). Tyto firmy vytvářejí navíc kvalifikovaná pracovní místa přímo v regionu a příznivě stimulují rozvoj progresivních odvětví.

Podpora vědy, výzkumu a inovací je automaticky spojena s podporou rozvoje lidských zdrojů ve vědě a výzkumu. Na úrovni veřejných vědeckovýzkumných institucí se jedná zejména o podporu spolupráce mezi jednotlivými institucemi s patřičným důrazem na spolupráci se zahraničními partnery. Součástí této spolupráce je horizontální mobilita vědeckovýzkumných pracovníků, zejména výměnné stáže se zahraničními vědeckovýzkumnými subjekty. Dále pak podpora rozvoje mladých vědeckých pracovníků. Na úrovni podniků je velmi přínosné podporovat další vzdělávání a zahraniční stáže klíčových zaměstnanců odpovědných za výzkum a vývoj. Cílem je v tomto případě zvýšit absorpční schopnosti pro nové technologie především v malých a středních podnicích. Tato interakce akademického světa a praxe má samozřejmě i opačnou složku, kdy například budoucí absolventi řeší v rámci studia úkoly zadané podniky ze soukromého sektoru a podobně. Maximalizace těchto vazeb a typů spolupráce v oborech podstatných pro budoucí skladbu ekonomik regionů je jedním základních úkolů (a zájmů) veřejné regionální politiky v rozvinutých zemích.

Důležitou součástí podpory VaV a inovací je ale také vytváření celkového příznivého, atraktivního prostředí pro podnikání a inovace. Kromě například výše zmíněné podpory rozvoje kvalitních lidských zdrojů se jedná o potřebu dostupných poradenských služeb, vzdělávacích a školicích programů, stejně jako vhodného materiálního zázemí. Zde se jedná zejména o podnikatelské inkubátory, technologická a inovační centra, vědecko-technické parky, ale také o rozvoj služeb pro inovace a kvalifikovaného poradenství, pořádání odborných konferencí se zahraničními odborníky, světovými lídry v daných oborech. Důležité je vytvářet podmínky pro rozvoj tvůrčí atmosféry, tak aby lidé byli

ochotni více riskovat, resp. vytváření vědomí významnosti inovací a povzbuzování zájmu širší veřejnosti o inovace. Stále více se proto zdůrazňuje potřeba komunikace a intenzivního dialogu mezi účastníky inovačního procesu, včetně široké veřejnosti (Kadeřábková 2004).

Klíčovým tématem je také podpora spolupráce ve prospěch rozvoje a zvyšování inovačních aktivit. Důraz by měl být kladen v tomto případě především na odstraňování bariér vzájemné spolupráce a podporu vzájemných kontaktů. K nástrojům podpory vzájemné spolupráce patří zejména podpora mobility výzkumných pracovníků, pedagogů nebo studentů mezi sektorem výzkumných institucí a podnikatelským sektorem, podpora užší spolupráce institucí výzkumu a vzdělávání, vytváření konsorcií rozdílných subjektů na základě společných výzkumných projektů, ale také podpora vzniku vědeckotechnologických parků apod. Z hlediska podpory spolupráce je pak užitečné vytvářet „sítě“ nejenom na regionální, ale také se zapojovat do spolupráce na evropské nebo dokonce globální úrovni.

V případě vzniku a rozvoje nových inovačních podniků je za základní překážku považován přístup k finančním prostředkům. Je třeba proto také vytvářet opatření, která tuto bariéru alespoň sníží. Jedním z často využívaných zdrojů zejména v zahraničí je pak v tomto případě rizikový kapitál. Další možností je vznik různých inkubátorů nebo tzv. zakladatelských center, které poskytují začínajícím podnikům poradenství, specifické služby a prostory.

Významným nástrojem podpory spolupráce na úrovni regionů je podpora vzniku a rozvíjení klastrů. Klastry jsou výsledkem spolupráce firem ze soukromého sektoru a jejich aktivit zaměřených na rozvoj individuální i kolektivní konkurenční výhody prostřednictvím koncentrace, inovací a zvyšování produktivity. Role veřejného sektoru a podpůrných institucí je pro vznik, fungování a růst klastrů zásadní, protože tyto společně vytváří makro a mikro prostředí pro fungování a prosperitu soukromých firem. Rozborem klastrů, prostředím pro klastry a jejich významem pro regionální rozvoj se zabývá samostatná kapitola (viz kapitola 4). Zde připomeneme jen, že klastry mohou vznikat samovolně nebo prostřednictvím cílených aktivit, kterým říkáme klastrové iniciativy. Toto rozlišení pojmosloví považujeme za užitečné pro lepší porozumění v rámci odborné komunity i mezi zástupci veřejného a soukromého sektoru.

3.2.3 Ekonomická struktura

Tradičně byly za klíčové subjekty ekonomického rozvoje považovány „velké“ místní/regionální firmy, které neustále inovují a vytváří početné vazby a impulzy s okolní ekonomikou. Nazírání na roli velkých firem pro místní/regionální ekonomický rozvoj je spojeno s celkovým charakterem ekonomické organizace společnosti. V období „fordistické“ standardizované velkovýroby, která dosáhla svého vrcholu v 50. a 60. letech 20. století (Reich, 1990), byl důraz na velké firmy opodstatněný.

Velké firmy disponují oproti ostatním firmám významnými výhodami. Mezi hlavní výhody patří podstatně větší prostor pro dosahování úspor z rozsahu, snazší přístup k finančním zdrojům, schopnost překonat ztráty díky finančním rezervám, získat různé úlevy od státu nebo si vynutit například vybudování infrastruktury nebo veřejné pomoci v případě hrozby úpadku¹⁶ atd. Existence velkých firem v regionu tak garantuje určitou stabilitu místní ekonomiky. Velké firmy pak představují

¹⁶ „Too big to fail“ – tímto termínem se označuje skutečnost, že pád velké firmy představuje pro vlády značné nepříjemnosti a proto vlády v případě velkých firem mají tendenci preferovat veřejnou pomoc před bankrotem, což neplatí v případě méně významných firem.

klíčové partnery pro malé a střední podniky, pro které představují jak zdroj některých vstupů, tak i cíl jejich produktů. Vývoj velkých firem pak do určité míry žene vývoj celé místní ekonomiky.

S nástupem post-industriální ekonomiky se však charakter i role velkých firem zásadním způsobem mění. Důsledkem posunu k tzv. flexibilní specializaci¹⁷ postupně přestává být tradiční model velké firmy konkurenceschopný. Tento model byl založen na firmách zahrnujících velké množství činností souvisejících s produkcí konečného výrobku tzv. „pod jednou střechou“. Tzn. že firma si sama vyvíjela, navrhovala a vyráběla řadu dílčích komponentů, následně montovala konečný výrobek a sama ho uváděla na trh. Součástí tohoto systému byl model vertikálního řízení. Rozhodovací pravomoci uvnitř firmy byly vysoce koncentrovány a samotné řízení se skládalo z mnoha hierarchických úrovní. Celý systém byl optimalizován potřebám standardizované velkovýroby (Reich, 2003, 1990).

V podmínkách flexibilní specializace však dochází k rozpadu uvedeného systému, čímž se mění charakter a význam velkých firem pro místní/regionální rozvoj. Velká firma dnes již přestává mít charakter jedné nebo několika velkých továren, kde probíhají všechny činnosti spojené s konečnou produkcí (výzkum, vývoj, konstrukce, výroba, řízení, marketing ad.) Mnohem více se dnes velká firma podobá síti mnoha dílčích subjektů specializujících se na určitou konkrétní činnost. Ještě podstatnější je skutečnost, že jednotlivé dílčí subjekty již nemusí být fakticky (vlastnicky) spojeny s firmou, pod jejímž názvem se prodává daný výrobek. Stejně tak se změnil vysoce hierarchický systém řízení na flexibilní decentralizovaný systém, kde manažeři dílčích jednotek sítě mají vysoké rozsáhlé rozhodovací pravomoci. Vzhledem k charakteru výrobních vztahů a systémům řízení je účelnější dnes na velké firmy nahlížet jako na síť malých a středních firem, které spolu intenzivně spolupracují. Zároveň je třeba zdůraznit fakt, že s postupující globalizací jsou tyto uzly sítě od sebe často velmi vzdáleny.

Co uvedená změna znamená pro místní/regionální rozvoj? Především to, že v současnosti již nelze nahlížet na velkou firmu jako na klíčový subjekt regionálního rozvoje. Přítomnost velké firmy v regionu dnes totiž neznamena přítomnost celé nebo většinové části dané firmy, ale spíše přítomnost dílčí části sítě subjektů (ba dokonce jen jediného dílčího subjektu), které danou firmu tvoří¹⁸. Výrobek (např. automobil), který byl v systému standardizované velkovýroby vyvíjen, navrhován, vyráběn a montován v jednom nebo několika blízkých regionech jednou firmou, je dnes de-facto produkován na mnoha místech velkým množstvím nezávislých subjektů. Lokalizace jednotlivých subjektů překračuje hranice kontinentů (Giddens, 1999).

Z pohledu regionálního ekonomického rozvoje je podstatné, jaké aktivity nandárodní korporace do regionů umisťují a jak jsou tyto aktivity schopny zakotvit (pomocí rozšiřujících nemoblních aktivit) v regionu. V regionech s ekonomickou strukturou montážního charakteru může totiž docházet ke stagnaci až degradaci kvality lidských zdrojů, což vytváří podmínky k dalšímu zaostávání těchto regionů. Lokalizační chování firem vždy odráží existující regionální rozdíly ve faktorech konkurenceschopnosti, přičemž jejich činnosti mohou tyto rozdíly dále prohlubovat (rozvoj aktivit s přidanou hodnotou v úspěšných regionech a s nízkou přidanou hodnotou v zaostalých regionech).

Se změnou světové ekonomiky směrem k flexibilnější a specializované produkci se pozornost obrátila k malým a středním firmám (MSP), které jsou díky této změně schopny konkurovat firmám velkým.

¹⁷

¹⁸ Mnohdy ji ani netvoří, ale jsou pouze spojeny na základě vzájemných ekonomických transakcí.

Mohou se de-facto stávat součástí sítí velkých firem. Přínos MSP pro regionální rozvoj ale není jednoznačný. Za jejich hlavní pozitivní atributy bývá považován nadprůměrný příspěvek k tvorbě nových pracovních míst. Kromě toho mají pro regionální rozvoj význam také pro svou schopnost vytvářet podnikatelské klima v regionu a udržování konkurenčního prostředí v ekonomice. MSP jsou také vysoce flexibilní, co se týče inovací často rychle realizují jednoduché nápady a nezabývají se systematickým dlouholetým výzkumem. Na druhé straně ale ani úlohu MSP není možné přeceňovat, a to především v důsledku jejich velikosti, která je zase zdrojem vysoké zranitelnosti (např. závislost na jednom nebo několika málo odběratelích, omezený přístup ke kapitálu, velký vliv individuálních manažerských chyb, omezené možnosti cenové konkurence ad.) Stejně tak je nutné říci, že velká část MSP jsou rodinné podniky. Dynamické, progresivní, rychle rostoucí firmy většinou nepřevládají. Přesto však bývá sektor MSP označován jako vestavěný stabilizátor ekonomiky (Kornai, 1990).

Vývoj sektorové struktury světového hospodářství se v posledních desetiletích nesl ve znamení procesu deindustrializace spojeného s restrukturalizací, který změnil strukturu ekonomiky ve prospěch rozvoje sektoru služeb. Fyzická produkce konečných výrobků dnes představuje pouze malou část celkové ceny daného výrobku. Mnohem vyšší přidaná hodnota výrobku připadá na činnosti spojené s řízením, vývojem, marketingem a doprovodnými a asistenčními službami. Na pokročilosti sektorové struktury proto závisí výkonnost a efektivnost hospodářství a životní úroveň i schopnost snižovat spotřebu zdrojů a řešit otázky životního prostředí. Kromě tohoto základního trendu, který doprovází vývoj všech vyspělých států, je z hlediska rozvoje konkurenceschopnosti významný kontinuitní výzkum podrobné odvětvové struktury hospodářství regionů.

Podmínkou produktivního využití dostupných kvalifikovaných lidských zdrojů je také dostupnost odpovídající technologické produkce a inovačních schopností. Technologická a kvalifikační struktura ekonomických aktivit určuje poptávku po určité pracovní síle, přičemž nízká poptávka po kvalifikované pracovní síle může oslabovat investice do vzdělávání a zvyšování kvalifikace stejně jako do výzkumu a vývoje. Špatná pracovní místa jsou spojena s nízkými mzdami a koupěschopností. Dostupný „kvalitní“ lidský kapitál je tak nedostatečně využit a odchází jinam. Konkurenceschopnost regionu tak významný způsobem ovlivňuje odvětvová struktura, ve které by v případě znalostně založené ekonomiky měly převládat vyspělé, technologicky založená odvětví. Podstatná je také dostupnost/přítomnost doplňkových tzv. výrobních služeb (výzkumné, vývojové, konstrukční, poradenské, informační, komerční, finanční), které vedou ke zvýšení konkurenceschopnosti firem nakupující jejich služby.

Základní principy politik rozvoje v oblasti podpory podnikání

Podpora podnikání je velmi komplexním pojmem, pod kterým se skrývá velké množství dílčích politik a nástrojů. V zásadě je třeba rozlišovat mezi přímou podporou konkrétních podnikatelských subjektů a podporou nepřímou, která je zaměřena na rozvoj podnikatelského prostředí – tzn. vnějšího prostředí, ve kterém podnikatelé vyvíjejí svou činnost. Součástí vnějšího podnikatelského prostředí je tak dostupnost kvalitních lidských zdrojů, existence vědeckovýzkumné základny vytvářející impulsy pro inovační aktivity firem, kvalitní infrastruktura, atraktivní fyzické prostředí apod.

Faktory ovlivňující vnější podnikatelské prostředí můžeme chápat jako primární faktory ekonomické konkurenceschopnosti regionů. Faktory vznikající a působící uvnitř samotné místní ekonomiky (např. efektivní formy vzájemné spolupráce) lze považovat za sekundární – nikoliv však významem, ale povahou. Jsou totiž zprostředkované. Firmy na základě primárních faktorů rozvíjejí svou činnost a výstupy jejich činnosti se posléze samy stávají faktory ovlivňující místní/regionální konkurenceschopnost.

V tomto kontextu je třeba zdůraznit trend odklonu od forem přímých podpůrných nástrojů zaměřených na podporu individuálních subjektů k podpoře podnikatelského prostředí (resp. primárních faktorů konkurenceschopnosti). Přímá podpora totiž obvykle neodstraňuje příčinu snížené konkurenceschopnosti, naopak má dokonce tendenci vytvářet určitou závislost na podpoře. Naproti tomu z rozvoje podnikatelského prostředí mohou mít prospěch všechny místní subjekty a žádná forma závislosti se zde nevytváří.

Tento trend však neznamena, že nástroje přímé podpory nemohou být přínosné. V adekvátně zdůvodněných případech mohou mít velký význam. Příkladem mohou být místní strategie rozvoje v periferních oblastech. Místním stávajícím a novým podnikatelům např. chybí potřebná podnikatelská infrastruktura. Přímá podpora v případech umožňujícího charakteru (ve smyslu umožnit podnikání) je opodstatněná. Na rozdíl od přímých nástrojů zacílených na dočasné zvýšení konkurenceschopnosti jednotlivých subjektů při jejich zaostávání za konkurencí. Jednotlivé intervence přímé povahy by měly být pečlivě vyhodnoceny, zda se jedná skutečně o intervence umožňování (popř. napravující tržní selhání¹⁹) a nikoli intervence narušující konkurenci. Kontrola férovosti hospodářské soutěže je součástí podnikatelského prostředí.

Jinou sféru přímé podpory představuje oblast inovačního podnikání. V případě regionálních inovačních strategií, které jsou založeny na podrobné analýze místního inovačního potenciálu firem a přímá podpora je následně velmi úzce zaměřena, je opodstatněné podporovat firmy s relativní globální konkurenční výhodou. Inovační proces je totiž velmi složitým, dlouhým (viz výše) a nejistým. V případě významných inovací pak může daný region získat mnohonásobně více ve srovnání s náklady veřejných prostředků. Velký důraz však musí být kladen na to, aby nedocházelo k vytváření závislosti podporovaných firem na podpoře, což vyžaduje efektivní monitorovací proces spojený s daným přímým podpůrným nástrojem.

3.2.4 Přímé zahraniční investice

Se zvyšující se provázaností světové ekonomiky, roste význam nadnárodních korporací (NNK) a přímých zahraničních investic (PZI). PZI se staly důležitým faktorem ekonomické restrukturalizace v rozvíjejících se zemích a zemích přecházejících od centrálně plánovaného hospodářství k tržní ekonomice. Příchozí přímé zahraniční investice (inward FDI) jsou zprostředkovaným (a zprostředkujícím) faktorem ekonomického rozvoje. Přínos zahraničních investic pro ekonomický rozvoj lze sledovat jak na místní/regionální úrovni (např. transfer technologií, zvýšení kvality lidských zdrojů, vznik nových pracovních míst ad.), tak na úrovni národní (např. stabilizace platební bilance, růst exportu apod.)

Příliv PZI závisí na souboru mnoha rozdílných charakteristik od geografických přes ekonomické až po sociální, přičemž je zpětně významně ovlivňuje. Lokalizace činnosti zahraničních investorů je z velké části určena rozdíly v kvalitě lidských zdrojů a dostupné infrastruktury. Na vnitrostátní úrovni je lokalizace pobočky NNK určena kromě výše uvedených faktorů také motivací příchodu dané NNK do daného státu, resp. funkcí příchozí pobočky NNK v rámci celkové hierarchie dané NNK. Pokud se jedná o pobočku zaměřenou na fyzickou výrobu, je příchod obvykle motivován snížením nákladů. NNK v tomto případě obvykle preferuje lokalizaci své pobočky do nemetropolitního regionu s relativně

¹⁹ Příkladem tržního selhání je dostupnost vnějšího kapitálu v případě nově zakládaných malých firem.

levnější pracovní silou²⁰. Naopak, pokud se jedná o snahu vstoupit na místní trh nebo pobočku, jejíž činnost vyžaduje kvalifikovanou pracovní sílu nebo kontakty s významnými subjekty místní ekonomiky, je obvykle preferován jádrový region daného státu. Významným faktorem je dále geografická poloha.

Obecně mají přímé zahraniční investice na hostitelskou ekonomiku komplexní dopad. Skutečnost, zda bude celkově příznivý či naopak negativní, závisí na celé řadě faktorů. Jedním z pozitivních dopadů, který se v případě PZI často uvádí, je jejich dlouhodobý přínos ke zlepšení konkurenceschopnosti, spíše než okamžitý prospěch, který představuje zejména multiplikační efekt investic nebo dopad na zaměstnanost (Uhlíř 1995). Zvýšení konkurenceschopnosti v podmínkách transformující se ekonomiky spočívá především ve skutečnosti, že spolu s PZI přichází do země nové technologie a know-how (jak technický, tak zejména organizační), což podstatně přispívá k růstu produktivity místní ekonomiky. Podstatným aspektem přílivu PZI je zvýšení přístupu na zahraniční trhy. NNK i jejich zahraniční pobočky vykazují často vyšší produktivitu práce, vyplácejí vyšší mzdy, realizují technologicky vyspělejší produkci a jsou také ziskovější (Pavlínek 2002; Srholec 2004).

Na druhé straně jsou PZI spojeny s významnými potenciálními riziky. Příchod NNK může vést k likvidaci domácích producentů a posléze vytvářet určité bariéry bránící vstupu domácích firem na trh, což vede k omezení domácí konkurence. Pokud se nejedná o investici „na zelené louce“, tak bývá příchod NNK spojen s významným propouštěním v důsledku restrukturalizace převzatého podniku. Jako klíčoví aktéři v ekonomice mají NNK mnohem větší možnost tlaku na veřejné instituce s cílem ovlivňování místních podmínek ve svůj prospěch (např. dohody o daňových prázdlinách). Význam všech potenciálních rizik roste s možností odchodu dané NNK do jiného státu. Pokud je příchod dané NNK spojen pouze s dočasným čerpáním výhod místní lokalizace a hostitelská ekonomika vynakládá značné prostředky na přilákání dané NNK, může být celkový efekt příchodu NNK i záporný. Proto musí být podpora přílivu PZI doprovázena tzv. aftercare programy jejichž cílem je maximalizace pozitivních efektů plynoucích z příchodu NNK (expanze, přilákání aktivit s vyšší přidanou hodnotou NNK, ukotvení provázání s místní ekonomikou a institucemi a podpora vytváření takových vazeb dané pobočky NNK, které v budoucnosti sníží motivaci NNK na přesun aktivit do jiné země (viz následující podkapitola).

Význam PZI je spojován především s výdaji na výzkum a vývoj, specifickými znalostmi a možným transferem vyspělých technologií, které jsou významným zdrojem růstu z dlouhodobého hlediska (Srholec 2004). Na druhé straně, v tomto kontextu je zdůrazňováno riziko vzniku technologické závislosti, která může vést až k utlumení místních inovačních a tvůrčích aktivit. Důležitými faktory, které ovlivňují možný přenos technologií a dalších znalostí, jsou rozsah a podmínky tohoto transferu, cena nabízené technologie, ale i přiměřenost technologie z hlediska hostitelské ekonomiky (Uhlíř 1995). Příliš velký rozdíl v technologické vyspělosti mezi příchozím závodem NNK a místní ekonomikou snižuje možnosti k rychlému vytvoření významných vazeb na místní ekonomiku. Zásadní význam pro konečný efekt PZI pro hostitelskou ekonomiku/region spočívá v pozici a rozhodovací autonomii dané pobočky v hierarchii dané NNK.

K tradičním otázkám souvisejícím s přínosy PZI patří tvorba nových pracovních míst (zejména u investic na zelené louce). Kromě toho tyto investice přispívají také ke vzniku sekundárních pracovních míst vázaných na subdodávky. Naproti tomu při investicích do existujících podniků dochází často k racionalizaci produkce, která bývá naopak často spojena se snížením počtu pracovních míst, v některých případech se jedná o značně významný pokles. Stejně tak zahraniční investice může přinést zvýšení kvalifikace pracovní síly, neboť spolu s investicí dochází k přesunu kvalifikovaných

²⁰ Přirozeně s ohledem na ostatní lokalizační faktory (kvalitu infrastruktury, geografickou polohu ad.)

manažerů nebo výzkumných pracovníků. Proti tomu stojí argument, že se de-facto jedná pouze o stahování kvalifikovaných pracovních sil odjinud do zahraniční firmy, které nabízejí ve většině případů vyšší mzdy (Pavlínek 2004). Prostřednictvím školení a unikátních firemních postupů organizace práce ovšem objektivně musí docházet ke zvyšování potenciálu pracovní síly.

Další často diskutovanou otázkou je možnost vzniku duální ekonomiky, kdy na jedné straně budou výkonnější, restrukturalizované závody pod zahraniční kontrolou společně s domácími podniky „zahrnutými“ v sítích NNK, na druhé straně pak ostatní domácí podniky, v nichž k potřebné restrukturalizaci a zvýšení produktivity ještě nedošlo. K posilování tohoto efektu dochází díky tomu, že spolupráci navazují zahraniční investoři především s perspektivními a výkonnými podniky. Tím vede jejich aktivita k urychlení restrukturalizace a transformace především té nejvýkonnější části ekonomiky a zesiluje tak selektivní působení transformačního procesu. Ve svém důsledku to vede nejen k zesilování duální ekonomiky, ale i k zesílení nerovnoměrného regionálního rozvoje uvnitř státu, které pak rozdílným způsobem využívají investoři podle své strategie.

Následující tabulka stručně shrnuje potenciální pozitivní a negativní dopady PZI na podnikovou, místní a regionální úroveň ekonomiky hostitelské země.

Tabulka 1: Potenciální pozitivní a negativní důsledky přímých zahraničních investic

	<i>Potenciální pozitivní důsledky PZI</i>	<i>Potenciální negativní důsledky PZI</i>
Úroveň podniku	<ul style="list-style-type: none"> ▪ pokračování a rozšíření produkce ▪ zvýšení produktivity práce ▪ přístup k investičnímu kapitálu ▪ přístup na světový trh a distribučních sítí ▪ přenos vyspělých technologií a know-how ▪ zvýšení konkurenceschopnosti ▪ rozvoj vědy a výzkumu 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ propouštění pracovních sil ▪ snížení míry investic a produkce ▪ přesun vědy a výzkumu do zahraničí
Místní a regionální ekonomika	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zachování existujících pracovních míst a tvorba nových ▪ zvýšení mezd ▪ nárůst reálného příjmu ▪ nárůst exportu ▪ školení pracovních sil ▪ poskytnutí služeb místnímu obyvatelstvu ▪ vedlejší důsledky na místní a regionální ekonomiku ▪ subdodavatelské příležitosti pro místní firmy 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ místní závislost na zahraničním kapitálu ▪ externí kontrola místní ekonomiky ▪ lákání kvalifikovaných pracovníků z místních firem ▪ potlačení a zánik místních podniků neschopných konkurovat zvýhodněnému podniku pod zahraniční kontrolou ▪ potlačení vývoje nových domácích firem ▪ snižování kvalifikační úrovně (deskilling) ▪ specializace regionu na nekvalifikovanou, pracovně náročnou výrobu ▪ vznik duální ekonomiky

Zdroj: převzato z Kousalová (2005)

Základní principy politik rozvoje v oblasti přímých zahraničních investic

Mezi příchod investice a vznik přínosů pro místní/regionální ekonomiku nelze dát rovnítko. Přínosy z PZI nejsou totiž automatické. Pokud regiony usilují o lákání PZI, je zapotřebí vytvořit dlouhodobou strategii rozvoje, jejíž součástí bude také intenzivní after-care program (péče o podnikatelské prostředí). Jednorázové přilákání zahraniční investice bez následné péče může být celkově ztrátovou akcí (na obou stranách). Je totiž důležité si uvědomit, že mezi cíli veřejné správy a cíli investorů neexistuje jednoduchá shoda. Veřejný sektor se snaží maximalizovat užitek z investice, investor maximalizuje zisk. Ideální jsou tedy takové strategie, které umožní v místě investorům dosahovat zisku s pozitivním dopadem do regionu.

Klíčovým faktorem, ovlivňujícím výsledný efekt investice, je míra provázanosti zahraničních firem a jejich poboček s místní ekonomikou. Intenzita této provázanosti určuje jednak velikost multiplikačního efektu investice, zejména však (spolu)rozhoduje o setrvání a potenciální možnosti rozšíření činnosti dané pobočky NNK.

Stejně tak případný technologický transfer je ovlivněn rolí pobočky v hodnotovém řetězci dané NNK, která mimo jiné odráží komparativní a konkurenční výhody hostitelského regionu. Jinými slovy ve vyspělých regionech jsou umísťovány řídicí centra a pobočky výzkumu, vývoje, případně vyspělé výroby, naproti tomu v zaostávajících regionech s levnou pracovní silou se koncentrují více montážní závody. Původní, existující meziregionální rozdíly jsou tak v další fázi umocňovány odlišnou reakcí firem na ně.

Jako příklad země, která uměla chytře využít přímých zahraničních investic ve prospěch svého endogenního rozvoje je často uváděno Irsko, kde zvýšení kvality lidského a fyzického kapitálu a celkové sociální infrastruktury vedlo také ke zvýšení kvality přicházejících zahraničních investic. Pozitivní význam přímých zahraničních investic pro úspěch české ekonomiky v transformačním období je nezpochybnitelný, ovšem postupně by se regiony měly selektivně začít zaměřovat na investice s vyšší přidanou hodnotou, které znamenají dlouhodobější přínos a u nichž je předpoklad snížení mezinárodní mobility.

Zároveň je třeba si uvědomit, že lákání nových investic je relativně nákladné a regiony si je v podstatě nemohou dovolit. Chytrou strategií bude zaměřit se na existující zahraniční investory, jejich globální alianční partnery a dodavatele. Mezi cíle těchto aktivit budou patřit expanze, zvýšení podílu subdodávek a zvýšení postavení místní pobočky v hierarchii NNK tak, aby se zvýšila její autonomie a byl posílen například i výzkum a vývoj nebo jiné činnosti s přidanou hodnotou.

Konkrétní kroky, které k tomu mohou vést, jsou do značné míry závislé na konkrétních podmínkách. Obecně je možné říci, že je třeba zlepšit pomoc při řešení administrativních problémů daného investora, dále se může jednat o pomoc z hlediska lidských zdrojů (rekvalifikační kurzy) nebo získávání místních subdodavatelů. Celkově vzato je potřeba rozvíjet prostředí, ve kterém daná NNK realizuje svou činnost. Nejdůležitější ovšem je po příchodu investora nepolevit v intenzitě kontaktů a vazeb mezi veřejným sektorem a investorem. Vědět, znamená ptát se a tak kraje, které pravidelně sondují situaci u svých významných investorů (průzkumy podnikatelského prostředí, neformální podnikatelské iniciativy) mohou lépe a rychleji zareagovat na hrozby nebo využít příležitostí plynoucích z globalizace.

Zjednodušeně lze tvrdit, že všechny výše uvedené přínosy PZI pro místní/regionální ekonomiku závisí na míře provázanosti dané pobočky NNK s místní ekonomikou. Jak míra provázanosti s místní

ekonomikou, tak rozhodovací autonomie pobočky NNK se odvíjí od toho, co je místní ekonomika schopna dané NNK nabídnout. Proto by se after-care programy měly zaměřovat především na rozvoj místního prostředí (fyzického i sociálního, s vědomím významu administrativních a legislativních podmínek pro podnikání). Programy after-care mají povahu nepřímých podpůrných nástrojů. V delším časovém horizontu u nich však lze očekávat vyšší přínosy k místnímu/regionálnímu ekonomickému rozvoji než v případě nástrojů zaměřených přímo na samotné nositele PZI. Prostředky věnované na přímou podporu jsou při odchodu investora v podstatě ztraceny. V případě investic do místního prostředí však tyto prostředky ztraceny nejsou a kvalitní podnikatelské prostředí může jednak přilákat jiné NNK, ale hlavně často slouží i domácím místním a regionálně významným firmám.

3.2.5 Dopravní a telekomunikační infrastruktura

Jedním z předpokladů ekonomického růstu je zajištění potřebné infrastruktury. Moderní infrastruktura je v rámci výkonu mnohých podniků významným faktorem, který ovlivňuje hospodářskou a sociální přitažlivost místa. Na druhé straně v souvislosti se změnami ve světovém hospodářství (relativní) význam dopravní infrastruktury v regionálním rozvoji ustupuje. Dostupnost infrastruktury sama o sobě již není ve vyspělých ekonomikách klíčovým faktorem ekonomického rozvoje. Je však nezbytným doplňkem ostatních faktorů. Jinými slovy adekvátní infrastruktura je nezbytná pro ekonomický rozvoj, avšak její rozvoj v zaostávajících oblastech vyspělých ekonomik již nemá významnější rozvojový efekt např. ve srovnání s inovačním podnikáním a rozvojem lidských zdrojů. Strategie místního/regionálního ekonomického rozvoje postavené především na rozvoji místní infrastruktury jsou proto zcela chybné, ale často se s nimi setkáváme. Moderní infrastruktura musí být základem každé strategie, avšak jako faktor umožňující (nikoli generující) ekonomický rozvoj. Nedostatečná nebo zastaralá infrastruktura podstatně snižuje investiční atraktivitu regionů a měst a tím jejich konkurenceschopnost.

Se snižováním významu dopravní infrastruktury ve vyspělých zemích se naopak zvyšuje význam moderních informačních a telekomunikačních technologií, které jsou pilířem znalostní ekonomiky. Rychlost a kvalita implementace informačních a komunikačních technologií jak soukromým, tak veřejným sektorem určují úspěšnost inovací, zprostředkovávají organizační změny a přispívají ke zvyšování konkurenceschopnosti místního prostředí i jednotlivých firem. Jinými slovy zavádění a efektivní využívání moderních ICT představuje potenciál pro růst celkové produktivity ekonomiky. Význam ICT spočívá především ve smyslu tzv. generických (tj. napříč odvětvími využitelných) technologií, jejichž příspěvek je však podmíněn i odpovídajícím rozvojem kompetencí samotných uživatelů (z podnikové i veřejné sféry) (Kadeřábková 2003). Nové technologie a sítě umožňují ve srovnání s minulostí kvalitativně i kvantitativně zcela odlišný přístup k informačním zdrojům a k práci s nimi. Umožňují podstatné procesní i organizační změny uvnitř firem. Lidé díky nim získávají stále více dovedností, přičemž pro stále větší množství oborů platí, že nedostatek této kvalifikace je důvodem pro znevýhodnění, či dokonce vyloučení z trhu práce. Kromě toho nové technologie jsou příležitostí i pro vytváření moderní a efektivní veřejné správy, která nabízí nové nebo zlepšené služby (mimo jiné šetřící čas místních aktérů), čímž dochází opět ke zvýšení celkové produktivity ekonomiky.

Moderní informační a komunikační technologie se stávají důležitou podmínkou rozvoje nových a zásadní proměny stávajících ekonomických činností. To je dáno mimo jiné předností informačních a komunikačních technologií spočívající ve snížení nákladů na skladování, logistiku a transport informací. Dále pak možností využít informace a udržovat určité typy kontaktů bez ohledu na geografickou lokalizaci. Tento fakt v sobě skrývá potenciál pro rozvoj ekonomických činností v periferních oblastech, neboť pomocí ICT je možné překonat určitou „izolaci“ některých těžko dostupných oblastí. Zde pak nebude nutné (a ani efektivní) rozvíjet nejprve velmi náročnou dopravní infrastrukturu. Na druhé straně právě v těchto oblastech bývá vybavenost ICT nízká, což vede

k dalšímu prohlubování zaostalosti a izolovanosti těchto oblastí. Moderní ICT představuje významný potenciál pro rozvoj periferních oblastí.

Moderní informační a komunikační technologie mohou také uspokojit zvýšenou poptávku po lepší zdravotní péči, po účinném vzdělávání a celoživotním učení, po lepší kvalitě života ve stáří, po větším bezpečí a začlenění, jakož i větší účasti na „společenském“ životě. Díky informačním a komunikačním technologiím mohou být veřejné služby a nový digitální materiál dodány účinněji, cíleněji, osobitěji a přístupněji. Tyto skutečnosti vytvářejí předpoklady mimo jiné pro významné multiplikační efekty v oblasti rozvoje lidských zdrojů a celkové kvality života, čímž bude podpořena celková atraktivita území pro život a investice. Celková atraktivita území pro život (nejen pro investice) je významným vnějším faktorem konkurenceschopnosti regionů a měst.

Významným faktorem zejména v periferních oblastech stále zůstává technická infrastruktura. Kvalitní technická infrastruktura představuje základní podmínku socioekonomického rozvoje a je nepostradatelná jak pro rozvoj ekonomických aktivit, tak pro zajištění mnoha potřeb moderního života. Technická infrastruktura je až na výjimky schopna zabezpečovat základní funkce v území regionů, problematický je mnohdy její technický stav a kapacita. Existence kvalitní a spolehlivé technické infrastruktury přispívá také ke stabilizaci místní socioekonomické situace, jelikož působí na motivace produktivních složek populace migrovat a vytváří základní předpoklad rozvoje místní ekonomické aktivity. V oblastech s atraktivním přírodním prostředím přispívá k příchodu nových obyvatel hledajících bydlení, což může posléze iniciovat další rozvojové aktivity, zejména v případě příchodu lidí zastávajících řídicí funkce v ekonomice (např. manažeři, vědečtí pracovníci ad.).

Základní principy politik rozvoje v oblasti infrastruktury

Při podpoře dopravní infrastruktury by se měla zohlednit úroveň regionálního/místního hospodářského rozvoje. V nejméně rozvinutých regionech a zemích mohou mezinárodní a meziregionální propojení z dlouhodobého hlediska přinést vyšší výnosy formou zvýšené konkurenceschopnosti podniků a mohou zvýšit dostupnost a mobilitu pracovních sil. Na druhou stranu může pro regiony s rozptýlenou drobnou hospodářskou základnou a s rozptýlenou strukturou osídlení založenou na malých městech být vhodnější vytvořit regionální dopravní infrastrukturu. Vertikální směr propojení, tj. spojení s centrem (ať již na regionální nebo regionální úrovni), je podmínka nutná, ale nikoliv dostačující. Pro vyvážený regionální rozvoj je vhodné s ohledem na intenzity provozu posilovat také horizontální směr propojení, tj. spojení mezi místy obdobného hospodářského a populačního významu.

Z hlediska probíhající transformace světové ekonomiky a přesunu tradičních výrobních odvětví do rozvíjejících se zemí je napojení regionálních oblastí na vysokorychlostní telekomunikační spoje prostřednictvím přístupových a metropolitních sítí stejně významné jako jejich napojení na dálniční síť prostřednictvím dálničních přivaděčů. Při volbě mezi dopravní a ICT infrastrukturou je tedy účelné pečlivě zvážit mezi jejich přínosy.

Na druhé straně rozvoj ICT a znalostně založené ekonomiky klade mnohem vyšší nároky na vzdělání a kvalifikaci občanů především v oblasti práce s informacemi a využívání moderních ICT a jejich rozvoj může vést k dalšímu „vyloučení“ určité skupiny lidí, která nemá přístup k těmto technologiím nebo nedisponuje potřebnými dovednostmi a znalostmi, které by je umožnili využívat. Absence či nedostatek informační gramotnosti vytváří u občanů tak silný handicap, že může vést k diferenciaci (rozvrstvení) obyvatelstva, resp. může takovouto diferenciaci dále prohlubovat. Jde o problém označovaný jako tzv. „digital divide“ (SIKP).

Z hlediska možné podpory rozvoje informační společnosti, je třeba zaměřit se na podporu rozvoje ICT tak, aby byl zajištěn přístup k těmto technologiím co nejširším vrstvám obyvatelstva, aby nedocházelo k jejich dalšímu vyčleňování. Infrastrukturu nemusí nutně stavět ani vlastnit veřejný sektor, stačí podpořit soukromé společnosti poskytnutím veřejné podpory. Tuto podporu je ale třeba směřovat do regionů ekonomicky slabých a periferních, kde selhává trh a kde je potřeba vytvořit základní síť a napojení na telekomunikační a informační infrastrukturu. I tak ale zůstává řada skupin obyvatelstva, která si z jakéhokoli důvodu nemůže dovolit tyto technologie využívat. S cílem zamezit jejich dalšímu vyčleňování je třeba podpořit budování veřejně přístupných míst k internetu.

Využívání moderních ICT je ale podmíněno nejenom jejich „fyzickou“ dostupností, ale také specifickým dovednostmi (computer-human interface). Součástí podpory ICT infrastruktury musí být také podpora rozvoje informační gramotnosti například prostřednictvím speciálních kurzů.

Dalším bodem je podpora zavádění moderních komunikačních technologií ve veřejné správě, jejímž přínosem by mělo být zvýšení produktivity v tomto sektoru. Rozvoj fyzické ICT musí být pevně spojen s rozvojem schopností všech aktérů moderní ICT využívat. Opět zde tedy potvrzujeme klíčovou roli kvality lidských zdrojů jako hlavního nositele socioekonomického rozvoje.

3.2.6 Další faktory regionálního rozvoje

Výše diskutované faktory ekonomické konkurenceschopnosti lze považovat za základní faktory, které ekonomický rozvoj regionů. Zdaleka však nejsou jedinými. Za základní je lze považovat proto, že působí vždy a ve všech regionech. Význam ostatních faktorů bývá obvykle časově nebo územně omezen, případně představují vnější prostředí socioekonomického rozvoje. Tímto vnějším prostředím je především faktor životního prostředí. Kvalitní životní prostředí je základní vnější podmínkou dlouhodobě udržitelného socioekonomického rozvoje. Proto lze životní prostředí považovat v dlouhém období též za faktor působící na místní/regionální konkurenceschopnost. Investice do životního prostředí posilují udržitelnost hospodářského růstu a snižují náklady (popř. předcházejí vzniku nákladů) vznikající negativními externalitami²¹ ekonomického rozvoje.

Kromě kvalitního životního prostředí zvyšuje atraktivitu lokality/regionu, a to jak pro podnikatele, tak pro obyvatele i případné návštěvníky tzv. fyzická kvalita prostředí. Její součástí je bezpečnost, estetická atraktivita, poloha ad. Posílení fyzické kvality místního prostředí může vést k iniciaci rozvoje v důsledku příchodu investorů, ale i aktivních obyvatel z vyšších příjmových skupin společnosti vyhledávajících atraktivní fyzické prostředí pro život.

Kvalitní životní a atraktivní fyzické prostředí je také důležitým potenciálem pro rozvoj cestovního ruchu. Ačkoliv cestovní ruch (CR) představuje významný zdroj místního/regionálního ekonomického rozvoje, bývá jeho role velmi často nesprávně chápána. Pokud klade strategie místního/regionálního rozvoje důraz na rozvoj cestovního ruchu jako zdroje významného ekonomického přínosu regionu, tak musí pečlivě zvážit charakter a význam místních atraktivit CR. Na základě reálně existujících atraktivit je nezbytné identifikovat cílové skupiny návštěvníků a motivace jejich příjezdu. Pouze na základě těchto analýz lze smysluplně rozvíjet cestovní ruch jako významný zdroj místního ekonomického růstu.

Vedle tradičních produktů cestovního ruchu (přímořský CR, lázeňství, městská turistika, kulturně poznávací turistika, sportovní, pěší turistika apod.), se v poslední době rozvíjí také mnoho moderních,

²¹ Příkladem takových externalit je dopad ekonomického rozvoje na zdraví obyvatel především prostřednictvím znečištěného (i vizuálně) životního prostředí.

alternativních produktů. Příkladem je venkovská turistika (agroturistika, ekoturistika, atd.), která je významným zdrojem pracovních příležitostí na venkově. Ačkoliv může ekonomicky oživit řadu venkovských oblastí, nelze vzhledem k „neprůmyslovému“ charakteru představovat hlavní zdroj ekonomického rozvoje, jako tomu může být např. u zimního CR v rozvinutých horských střediscích. Dobré podmínky pro rozvoj mají i další růstová odvětví, jako např. cykloturistika (rozvoj mezinárodních cyklotras), kongresový cestovní ruch, církevní cestovní ruch a nové produkty kulturního cestovního ruchu. Základem úspěšné strategie rozvoje CR je ve všech případech schopnost adekvátně zhodnotit reálné možnosti daného území.

Častým nedostatkem v současném způsobu realizace projektů cestovního ruchu na regionální úrovni je zejména přeceňování alternativních forem cestovního ruchu, jejichž přínos pro ekonomiku může být jen velmi malý. Typickým příkladem jsou cykloturistika nebo agroturistika. Jednoduše řečeno, je třeba se vyvarovat představám typu: „vybudování cyklostezky rovná se rozvíjení cestovního ruchu“. Na druhé straně dochází v krajích k častému podceňování koordinace, spolupráce a nových forem řízení (destinační management) v tvorbě nabídky v cestovním ruchu založeném na intenzivním propojení firem a spolupráci s veřejným sektorem.

Cestovní ruch je globálně rostoucím odvětvím, počet letecky přepravených osob roste exponenciálně. Se zlepšující se dopravní dostupností většiny míst světa a úspor z rozsahu v letecké dopravě i procesních inovací (low-cost carriers) mají možnost cestovat čím dál širší masy lidí. Podle demografických studií v příštích devíti letech vzroste jenom v Číně počet obyvatel, jejichž příjmy jsou na úrovni vyšší než je průměr EU o 100 milionů osob. To však neznamená, že se příští rok do našeho kraje musí přijet podívat více turistů. Znamená to ale, že každý rok bude na světě více osob (institucí) potřebovat rezervační a plánovací služby, stále více cestovních kanceláří bude potřebovat specializované poradenství spojené se strategickým plánováním, marketingem, specializované finanční a pojišťovací produkty, apod. Vývoj nových produktů a postupů například v balneoterapii patentovaný firmou sídlící v Karlových Varech může být v příštích letech replikován v lázních po celém světě se silným efektem v regionální ekonomice. On-line rezervace a příprava cesty skupiny dobrodružně založených Američanů do Himalájí může probíhat na softwarových aplikacích vyvinutých v České republice a na serverech umístěných například v Brně. Toto je pohled na rozvojové aktivity související s cestovním ruchem optikou možností plynoucích z globalizace ekonomických aktivit.

4 Klastry a ekonomický rozvoj

Pro popis významu klastrů v regionálním ekonomickém rozvoji bude vhodné (1) vrátit se k poslední z dříve uvedených definic regionálního ekonomického rozvoje (kapitola 2) a (2) zrekapitulovat principy existence soukromých firem:

Regionální ekonomický rozvoj

- proces strategického partnerství veřejného a soukromého sektoru za účelem realizace iniciativ, programů a konkrétních projektů, jejichž výsledkem jsou investice a vznik nových (zachování stávajících) pracovních míst a postupný růst životní úrovně obyvatelstva. Tyto iniciativy musí být zaměřeny na růst produktivity a konkurenceschopnosti firem v soukromém sektoru.

-- Berman Group

Výše uvedená definice je postavena na hypotéze, že hybatelem ekonomického rozvoje území jsou aktivity soukromých firem, které v těchto lokalitách spotřebovávají vstupy a realizují činnosti vedoucí k produkci výstupů, které uplatňují na otevřených trzích. Pozitivní vliv veřejného sektoru na ekonomický rozvoj je ve spolupráci (partnerství) na vytváření podmínek příznivých pro tyto produktivní aktivity soukromých firem, přičemž motivací pro veřejný sektor je zvyšování životní úrovně obyvatelstva (blahobyť).

Principy fungování soukromých firem

Smyslem (a důvodem) existence soukromých firem je maximalizovat svými aktivitami hodnotu (dlouhodobý rozdíl mezi cenou výstupů a vstupů -- nezaměřovat se ziskem) pro své vlastníky. Z tohoto vztahu je patrné, že základním úkolem manažerů (agent) soukromých firem, kteří jsou najímání vlastníky (principál) k řízení takových aktivit je dosáhnout trvalého růstu poměru mezi hodnotou výstupů (měřeno v cenách, za které je možné výstupy uplatnit na mezinárodních trzích) na jednotku vstupu (měřeno v cenách, za které je možné tyto vstupy nakoupit nebo pořídit vlastními aktivitami). Poměr výstupů na jednotku vstupu představuje produktivitu firmy a pro úspěšnost agentů (a firem), je podstatné, aby pro principály (vlastníky, akcionáře) dosahovali produktivity (jak stavu tak růstu) v lepších hodnotách než jiné firmy (konkurence), jinak vlastníci umístí své prostředky do těchto produktivnějších firem nebo najmou jiné agenty.

Konkurenceschopnost na úrovni firmy je dána její kapacitou realizovat takové aktivity, které zajistí nejlepší stav a dlouhodobý růst produktivity a schopností maximalizovat tak hodnotu firmy pro její vlastníky.²²

Tyto vztahy samy o sobě nemají žádný geografický rozměr, platí obecně v otevřených ekonomikách, ve kterých nejsou bariéry obchodu a pohybu kapitálu. Zároveň výše uvedená definice popisuje vztah produktivity a konkurenceschopnosti na mikro-úrovni jednotlivé firmy a je důležitá i pro pochopení

²² Produktivitou soukromých firem a jejich strategiemi se na Harvardově univerzitě zabýval Michael E. Porter, který definoval model pěti sil působících na firmu v konkurenčním prostředí. Tento model je široce využíván v moderní mikroekonomii a strategii řízení firem po celém světě. Mezi tyto síly patří ve vertikální rovině (1) na straně vstupů vyjednávací síla dodavatelů, (2) na straně výstupů vyjednávací síla odběratelů, na horizontální úrovni (3) hrozba konkurence a (4) hrozba substitučních produktů a (5) je to nakonec vnitřní vliv, tedy síla, kterou firma ovlivňuje sebe sama (efektivita řízení apod.). V ekonomickém rozvoji se často o Porterovi mluví zejména v souvislosti s tzv. diamantem konkurenční výhody, přitom tento jeho výzkum je založen na extenzivních poznatcích z oblasti fungování soukromých firem na mikroúrovni.

motivací vzniku a existence nadnárodních korporací, mezinárodního obchodu, společných podniků, přímých zahraničních investic, apod., neboť jde v každém případě o strategie sledující výše uvedený základní cíl soukromé firmy. Zároveň jsou tyto vztahy důležitým východiskem pro další odvozené úvahy o konkurenceschopnosti území (lokalit).

Podnikatelské prostředí

Okolí soukromých firem, ve kterém podnikají (realizují aktivity motivované výše pospaným vztahem), jsme si zvykli nazývat podnikatelským prostředím. V důsledku globalizace ekonomických aktivit již hovoříme i o podnikatelském prostředí na globální úrovni (teoretická úvaha: shodné pro všechny soukromé firmy), na úrovni kontinentů (nestejné: 90% aktivit mezinárodního obchodu a zahraničních investic se děje v rámci tzv. *triády*: Severní Amerika, Evropa a Východní Asie), a diferenciací roste pokud klesáme na úroveň uskupení zemí, jednotlivých států a dalších území na sub-národní úrovni.

Podnikatelské prostředí ovlivňuje fungování (výše pospané vztahy) firem a tak přímo ovlivňuje jejich produktivitu. Veřejné politiky směřující k podpoře konkurenceschopnosti má tedy smysl zacílit na zlepšování podmínek / parametrů podnikatelského prostředí.

Studiem těchto vlivů se zabýval mj. Michael E. Porter, který ve své studii Konkurenční výhoda národů v roce 1990 poprvé publikoval závěry výzkumu popisujícího kontext koncentrace globálně úspěšných firem do určitých lokalit. Podle Portera existují dvě základní úrovně, kterými má smysl se zabývat z hlediska veřejných politik podpory konkurenceschopnosti: makro-prostředí a mikro-prostředí.

Makroprostředí. Na národní (a s rostoucí globalizací ekonomických aktivit i na nadnárodní) úrovni určují ekonomické a legislativní podmínky míru bariér podnikání, otevřeného obchodu, omezení pohybu kapitálu, zboží a služeb přes hranice, pravidla férové soutěže (konkurence) apod. Makroprostředí je důležité, přesto ve stejném makroprostředí (například v rámci Itálie) fungují soukromé firmy v různých oblastech s různou mírou úspěšnosti a jsme tak svědky výrazných regionálních disparit. Podmínky makroprostředí jsou totiž podle Portera pouze nutnou nikoli postačující podmínkou *produktivního* podnikatelského prostředí.

Mikroprostředí. Prosperita a bohatství vzniká na mikroekonomické úrovni a jsou dány schopnostmi firem vytvářet efektivně hodnoty a uplatňovat je v podobě výrobků a služeb prostřednictvím prodeje na mezinárodních trzích. Růst efektivity s jakou tato tvorba hodnot probíhá umožňuje udržet úroveň / zajistit růst mezd, které firmy vyplácejí pracovníkům a zajistit investorům růst rentability investovaného kapitálu.

Mikroekonomické základy prosperity lze podle Michaela Portera spatřovat ve dvou provázaných oblastech a těmi jsou (1) míra sofistikovanosti s jakou se domácí podniky nebo zahraniční podniky lokalizované v dané zemi účastní globální hospodářské soutěže a (2) kvalita mikroekonomického podnikatelského prostředí. Mikroekonomickým prostředím zde máme na mysli bezprostřední okolí jednotlivých firem, ve kterém tyto firmy tvoří hodnoty obchodované v podobě výrobků a služeb.

Tyto dvě výše uvedené oblasti se vzájemně ovlivňují, neboť zlepšující se mikroekonomické podmínky umožňují firmám produkujícím lokálně lépe konkurovat globálně a zároveň inovace a nové způsoby průběhu globální hospodářské soutěže přenáší do ekonomik vyšší nároky na jednotlivé parametry podnikatelského mikroprostředí.

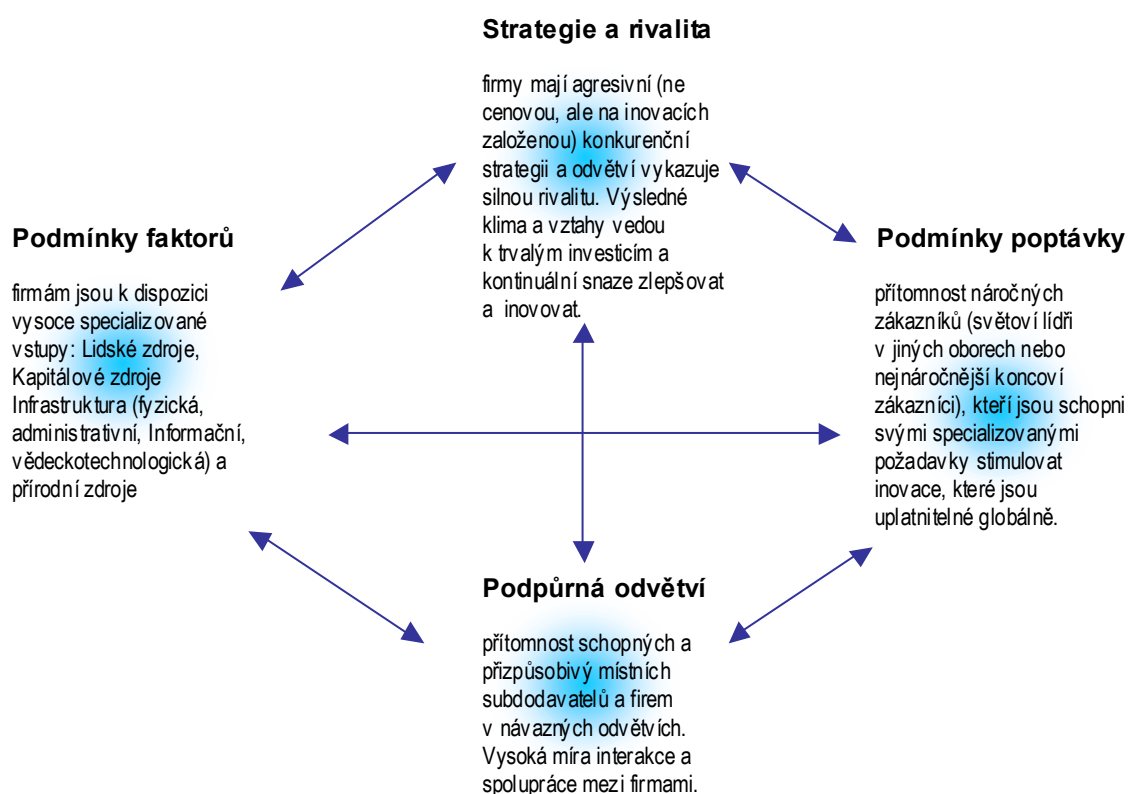
Vlivy ve výše pospaných oblastech lze rozdělit do čtyř skupin sil, které přímo ovlivňují produktivitu / konkurenceschopnost firem (taktéž částí firem a jejich aktivit) působících v regionech s těmito parametry. Tyto síly lze popsat následujícím schématem, které je díky svému tvaru nazýváno také diamantem konkurenční výhody.

Podmínky regionální konkurenceschopnosti (vrcholy Porterova diamantu):

- Podmínky faktorů (vstupů)
- Kontext firemních strategií a rivalita firem
- Podmínky poptávky
- Podpůrná a související odvětví

Přítomnost těchto podmínek ve vysoké míře intenzity a kvality je podle Portera společná všem mezinárodně konkurenceschopným regionálním uskupením firem, která tvoří světovou špičku v daném odvětví.

Obrázek 1 : Porterův diamant konkurenční výhody

Porter tyto koncentrace firem v regionech, které nabízejí výše popsané podmínky v globálně konkurenceschopné kvalitě nazývá klastry.

Klastry jsou úspěšná odvětví spojená vertikálními (dodavatelsko - odběratelskými) a horizontálními (společní zákazníci, technologie, prodejní kanály, klíčové dovednosti, apod.) vztahy. ...

Klastry jsou geografické shluky vzájemně propojených firem a institucí působících v určitém oboru.

Michael E. Porter

The Competitive Advantage of Nations, 1990, s. 149

Klastry Porterova typu (porteríanské klastry) není dobré zaměňovat s klastrovými iniciativami (tj. vědomými aktivitami směřujícími k rozvoji klastrů), ani s libovolným modelem spolupráce firem (síťování). Často se setkáváme v praxi s volně používanými termíny jako klastrový cestovní ruch, klastrové vzdělávací aktivity nebo dokonce klastrové instituce a firem na podporu regionálního rozvoje a dotační management. Tato „kritika“ v žádném případě nemá za cíl zlehčit přínosy síťování, spolupráce a dosahování úspor ze spolupráce v jakémkoli oboru. Z hlediska impulsů posilujících ekonomický růst, má však podstatnější vliv globální konkurenční výhoda.

Klastry mohou být výsledkem cílených strategií firem v soukromém sektoru nebo motivovaných veřejnými intervencemi, ale Porterem popsane klastry byly výsledkem endogenního vývoje a přirozených výhod z intenzivní spolupráce a blízké lokalizace. Porter samozřejmě nebyl prvním kdo shluky firem zkoumal, již v 19. století popsal A. Marshall průmyslové okruhy (industrial districts), tedy koncentrace dodavatelско-odběratelských kooperací využívající především dopravních úspor (velmi zjednodušeně).

Pro pochopení kontextu porteríanských klastrů je důležité pochopit kontext mezinárodní konkurenční výhody:

Území má relativní mezinárodní konkurenční výhodu v takových produktech a službách, u kterých podíl exportu firem působících v daném území na globálním obchodu s těmito položkami je vyšší než průměrný²³ nebo v takových oborech, ve kterých domácí firmy realizují v nadprůměrné míře přímé zahraniční investice (odliv).

Tato definice velmi jednoduše vyřadí z našeho chápání klastrů všechny aktivity typu aliancí na vstupech (společný nákup), provozu (sdílení technologií, know-how) nebo (výstupech) společný marketing), které nejsou součástí globálních hodnotových řetězců (nebo nemají potenciál se do nich zapojit) nebo nepatří mezi jejich významné hráče (zdroje ven mívající PZI). Zároveň nám tato definice umožní podívat se na odvětví v regionech, která mohou představovat porteríanské klastry v zárodečném stavu vývoje optikou mezinárodní konkurenční výhody: Je výstup tohoto klustru mezinárodně obchodovatelný?²⁴ Kdo tomuto trhu dominuje dnes? Jaký je stav a rychlost růstu exportu daného produktu z kraje / ČR?

²³ Důležité je si uvědomit, že v roce 1990, kdy Porter prováděl svoji studii, byl například průměrný podíl Japonska na globálním obchodě neuvěřitelných 10%. V důsledku rychlého postupu ekonomické globalizace a růstu světového obchodu i realizovaných zahraničních investic a rozvoje nových ekonomik, které v roce 1990 nehrály významnou roli (od Irsku po Jižní Koreu), od té doby došlo ke snížení vlivu tehdejších lídrů a nástupu nových. Současně docházelo k růstu počtu zemí zapojených do globální směny se specializací v různých oblastech. V důsledku toho jsou národní průměrné podíly (i vedoucích zemí) na světovém obchodu nižší než před více než patnácti lety a globální konkurenční výhodu je nutné hledat u těch produktů a služeb, u kterých je exportní výkonnost zemí (regionů) násobně vyšší než průměrná. Vhodné je zvolit benchmarkovou hodnotu referenčního podílu (například exportní sílu regionu, jehož výkonu bychom se chtěli přiblížit, apod).

²⁴ Tato úvaha pomůže nevyřadit apriori klaster typu „Potřeby pro seniory a handicapované“, ale prozkoumat uplatnitelnost a konkurenci v daných výrobcích (službách) na mezinárodní úrovni (včetně například očekávaných trendů – stárnutí populace ve vyspělých zemích). Veřejná podpora klastrování s lokálním (národním) dopadem nemá z hlediska konkurenceschopnosti smysl, výstup musí být vždy prokazatelně navázán na globální obchod.

Co teď?

Co se týče měření vnitrostátní koncentrace ekonomických aktivit, často se setkáváme s postupy ignorujícími mezinárodní konkurenční výhodu: lokalizační koeficienty, regionální podíly významnosti nebo regionální podíly na národních úrovních jsou relevantní ukazatele ekonomické koncentrace, ale z hlediska konkurenceschopnosti jsou zajímavé zejména v jejich výstupně / vstupních poměrech ukazující na produktivitu (tedy přidaná hodnota případně tržby na zaměstnance apod.).

Zároveň jak měření úrovní exportu, vnějších přímých zahraničních investic, tak míry koncentrace ekonomických aktivit naráží na věrohodnost statistických dat a známé problémy (sídelní vs činnostní jednotky, ignorace nejmenších podniků nebo vývozů pod určitou hodnotu, ochrany individuálních dat při jemnějším územním a oborovém členění, apod.), takže z praktického hlediska hledání klíčových oborů v regionech a mezinárodně konkurenceschopných existujících i potenciálních klastrů je třeba výsledky těchto analýz brát pouze orientačně.

Podstatné pro podchycení základů regionální prosperity je mapování klíčových hodnotových řetězců od identifikovaných relativně globálně konkurenceschopných výstupů po vstupy existující v kraji (plynoucí do kraje odjinud) a v kontextu podmínek faktorů, struktury a rivalit firem, podmínek poptávky přítomné v kraji a podpůrných a navázaných odvětví (včetně intenzit vazeb a interakce mezi nimi). Toto mapování nelze provádět jinak než v terénu, prostřednictvím přímých pohovorů s manažery a vlastníky důležitých velkých, zahraničních, ale i dynamických malých podniků, zástupců univerzit a výzkumných ústavů a vyhodnocení četnosti, kvality a intenzity vazeb a jejich příspěvku k produktivitě a míře úspěšnosti realizace konečných výstupů mapovaných hodnotových řetězců v globálním měřítku.

5 Implikace pro veřejnou politiku

- **Péče veřejného sektoru o ekonomický rozvoj v moderní globalizované ekonomice znamená péči o prostředí podporující konkurenceschopnost soukromých firem působících v území. Pro tuto péči je třeba vybudovat odborné kapacity a vyčlenit jí prostředky, tak jak to dělají jiné regiony ve vyspělých zemích světa, jinak jim české regiony nebudou schopny konkurovat.**

Analýza

- Statisticky podložená analýza konkurenceschopnosti regionu (přístup shora dolů) a rozbor odvětví a výstupů ekonomické činnosti relativně globálně konkurenceschopných je nutným (nikoli postačujícím a samospásným) předpokladem efektivní činnosti podpory procesů zdravých pro ekonomickou prosperitu a růst životní úrovně obyvatelstva v regionu.
- Mezi hlavní ex-post ukazatele ekonomické konkurenceschopnosti patří:
 - ukazatele produktivity: HDP na hlavu (odpracovanou hodinu) a jeho vývoj (integruje ukazatele výstupů ekonomické činnosti - přidaná hodnota a vstup - údaje o pracovní síle)
 - ukazatele úspěchu na mezinárodních trzích – export, vnější PZI
- Pro odhalení dynamických impulsů podporujících růst konkurenceschopnosti s ex-post analýzou nevystačíme a musíme pravidelně vyhodnocovat fungování místních/regionálních hodnotových řetězců a jejich napojení na globální rostoucí trhy. Kromě průzkumu ve firmách v regionu je třeba vyhodnocovat také kvalitu parametrů zobrazených v porterovu diamantu konkurenční výhody. Angažovanost veřejného sektoru v této oblasti zároveň přináší do procesu ekonomického rozvoje prvek partnerství / spolupráce a rozdělení zodpovědnosti za prosperitu mezi veřejný a soukromý sektor.

Podpora

- Mezi síťováním firem v jakémkoli oboru a porteránskými klastry s globální konkurenční výhodou neexistuje rovnítko. Síťování firem je jedním z nástrojů dosahování úspor (růstu produktivity) a tvorby globální konkurenční výhody. Veřejná podpora oborů bez prokázaného potenciálu globálně konkurenceschopných výstupů nevede ke zvyšování prosperity regionu.
- Veřejná podpora klíčových regionálních procesů vedoucích ke zvyšování konkurenceschopnosti a prosperity by měla mít motivační nikoli dotační charakter a neměla by vést k distorzi podmínek hospodářské soutěže. Férová hospodářská soutěž je totiž jedním z předpokladů rivalit firem a rozvoje konkurenčních strategií (vrchol porterova diamantu konkurenční výhody).
- Smyslem veřejné podpory není zvyšovat konkurenceschopnost přímým ale nepřímým snižováním nákladů soukromých firem účastnících se globální hospodářské soutěže. Toho lze dosáhnout vytvářením prostředí motivujícího dosahování světové excelence v jednotlivých oborech klíčových pro prosperitu regionu, prostředí, které disponuje špičkovými podmínkami faktorů, poptávky, podpůrných odvětví a rivalit firem.

- Realizace takové veřejné podpory na národní úrovni musí spočívat v tvorbě makro prostředí pro klastry regionálního charakteru a mikroprostředí (ve smyslu dříve uvedených Porterových definic) pro klastry nadregionálního charakteru. Tato politika je podstatou a důvodem realizace Národní klastrové strategie.
- Na regionální úrovni by se veřejná podpora konkurenceschopnosti měla odrazit v prioritách regionálních rozvojových strategií, které by měly být postaveny na nových typech analýz vyplývajících z mapování klíčových hodnotových řetězců.

Regionální rozvojová strategie

- Reakce na zjištění z výše pospaných analýz musí být základem nových regionálních rozvojových strategií a jejich význam pro budoucnost regionu je třeba hodnotit jako vyšší než tzv. komplexní rozvoj usilující o trvalé rovnoměrné zlepšování ve všech parametrech. Možnosti veřejných investic jsou omezené a platí pro ně tedy zásady nákladů z ušlé příležitosti: každá koruna vynaložená v tomto smyslu neúčelně ve svém důsledku zhoršuje konkurenční postavení území a jeho potenciál tvorby zdrojů pro zajištění potřeb z hlediska ekonomického růstu sekundárních.²⁵
- Na základě zkušeností z praxe Berman Group si dovoluujeme tvrdit, že tvorba a realizace regionálních strategií ekonomického rozvoje motivovaná výhradně dostupností vnějších zdrojů²⁶ vede možná ke krátkodobému zvýšení finanční kapacity, ale zároveň k dlouhodobé stagnaci konkurenceschopnosti území, neboť energie a prostředky vynaložitelné na podporu produktivních procesů - ať už ve firmách nebo ve veřejných institucích - jsou vynakládány ad hoc dle podmínek stanovených jinde s ohledem na jiné cíle.

Závěr

Význam klastrů pro regionální rozvoj lze představit kondenzovaně prostřednictvím následující hypotézy (Berman Group), platné za předpokladu funkčního a konkurenceschopného národního makroprostředí:

Pokud se místně lokalizovaným aktivitám soukromého sektoru podaří prostřednictvím vzájemné spolupráce napojit na mezinárodní hodnotové řetězce s celosvětově rostoucím odbytem a zároveň rozvoj stávajících firem, dovedností pracovníků a parametrů prostředí bude podporovat kontinuální inovace zvyšující produktivitu těchto aktivit a míru jejich spojení s regionem, pak lze očekávat výrazné pozitivní přínosy pro regionální ekonomiku, prosperitu a vyvolaný růst životní úrovně obyvatel.

Kde parametry prostředí zahrnují mj:

- kvalitní a flexibilní základní a pokročilá infrastruktura
- intenzivní propojení výzkumu, vývoje a vzdělávání s aktivitami soukromých podniků, společný cíl: inovace a růst produktivity

²⁵ Nejnovější studie globální konkurenceschopnosti ukazují, že například v Německu bude potřeba k udržení současné úrovně sociálních služeb do roku 2015 téměř zdvojnásobit výběr daní (Zdroj: Financial Times, 13. leden 2006). Racionalizace veřejných výdajů ve smyslu podpory růstu daňové základny se tak jeví jako relevantní vládní strategie (platí na všech úrovních od EU po obce).

²⁶ Model: „Chceme to, protože na to existuje dotace.“

- rivalita a silná konkurence
- bezbariérová komunikativnost mezi veřejným a soukromým sektorem a mezi podniky navzájem
- špičkové a učící se lidské zdroje - připravenost místních obyvatel riskovat – zakládání firem, přizpůsobit se – nové pracovní postupy a pracovní technologie, vzdělávat se – dosažení světové excelence, podílet se na globálním obchodu – jazyková připravenost, atd.

a pozitivní přínosy pro regionální ekonomiku se projevují mj:

- zvyšující se finanční toky do ekonomiky
- vznik nových specializovaných firem
- růst pracovních míst v oboru a v navázaných sektorech
- růst inovačních aktivit
- příchod investorů – z napojených oborů - náročných zákazníků - odběratelů výstupů místních světově špičkových aktivit
- příchod investorů – NNK přímo z oboru, kteří si nebudou moci dovolit nebýt umístěni v jednom z regionů, který je zdrojem světové excelence v oboru
- vzájemná podpora těchto přínosů s multiplikativním efektem

Nesledování těchto cílů (přínosů) prostřednictvím budování vhodných parametrů prostředí v otevřené tržní ekonomice v éře globalizace bohužel není volbou, protože stejné síly a trendy, které představují příležitost rozvoje, mohou dnes také do regionů přinést mnohem rychleji úpadek, stěhování aktivit soukromých firem (viz principy existence firem) do oblastí, které nabízejí konkurenceschopnější parametry prostředí, klesání životní úrovně a následně odchod lidí tamtéž.

Příloha 1: Indikátory a měření regionální ekonomické konkurenceschopnosti

Tato část je věnována principům měření regionálních disparit a regionální ekonomické konkurenceschopnosti a na diskusi nejčastěji používaných ukazatelů při tomto měření. Vzhledem k tomu, že regionální ekonomická konkurenceschopnost je podmíněna velkým množstvím dílčích faktorů (viz kapitola 3.), je účelné se zaměřit také na způsoby měření těchto faktorů. Jejich měření umožňuje analyzovat, ve kterých oblastech konkurenceschopnosti má region slabá místa a na co je zapotřebí zaměřit pozornost strategie místního/regionálního rozvoje.

Indikátory a měření regionálních disparit a ekonomické konkurenceschopnosti regionů

Konkurenceschopnosti na úrovni jednotlivých regionů se zabýváme zejména proto, že chceme aktivně ovlivňovat velikost regionálních disparit. Věnujme se proto nejdříve měření regionálních disparit. Kvalita měření a mnohdy také dosažené výsledky jsou podmíněné výběrem a konstrukcí používaných indikátorů. Ve vyspělých ekonomikách jsou regionální disparity nejčastěji měřeny dle míry nezaměstnanosti a výše ekonomické produkce (HDP) na obyvatele. Poněkud méně často se regionální variabilita měří prostřednictvím míry podnikatelské aktivity. Použitelnost jednotlivých charakteristik závisí mimo jiné na dostupnosti kvalitních dat dle regionálního členění.

Velikost regionálních rozdílů se měří obvykle prostřednictvím standardních statistických ukazatelů míry variability. Nejčastěji se používají ukazatele směrodatná odchylka a variační koeficient. Směrodatná odchylka je odmocninou z rozptylu. Rozptyl je průměr čtverců odchylek jednotlivých hodnot znaku od jejich aritmetického průměru:

$$\text{Rozptyl} - Sd^2 = \sum (x_i - \bar{x})^2 / n, \quad \text{Směrodatná odchylka } Sd = \sqrt{Sd^2}$$

- Sd^2 – rozptyl
- Sd – směrodatná odchylka
- x_i – hodnota znaku v jednotce i ,
- \bar{x} – aritmetický průměr hodnot znaku
- n – počet sledovaných jednotek

Vzhledem ke skutečnosti, že jednotlivé regiony bývají populačně odlišné používá se pro měření regionálních disparit směrodatná odchylka vážená velikostí regionu. Velikostní vahou může být počet obyvatel v regionu, ale i jiná charakteristika dle účelu měření. V případě nezaměstnanosti např. počet ekonomicky aktivních obyvatel, aby nedocházelo ke zkreslení v důsledku odlišné míry ekonomické aktivity mezi regiony. Výsledný vzorec směrodatné odchylky pro nezaměstnanost je pak následující (Blažek, 1996):

$$Sd = \sqrt{(\sum (x_i - \bar{x})^2 n_i / \sum n_i)}, \text{ kde}$$

- Sd – směrodatná odchylka
- x_i – míra nezaměstnanosti v regionu i ,
- \bar{x} – míra nezaměstnanosti v územním celku vyššího řádu (příslušný stát)
- n_i – velikost regionu i měřená počtem ekonomicky aktivního obyvatelstva

Variační koeficient (Vx) je vyjádřen jako poměr směrodatné odchylky a aritmetického průměru:

$$Vx = Sd / \bar{x}$$

Pro adekvátní podchycení míry regionální variability, resp. významu regionálních rozdílů, je vhodné současné použití obou měř variability, tzn. jak směrodatné odchylky, tak variačního koeficientu. Směrodatná odchylka totiž není bezrozměrné číslo a je závislá na celkové úrovni daného jevu v dané zemi (v našem případě na průměrné míře nezaměstnanosti v zemi). Výše směrodatné odchylky tak neukazuje pouze míru variability, ale roste s rostoucí průměrnou mírou nezaměstnanosti v dané zemi. Směrodatná odchylka tak de-facto zachycuje určitou formu společenské zátěže, kterou v dané zemi

nezaměstnanost představuje (Blažek, 1996). Naproti tomu variační koeficient je bezrozměrné číslo a ukazuje tak pouze velikost variability (v našem příkladě regionálních disparit). Z uvedeného důvodu je zapotřebí obě uvedené míry kombinovat a to především při srovnávání velikosti regionálních rozdílů mezi různými státy. Pro srovnávání vnitrostátních rozdílů dle odlišných charakteristik nemá použití směrodatné odchylky praktický význam a je vhodné použít variační koeficient.

Příkladem uvedených specifík obou měr je následující tabulka, kde jsou zachyceny regionální rozdíly v míře nezaměstnanosti vybraných států EU25. Závislost směrodatné odchylky na úrovni daného jevu dokumentuje například její hodnota za Polsko. Podle hodnoty směrodatné odchylky se řadí Polsko mezi státy s vyššími regionálními rozdíly, zatímco podle hodnoty variačního koeficientu jsou zde regionální rozdíly nejnižší. Naopak v Nizozemsku je míra nezaměstnanosti velmi nízká a také směrodatná odchylka je zde nejnižší mezi vybranými státy. Variační koeficient je mírně vyšší. Na první pohled je tedy zřejmé, že při měření variability je vždy potřeba zohlednit více měr a také úroveň sledovaného jevu. Použití pouze jednoho ukazatele přináší pouze omezenou informaci, jejíž interpretace se může stát zavádějící.

Tabulka 2: Vnitrostátní regionální disparity v míře nezaměstnanosti, 2004

Stát	Míra nezaměstnanosti	Směrodatná odchylka	Variační koeficient	Počet jednotek NUTS II
Belgie	8,4	3,16	39,6	10
Česká republika	8,3	3,56	42,4	8
Francie	9,6	1,86	20,2	26
Itálie	8,0	4,79	59,7	21
Maďarsko	6,1	1,68	26,1	7
Německo	10,3	5,28	49,4	41
Nizozemsko	4,6	0,81	17,1	12
Polsko	19,0	2,99	15,3	16
Portugalsko	6,7	1,64	24,1	7
Rakousko	4,9	1,63	35,2	9
Řecko	10,5	2,33	21,1	13
Španělsko	11,0	3,48	33,2	20
Velká Británie	4,7	1,31	29,1	37

Zdroj: EUROSTAT

Velmi jednoduchým ukazatelem míry variability je také variační rozpětí, což je rozdíl mezi nejvyšší hodnotou a nejnižší hodnotou. Tato charakteristika podává prvotní obraz o možné velikosti, resp. významu regionálních disparit, ale nelze ji považovat za skutečné měření míry variability. Dále jsou pro podchycení míry územní nerovnoměrnosti v odborných pracích používány různé míry koncentrace. Jedná se o velký počet různých speciálně zaměřených ukazatelů, které jsou víceméně odvozeny ze základních statistických ukazatelů koncentrace. Jejich konstrukce je však relativně složitá a v samotné regionální politice se tyto ukazatele příliš nepoužívají.

Kvantitativní podchycení konkurenceschopnosti je relativně složitou záležitostí a to nejen kvůli její multifaktorové podmíněnosti. Hlavní indikátory používané pro hodnocení vývoje a dosažené úrovně socioekonomického rozvoje jsou tradičně ekonomický výkon (HDP) na obyvatele a míra nezaměstnanosti. Tyto dva ukazatele jsou v podstatě výsledkem spolupůsobení jak primárních, tak zprostředkovaných faktorů určujících konkurenceschopnost regionu (viz kapitola 3.) Za agregátní ukazatel konkurenceschopnosti lze proto považovat růst reálného HDP. Dlouhodobá ekonomická

výkonnost a nízká úroveň nezaměstnanosti v regionu jsou výsledkem působení kvalitativních vstupů daného regionu (primárních faktorů konkurenceschopnosti) a schopnosti místních aktérů (zprostředkované faktory konkurenceschopnosti) tyto zdroje využít. Problémem je však skutečnost, že pomocí indikátoru růstu HDP usuzujeme na konkurenceschopnost ex-post. To znamená, že v okamžiku, kdy hodnotíme data za růst HDP a usuzujeme z nich na konkurenceschopnost regionů, tak skutečná konkurenceschopnost již může být podstatně jiná.

Dalším používaným dílčím indikátorem konkurenceschopnosti regionů je podíl exportu na regionálním HDP. V období postupující globalizace světové ekonomiky má klíčový význam konkurenceschopnost regionů na světových trzích. Na ni lze částečně usuzovat z podílu exportu na HDP daného regionu. Samotná výše podílu (statický pohled) však musí být kombinovaná s indikátorem vývoje tohoto podílu. V praxi bývá často regionální srovnání dle podílu exportu na HDP k určitému okamžiku, což může být matoucí. Dříve vysoce konkurenceschopné regiony (tudiž s vysokým podílem exportu na HDP) totiž mohou v důsledku strukturálních změn ve světové ekonomice ztratit konkurenceschopnost, což se projeví klesajícím podílem exportu na HDP. Ten však může být vzhledem k minulému vývoji stále vyšší než v případě regionů s vyšší konkurenceschopností, které však startovaly z podstatně nižší úrovně. Stejně jako v případě reálného růstu HDP i v tomto případě se jedná o ex-post hodnocení konkurenceschopnosti. Hlavním nedostatkem tohoto ukazatele je však jeho vysoká podmíněnost sektorovou a oborovou strukturou ekonomiky daného regionu. Z tohoto důvodu nelze pokles podílu exportu na HDP ihned interpretovat jako ztrátu konkurenceschopnosti, protože může být způsoben měnící se ekonomickou strukturou regionu.

Tabulka 3: Exportní výkonnost krajů a podíl exportu na regionálním HDP, 2004

	Export v mil. CZK	HDP v mil. CZK	Podíl exportu na HDP v %
Pražský	103 660	637 704	16,26
Středočeský	378 048	288 888	130,86
Jihočeský	90 957	150 970	60,25
Plzeňský	157 112	137 911	113,92
Karlovarský	55 217	65 798	83,92
Ústecký	131 343	188 041	69,85
Liberecký	82 609	94 451	87,46
Královéhradecký	102 726	133 767	76,79
Pardubický	144 375	116 639	123,78
Vysočina	93 340	121 318	76,94
Jihomoravský	145 059	285 855	50,75
Olomoucký	87 690	134 376	65,26
Zlínský	98 631	131 789	74,84
Moravskoslezský	196 191	280 210	70,02

Zdroj: ČSÚ

Příkladem podmíněnosti tohoto indikátoru strukturou místní ekonomiky může být srovnání Prahy s ostatními kraji ČR. V Praze, byť ekonomickém centru ČR, je exportní výkonnost velmi nízká a diametrálně odlišná od ostatních krajů. Příčinnou takto nízké exportní výkonnosti i přes její vyspělost a ekonomickou dominanci je vysoký (s ostatními kraji nesrovnatelný) podíl terciéru na ekonomice. Naproti tomu nejvyšší exportní výkonnost vykazuje zázemí hlavního města, resp. Středočeský kraj, kde je soustředěno více výrobních odvětví, pravděpodobně nejznámějším příkladem je závod Škoda – Mladá Boleslav. Kromě toho ekonomická struktura může být odlišná podle velikosti regionu, kdy malý region může být výrazněji exportně zaměřený. Příkladem takového regionu může být Pardubický kraj, který patří spíše k menším krajům, ale který má více exportně zaměřenu ekonomiku a v důsledku toho

je jeho exportní výkonnost jedna z nejvyšších mezi kraji ČR. Jednoduše řečeno, vždy je třeba srovnávat srovnatelné.

Z hlediska skutečného podchycení konkurenceschopnosti jsou významnými indikátory různé ukazatele produktivity práce. Nejčastěji se produktivita práce vyjadřuje jako produktivita na zaměstnance nebo jako hodinová produktivita práce. Druhá varianta je přesnější, neboť odstraňuje rozdíly v pracovní době zaměstnanců, nicméně je s ní spojeno vyšší riziko nereprezentativnosti vstupních dat. Počet zaměstnanců lze totiž snáze změřit než skutečný počet odpracovaných hodin. Indikátory produktivity lze považovat za čistší ukazatele reálné konkurenceschopnosti, neboť právě produktivita jednotlivých výrobních faktorů je základem ekonomické konkurenceschopnosti. Nepřímo ukazuje na technologickou vyspělost místní ekonomiky. Navíc lze předpokládat, že nepodléhá takové volatilitě jako HDP. Práce není jediným výrobním faktorem. Proto se pro podchycení konkurenceschopnosti používá indikátor tzv. celkové faktorové produktivity. Jeho použití je však spojeno s řadou problémů a využívá se tak zejména ve výzkumné sféře. V praktické regionální politice se užívá indikátorů produktivity práce.

Všechny uvedené indikátory jsou poměrně obecné, na druhou stranu umožňují celkové podchycení konkurenceschopnosti regionů. Při vědomí výhod a nevýhod jednotlivých indikátorů je bezesporu nejvhodnější variantou jejich kombinace a syntetizující interpretace. V tomto pojetí je to především růstová výkonnost regionální ekonomiky, měřená růstem reálného hrubého domácího produktu a produktivity práce a projevující se v růstu ekonomické a životní úrovně, která je pokládána za souhrnné vyjádření konkurenceschopnosti ekonomiky (Czesaná 2005).

Dílčí indikátory konkurenceschopnosti regionů

Konkurenceschopnost a tudíž ekonomická úroveň stejně jako úroveň míry nezaměstnanosti regionu jsou výsledkem spolupůsobení celé řady faktorů, které byly podrobně rozebrány ve třetí kapitole. Měření vývoje a stavové srovnávání regionů dle indikátorů dílčích faktorů konkurenceschopnosti je výchozím bodem pro identifikování slabých míst ekonomické konkurenceschopnosti daného regionu.

Prvním z těchto faktorů byly lidské zdroje. V souvislosti s rozvíjející se znalostní ekonomikou se stává klíčovým faktorem konkurenceschopnosti zejména kvalita lidských zdrojů. Tradičním ukazatelem, hodnotícím kvalitu lidských zdrojů je dosažená úroveň vzdělanosti místní populace. Úroveň vzdělanosti obyvatelstva je tradičně hodnocena na třech základních úrovních – primární, sekundární a terciární, což umožňuje i případné mezinárodní srovnání. Vzhledem k tomu, že pro uplatnění lidí na trhu práce i v občanském životě je výhodou vyšší úroveň vzdělání, je sledován především podíl osob se středoškolským vzděláním s maturitou a vzděláním vysokoškolským (terciárním) na celkové populaci starší patnácti let. Dalším velmi hrubým ukazatelem je podíl výdajů na vzdělávání ku HDP nebo podíl těchto výdajů na veřejných výdajích. Jedná se pouze o kvantitativní ukazatel nic neříkající o efektivitě využití prostředků. Lze tedy spíše považovat za ukazatel potenciálu rozvoje kvality lidských zdrojů (možná také významu, který je vzdělávání přisuzován veřejnou sférou).

Ve třetí kapitole bylo zdůrazněno, že samotná úroveň dosaženého vzdělání není jediným aspektem kvality lidských zdrojů. Z jiného pohledu je proto vzdělání možno rozdělovat na počáteční, získané tradiční školní docházkou, a následné, další vzdělání, které hraje v důsledku zrychlujících se změn ve společnosti i ekonomice stále významnější roli. Dalším možným hodnocením kvality lidských zdrojů je tedy podíl účastníků na celoživotním vzdělávání v dané populační kohortě. Obvykle se daný indikátor konstruuje jako podíl obyvatel dané kohorty/resp. věkové skupiny, kteří se v předcházejícím měsíci

(příp. třech, šesti apod. měsících) účastnili nějaké formy dalšího vzdělávání. Tento indikátor však nebývá běžně dostupným ukazatelem. Ještě obtížnější je získání časových řad.

Dalším významným aspektem kvality lidských zdrojů jsou široce využívané dovednostní kompetence (viz kapitola 3.) Pro tyto kompetence neexistuje žádná realizovaná statistika. S využitím některých sledovaných statistik však na úroveň dovednostních kompetencí lze usuzovat nepřímě. Například mohou být sledovány prostřednictvím ukazatele hodnotícím využívání internetu obyvatelstvem. Indikátor počet domácností využívajících osobní počítač nebo počítač s připojením k internetu lze použít k určité nepřímé identifikaci úrovně informační gramotnosti v daném regionu. Do určité míry tento indikátor ukazuje též přístup obyvatel k využívání nových technologií a požadavků na trhu práce. Proto lze tento ukazatel částečně brát také jako indikátor rozšíření dovednostních kompetencí i v oblastech jiných než je informační gramotnost.

Kromě vzdělanostní úrovně a dovednostních kompetencí je důležitým faktorem ovlivňujícím kvalitu lidských zdrojů celkové místní sociálně-kulturní prostředí (viz kapitola 3.), někdy označované pojmem sociální kapitál. Tyto charakteristiky regionů jsou velmi obtížně uchopitelné klasickými ukazateli. Lze na ně však nepřímě usuzovat prostřednictvím některých jiných ukazatelů. Míra ekonomické aktivity obyvatelstva, která kromě jiného napovídá o celkovém postavení práce a ekonomické seberealizace v systému hodnot místní společnosti. Na druhé straně je ale nutné zdůraznit, že celková míra ekonomické aktivity je ovlivněna také dostupností volných pracovních příležitostí a řadou jiných faktorů. Současně míra ekonomické aktivity je důležitým aspektem celkové ekonomické výkonnosti daného regionu. Zde platí jednoduché pravidlo, že více osob vytvoří při dané úrovni ostatních faktorů také větší ekonomický produkt, zároveň vyšší míra ekonomické aktivity snižuje náklady na systémy sociální ochrany (a to i přes silnou centralizaci těchto systémů v ČR). Nedostatkem tohoto ukazatele je, že míra ekonomické aktivity se počítá jako podíl pracovní síly, tj. osob 15-ti letých a starších, které splňují požadavky na zařazení mezi zaměstnané a nezaměstnané, na počtu osob v produktivním a poproduktivním věku (tj. populaci 15-ti leté a starší). Tím je tento ukazatel částečně zkreslen, neboť nezahrnuje pouze skutečně "produktivní" obyvatelstvo.

Dalším zásadním faktorem konkurenceschopnosti je schopnost produkovat inovace. Inovační výkonnost má klíčový význam pro dlouhodobě udržitelnou, tj. kvalitativně založenou ekonomickou výkonnost. Hodnocení inovační výkonnosti je možné prostřednictvím jejích vstupů, tj. investicemi na výzkum a vývoj a lidskými zdroji v tomto odvětví. Výzkum a vývoj patří ke klíčovým zdrojům inovační výkonnosti a tradičně je měřen pomocí výdajů na VaV, jejich struktury a podle jejich intenzity, tzn. celkové výdaje na VaV vztahované k regionálnímu HDP. Ukazatel výdajů na výzkum a vývoj v relaci k HDP přibližuje pohled na inovační kapacitu či také úsilí země vynakládané na vytváření nových znalostí a využívání výsledků výzkumu (Czesaná 2005). Kromě celkových výdajů VaV je pozornost věnována také jejich struktuře, vychází z jejich rozlišení typů subjektů, které financují nebo provádějí výzkum a vývoj. Tyto subjekty se člení do pěti výzkumných sektorů (podnikatelský, vládní, vyšších a vysokých škol, soukromý neziskový a zahraniční). Pozornost je věnována zejména růstu významu podnikatelského sektoru při financování i provádění výzkumu a vývoje. Konečně kromě výdajů jsou sledovány také lidské zdroje VaV, zejména jejich podíl na celkové zaměstnanosti, resp. pracovní síle regionu.

Inovační charakter regionů lze také hodnotit prostřednictvím výstupů. To znamená např. prostřednictvím realizovaných patentů. Pro vyjádření intenzity se počet patentů obvykle vztahuje na jednotku populace, popř. nějakou jednotku vyjadřující velikost místní ekonomiky. Počet patentů je však relativně hrubým ukazatelem konkurenceschopnosti. Samotná existence patentu totiž ještě

neznamená přínos realizovaného výzkumu a vývoje pro místní ekonomický rozvoj. Ten je závislý na jeho využití. Význam a využívání patentu (a tak jeho význam pro region jeho vzniku) lze indikovat prostřednictvím počtu vydaných licencí.

Dalším důležitým faktorem regionální ekonomické konkurenceschopnosti je infrastruktura, u které je ale třeba zdůraznit skutečnost, že (relativní) význam dopravní infrastruktury v procesu regionálního rozvoje poněkud ustupuje. Dostupnost infrastruktury sama o sobě již není ve vyspělých ekonomikách klíčovým rozvojovým problémem, nicméně je nezbytným předpokladem pro rozvoj a využitelnost ostatních faktorů. Indikátorů dopravní a technické infrastruktury je celá řada a není je zapotřebí blíže rozebírat. Jejich konstrukce je založena na nasycení území danou infrastrukturou (např. počet kilometrů dálnic na km²). Pro podchycení moderních infrastruktury zejména ICT lze využít například rozšíření připojení na vysokorychlostní internet.

Kromě těchto primárních faktorů ovlivňují konkurenceschopnost regionů také zprostředkované faktory, jejichž existence a rozvoj je vysoce závislá na předchozích základních faktorech. De-facto se jedná o faktory spojené s místní ekonomikou (viz kapitola 3.) Lze sem zahrnout např. přímé zahraniční investice. Příliv přímých zahraničních investic je možno chápat do jisté míry jako syntetický ukazatel, odrážející celkovou atraktivitu regionu včetně charakteristik kvality lidských zdrojů, infrastruktury apod. Ukazatelem hodnotícím atraktivitu regionu z pohledu zahraničních investic je příliv PZI relativizovaný na 1 obyvatele, který sleduje v ČR od roku 1998 ČNB.

Dalším důležitým zprostředkovaným faktorem informujícím o ekonomické situaci regionu je investiční aktivita. Ukazatelem investiční aktivity může být tvorba hrubého fixního kapitálu (THFK) zahrnující investice do budov a staveb, dopravních prostředků a ostatních strojů a zařízení. Míra hrubých investic vyjádřená jako podíl HFK vzhledem k regionálnímu HDP jednotlivých regionů naznačuje míru obnovy zmiňovaných zařízení a prostředků, která je vyšší ve „zdravých“ a silných regionech. Jelikož investice jsou „první fází“ ekonomického růstu, má tento ukazatel určitou prediktivní váhu. Lze očekávat, že v regionech s vyšší mírou investiční aktivity bude v blízké budoucnosti také dynamičtější ekonomický růst s patřičným dopadem na sféru zaměstnanosti. Akumulace fyzického kapitálu (jeho růst, struktura a technická úroveň) se pokládá za důležitý růstový faktor, významný nejen pro ekonomický růst, ale i pro růst životní úrovně. Investice do fixního kapitálu mohou svým důchodotvorným efektem a multiplikačními účinky silně ovlivnit ekonomický růst jednotlivých zemí. Vztah investic a ekonomického růstu však není bezprostřední, ale je zprostředkovaný řadou faktorů, jako je struktura investic, jejich technická úroveň a efektivnost jejich využití (Czesná 2005).

V případě sledování regionálních disparit a hodnocení regionální ekonomické konkurenceschopnosti podle vybraných ukazatelů je důležité si vždy uvědomit, zda je popisovaný jev nositelem vývoje a tudíž novým impulsem územní diferenciace, či už ztratil úlohu nositele vývoje a prošel procesem geografické difúze a regionální disparity zde budou klesající nebo již ustálené (Hampl, 1999).

Příloha 2: Vývoj a specifika regionální diferenciace v České republice

Vývoj regionálních disparit v České republice po roce 1989 je nezbytné hodnotit v kontextu návratu společnosti (včetně její geografické organizace) na přirozenou²⁷ trajektorii socioekonomického vývoje. V obnovených tržních podmínkách se projeví objektivní rozdíly v rozvojovém potenciálu jednotlivých měst a regionů. Transformace české společnosti probíhající od devadesátých let se tak promítla také do regionální diferenciace a vedla ke zvýšení regionálních rozdílů.

Spolu se změnami doprovázejícími transformaci docházelo k postupné proměně ve stávající sociální a ekonomické úrovni jednotlivých regionů a k formování nerovnoměrného územního rozložení u „nových“ jevů (nezaměstnanost, zahraniční investice atd.) Kromě tohoto obecného prohlubování rozdílů docházelo k rozvoji specifických problémů v důsledku neúspěšného vývoje oblastí, které z období centrálního plánování zdědily silně deformovanou strukturu místní ekonomiky. Těmito oblastmi byly (a jsou) zejména regiony a města s vysokým zastoupením „těžkého“ průmyslu. Celkově nerovnoměrný ekonomický rozvoj přivodil vážné ekonomické a sociální problémy zvláště v pánevních a v některých periferních venkovských oblastech ČR.

Důležitým kontextem hodnocení vývoje regionální diferenciace v ČR je otázka do jaké míry je nerovnoměrný regionální rozvoj po roce 1989 stále ještě součástí/důsledkem transformačního procesu (přechodu z centrálně řízené na tržní ekonomiku) a do jaké míry je tento rozvoj v České republice již výsledkem probíhajících procesů v tržní ekonomice, resp. strukturálních změn ve světové ekonomice. Tento rozdíl má zásadní význam pro praktické potřeby regionální politiky.

Rozvoj, resp. obnovení, regionálních disparit v transformačním období je přirozený a žádoucí jev. Dochází při něm k zániku nepřirozené nivelizace regionálních poměrů prostřednictvím územní redistribuce zdrojů umožňující efektivní územní dělbu práce a využití zdrojů. V post-transformační fázi již nastává otázka vhodné (ve smyslu společensky udržitelné) míry regionálních disparit (RD). Příliš velké RD mohou ohrozit sociální a posléze politickou stabilitu. Na druhou stranu nadměrné zdroje na snižování rozdílů mohou vést ke snížení hospodářské konkurenceschopnosti země. Jelikož tržní ekonomika obsahuje řadu mechanismů, které za určitých podmínek přispívají k prohlubování RD, je určitá míra regulace/řízení RD společensky žádoucí.

Následující podkapitoly jsou zaměřeny na empirické podchycení vývoje a situace regionální diferenciace v České republice. Nejdříve je prezentován celkový vývoj a současný stav regionálních disparit v ČR, dále pak situace z hlediska vybraných dílčích charakteristik regionální ekonomické konkurenceschopnosti a na závěr kapitoly je uvedeno několik diskusních poznámek zaměřených na konkrétní specifika regionální diferenciace v ČR.

Základní charakteristika regionálních disparit v České republice

Hlavními používanými socioekonomickými ukazateli pro sledování RD jsou ekonomický výkon (HDP) na obyvatele a míra nezaměstnanosti. Problémem při srovnání RD v ČR v těchto dvou oblastech je (super)dominance Prahy v ekonomickém výkonu na obyvatele, zatímco v případě míry nezaměstnanosti se tato dominance neobjevuje (viz tabulka 1 – níže). Rozdíl mezi Prahou a ostatními

²⁷ V období centrálně řízené ekonomiky došlo k abnormální, pro tržní ekonomiky naprosto nepřirozené, nivelizaci regionálních poměrů.

regiony z hlediska ekonomického výkonu je velmi vysoký a můžeme ho nalézt v řadě dalších oblastí (viz níže). Proto ho lze považovat za jednu z hlavních charakteristik RD v České republice.

Nicméně tato hlavní disparita má své objektivní důvody (viz níže) a nesmí zastiňovat charakter rozdílů mezi ostatními regiony. Porovnáním variačních koeficientů pro všech 14 krajů a pro kraje bez Prahy (viz tabulka 1) zjistíme, že RD z hlediska ekonomického výkonu jsou z naprosté většiny dány právě rozdílem mezi Prahou a ostatními regiony. Naproti tomu rozdíly mezi ostatními kraji i NUTS II regiony jsou velmi malé (hodnota variačního koeficientu pouze 6,0 %!).

Ekonomika České republiky stále ještě není plně restrukturalizována, což se projevuje ve snižování zaměstnanosti a ve změnách její struktury. Hlavní fáze restrukturalizace byla zahájena v druhé polovině devadesátých let, především v souvislosti s výrazným nárůstem přílivu zahraničních investic, které vedly mimo jiné ke zvyšování produktivity a „ozdravení“ celé ekonomiky. Restrukturalizace ekonomiky je doprovázena výrazným poklesem zaměstnanosti v určitých, zaostávajících a neperspektivních odvětvích, což vedlo také k výraznému nárůstu míry nezaměstnanosti v jednotlivých regionech. Velkým problémem v současnosti je regionálně diferencovaná míra nezaměstnanosti. K eskalaci míry nezaměstnanosti dochází zejména v těch regionech, které se potýkají s řešením problémů spojených s dědictvím silně deformované struktury místní ekonomiky: kraje Moravskoslezský, Ústecký, Karlovarský a částečně Olomoucký a Jihomoravský.

RD z hlediska nezaměstnanosti jsou mezi kraji značně vysoké (nic na tom nezmění skutečnost, jestli do měření RD přidáme Prahu či nikoliv). Vzhledem k velmi nízkým rozdílům mezi kraji (bez Prahy – viz níže) v ekonomickém výkonu na obyvatele představují velké rozdíly v nezaměstnanosti klíčový problém ČR z hlediska řešení regionálních disparit. To je dáno mimo jiné závažností důsledků nezaměstnanosti na život jednotlivce ve srovnání s dopady nízkého příjmu nebo nízkého ekonomického výkonu²⁸. Nejde však pouze o obecnou míru nezaměstnanosti. Velmi důležitá je skutečnost, že velmi významné RD existují v dalších specifických oblastech bezprostředně souvisejících s nezaměstnaností. Příkladem toho jsou RD v počtu volných pracovních míst na jednoho registrovaného uchazeče o zaměstnání (viz tabulka 1). Velmi nebezpečným jevem²⁹ z hlediska hospodářské a sociální soudržnosti je také dlouhodobá nezaměstnanost a nezaměstnanost mladých.

²⁸ Je zřejmé, že nezaměstnanost a ekonomický výkon spolu silně souvisí. Regionální obraz této souvislosti je však v současnosti v ČR značně narušen (viz níže).

²⁹ V regionech s vysokou dlouhodobou nezaměstnaností a nezaměstnaností mladých do 25 let je vytvořen významně vyšší potenciál pro sociálně patologické jevy (v čele s kriminalitou, užíváním drog apod.) ve srovnání s ostatními regiony. Z hlediska politické stability je známo, že v těchto regionech se těší vysoké popularitě populistické strany a hnutí (z nichž mnohé jsou v rozporu s demokratickým principy). Nutné je zdůraznit, že všechny tyto jevy přímo posilují další zaostávání daného regionu, mimo jiné vytváří přesný opak sociálně-kulturního prostředí regionu, které napomáhá rozvoji (viz kapitola 3.)

Tabulka 4: Srovnání krajů podle vybraných ukazatelů

	HDP obyvatele (2004)	na CZK	Míra nezaměstnanosti VŠPS % (2004)	Registrovaná míra nezaměstnanosti % (k 30.11. 2005)	Podíl dlouhodobě nezaměstnanýc h uchazečů % (k 31.12.2004)	Počet uchazečů volné místo reg. na pracovní (k 31.12.2004)
Pražský	547 096		3,9	3,2	24,0	1,8
Středočeský	253 912		5,0	6,0	33,9	6,8
Jihočeský	241 389		5,1	9,6	26,5	7,1
Plzeňský	251 106		6,0	9,8	34,2	4,8
Karlovarský	216 639		10,4	6,9	40,7	15,7
Ústecký	229 146		15,2	7,4	51,3	24,9
Liberecký	220 991		6,2	13,7	38,1	8,0
Královéhradecký	244 549		6,1	9,8	31,0	10,9
Pardubický	230 880		6,1	7,6	34,5	12,0
Vysočina	234 530		7,0	6,0	35,1	19,3
Jihomoravský	254 684		7,7	5,9	40,4	19,2
Olomoucký	211 467		12,1	14,6	40,5	15,8
Zlínský	222 885		7,7	7,6	39,9	17,9
Moravskoslezský	222 638		14,2	8,7	49,8	39,4
Česká republika	271 161		8,2	8,4	40,6	10,6
Variační koeficient - kraje vč. Prahy - %	32,0		42,3	35,3	19,8	32,0
Variační koeficient - kraje bez Prahy - %	6,0		39,8	30,6	17,4	6,0

Zdroj: ČSÚ – Regionální národní účty za rok 2004, Trh práce v ČR za roky 1993-2004, MPSV

Vývoj regionálních disparit v České republice

Pokud výše píšeme o velmi malých RD v ekonomickém výkonu na obyvatele a nesouladu mezi tímto ukazatelem a charakteristikami nezaměstnanosti, je třeba zdůraznit, že se nejedná o celou pravdu. Je to do značné míry způsobeno skutečností, že regiony dříve preferované, tudíž s vyšší počáteční úrovní ekonomického výkonu na obyvatele (zejména Karlovarský, Ústecký a Moravskoslezský), dosahují podstatně horších výsledků z hlediska dynamiky ekonomického růstu, zatímco regiony s nižší počáteční úrovní ekonomického výkonu na obyvatele (Královéhradecký, Vysočina, Středočeský³⁰) tyto regiony dostihly, v řadě případů již předstihly (viz tabulka 5). Stablními vedoucími regiony z hlediska ekonomického výkonu jsou Praha, Jihomoravský a Plzeňský kraj. Musíme sem zařadit také kraj Středočeský, nízké hodnoty v jeho případě jsou dány statistickým efektem vytržení Prahy ze Středočeského kraje.

³⁰ V případě Středočeského kraje musíme brát v úvahu výrazný statistický efekt plynoucí z umělého „vytržení“ Prahy jako centra kraje.

Tabulka 5: Srovnání krajů z hlediska dynamiky ekonomického výkonu

	Pořadí kraje v HDP na obyvatele		Index vývoje HDP na obyvatele - 1995 = 100
	1993	2004	
Pražský	1	1	136,4
Středočeský	14	3	133,5
Jihočeský	7	6	119,1
Plzeňský	2	4	114,5
Karlovarský	4	13	102,0
Ústecký	6	9	103,1
Liberecký	10	12	114,4
Královéhradecký	11	5	122,1
Pardubický	9	8	118,7
Vysočina	13	7	122,1
Jihomoravský	3	2	121,0
Olomoucký	12	14	116,4
Zlínský	8	10	110,6
Moravskoslezský	5	11	112,4

Zdroj: ČSÚ – Regionální národní účty.

Pozn: Hodnoty HDP na obyvatele pro roky 1993 a 2004 byly vypočítány na základě rozdílné metodologie – srovnání pořadí krajů je proto orientační a je třeba ho nahlížet v kombinaci s indexem vývoje v pravém sloupci.

Ve sledovaném období lze identifikovat výrazné rozdíly v dynamice nárůstu HDP jednotlivých krajů (viz tabulka 5). Průměrné tempo růstu za ČR je podstatně překračováno pouze v hlavním městě Praze a ve Středočeském kraji, který pozitivní vývoj v Praze ještě posiluje. Projevuje se tedy jednoznačná dominance Prahy podle ekonomické výkonnosti a její dynamiky.

Naopak nejslabší kumulovaný růst v roce 2004 oproti roku 1995 byl zaznamenán v Karlovarském a Ústeckém kraji. Tyto kraje spolu s Moravskoslezským krajem procházejí nejnáročnější restrukturalizací místní ekonomické základny. Příznivější hodnota v případě Moravskoslezského kraje je dána zřejmě relativně významným sektorem služeb oproti dalším dvěma krajům, což pramení z pozice Ostravy jako podstatně významnějšího řídicího centra oproti Karlovým Varům a Ústí nad Labem. Vzhledem k charakteristikám nezaměstnanosti (viz tabulka 4) totiž nelze vyšší hodnotu dynamiky HDP v případě tohoto kraje hodnotit odlišně od Ústeckého a Karlovarského kraje. Jejich míra nezaměstnanosti vysoce překračuje celorepublikový průměr a na tyto kraje připadá většina Strukturálně postižených a značná část Hospodářsky slabých regionů ČR. Náročnou ekonomickou restrukturalizací jsou dány také nízké hodnoty v případě Plzeňského, Libereckého kraje. V případě krajů Olomouckého a Zlínského lze ve spojení s hodnotami za rok 2004 hovořit o ekonomickém zaostávání.

RD z hlediska dosaženého ekonomického výkonu na obyvatele nepředstavují vážný problém (jako problémový může být nahlížen rozdíl mezi Prahou a ostatními regiony – diskuse tohoto problému viz níže). Jako vážné se však jeví RD v dynamice vývoje ekonomického výkonu na obyvatele. Pokud by tento trend pokračoval, tak se budou RD v ekonomickém výkonu regionů poměrně rychle prohlubovat.

Zaměříme-li se na vývoj RD v nezaměstnanosti, musíme konstatovat prudké prohloubení RD mezi lety 1997 (začátky trendu již v roce 1996) a 2000. Z tabulky 6 (viz níže) je patrné, že k tomuto prohloubení došlo v obou hodnocených oblastech. Toto prohloubení je však třeba hodnotit jako transformační.

Bylo totiž součástí odkládané reálné restrukturalizace ekonomiky. V dalším období se RD v míře nezaměstnanosti příliš nemění, ale dochází k jejich prohlubování v počtu uchazečů na jedno volné pracovní místo, což odpovídá výše uvedeným RD v dynamice ekonomického vývoje.

Tabulka 6: Vývoj regionálních disparit v nezaměstnanosti

		1997	2000	2003	2004
Míra nezaměstnanosti - VŠPS	variační rozpětí	7,5	11,8	10,5	10,6
	směrodatná odchylka	1,88	3,32	2,98	3,2
Počet uchazečů na jedno volné pracovní místo	variační rozpětí	9,8	28,5	41,2	38,7
	směrodatná odchylka	2,6	7,96	10,34	9,29
Podíl dlouhodobě nezaměstnaných (v %)	variační rozpětí	19,7	20,9	24,1	27,4
	směrodatná odchylka	4,7	5,9	7,3	7,7

Zdroj: ČSÚ: Vývoj pracovního trhu 1993 – 2004

Z uvedeného vyplývá, že vývoj RD se může značně lišit v různých oblastech proto je pro potřeby hodnocení trendů RD nezbytné komplexní hodnocení prostřednictvím více navzájem souvisejících ukazatelů. V zásadě lze však očekávat, že ke klíčovému prohloubení RD došlo mezi lety 1996 - 1999, poté se dynamika zvyšování RD zpomalila a omezila pouze na vybrané oblasti.

Regionální disparity v dílčích charakteristikách ekonomické konkurenceschopnosti

Jak již bylo výše zdůrazněno, regionální ekonomický růst a konkurenceschopnost jsou podmíněny množstvím faktorů, přičemž mezi nimi lze rozlišovat faktory primární (vnější podmínky místního prostředí – lidské zdroje, sociální kapitál, vědeckovýzkumný potenciál, infrastruktura ad.) a zprostředkované, které jsou generovány uvnitř samotné místní ekonomiky (viz kapitola 3). S rozvojem znalostní ekonomiky jsou za klíčové dílčí faktory považovány především kvalita lidských zdrojů a vědeckovýzkumný potenciál regionů.

Prvním z indikátorů kvality lidských zdrojů je struktura populace podle úrovně nejvyššího dosaženého vzdělání. Tu můžeme vyjádřit například podílem obyvatel s dokončeným vysokoškolským vzděláním na celkové populaci starší patnácti let. Podle vzdělanostní úrovně obyvatelstva se v ČR projevují relativně silné rozdíly mezi Prahou a ostatními kraji (viz tabulka 7). Vysoký podíl osob s vysokoškolským vzděláním v Praze je odrazem její funkční specializace v rámci celého státu, kdy představuje řídicí centrum celé společnosti a jako taková spojovací můstek mezi světovou a „domácí“ ekonomikou. Na opačném konci se nacházejí kraje s relativně vysokým podílem obyvatel se základním vzděláním a nízkými počty osob s terciárním vzděláním: jedná se zejména o oblast severozápadních Čech - kraj Ústecký, Karlovarský a Liberecký. Nízká vzdělanostní úroveň zde souvisí s rozvojem těžkého průmyslu, navazujícím programem komplexní bytové výstavby v minulosti a dosídlením po odsunu obyvatelstva po druhé světové válce.

Kromě vzdělanostní úrovně jsou důležité také další dovednosti, jako jazyková vybavenost, informační gramotnost nebo přístup k práci a k odpovědnosti za své ekonomické zajištění. Tyto charakteristiky nejsou bohužel běžně sledovanými ukazateli a jejich dostupnost je proto obtížná. Přehled dostupných ukazatelů za jednotlivé kraje je zobrazen v následující tabulce 5. I tato tabulka potvrzuje výrazné dominantní postavení hlavního města. Zejména variabilitu hodnot v případě indikátoru procento pracovní neschopnosti lze těžko vysvětlovat jinak než v kontextu rozdílů v místním sociálně-kulturním prostředí. Stejně velké rozdíly v používání informačních technologií (např. v případě použití PC mezi Královéhradeckým a Olomouckým krajem – viz tabulka 7) patrně nebudou důsledkem stejných rozdílů v dostupnosti informačních technologií, ale spíše přístupem místních obyvatel k práci a seberealizaci vůbec.

Tabulka 7: Vybrané charakteristiky podle krajů ČR v roce 2004

	Podíl obyvatel s dosaženým VŠ vzděláním na populaci 15+ (2001)	Míra ekonomické aktivity	Procento pracovní neschopnosti	Jedinci 15+, kteří v posledních 3 měsících	
				použili internet	použili PC
Pražský	18,8	61,3	5,4	48,7	54,6
Středočeský	7,0	59,8	6,2	34,4	42,6
Jihočeský	7,8	59,4	6,8	30,7	43,8
Plzeňský	7,8	59,6	6,9	30,7	41,5
Karlovarský	5,6	61,5	6,6	27,2	39,8
Ústecký	5,4	60,7	6,9	29,1	40,6
Liberecký	7,0	60,6	7,7	23,3	36,6
Královéhradecký	7,5	57,9	7,0	30,3	44,4
Pardubický	7,0	58,1	7,0	27,0	37,1
Vysočina	6,7	58,7	7,1	27,1	37,6
Jihomoravský	10,3	58,1	7,2	31,5	43,6
Olomoucký	8,1	58,0	7,6	23,2	31,6
Zlínský	7,7	57,6	8,1	26,0	38,8
Moravskoslezský	7,8	57,6	8,1	29,7	39,8

Zdroj: ČSÚ – Statistické ročenky krajů, Výběrové šetření o využívání ICT v domácnostech a mezi jednotlivci, SLDB 2001

Věda a výzkum je dalším klíčovým faktorem konkurenceschopnosti regionů ve světové ekonomice. Mezi dva základní atributy rozvoje vědy a výzkumu a následně realizaci inovací a vytváření znalostní ekonomiky patří bezpochyby množství finančních prostředků vynakládaných na zmíněné aktivity a taktéž i počet pracovníků, kteří jsou v rámci vědy a výzkumu zaměstnáni. Z tohoto pohledu lze mezi jednotlivými kraji pozorovat výrazné rozdíly. Naprosto dominantní postavení vykazuje Praha, jakožto klíčové řídící centrum české ekonomiky. Stejně tak vysoké hodnoty Středočeského kraje jsou dány lokalizací Prahy v centru tohoto regionu. Naproti tomu hodnoty Karlovarského a Ústeckého kraje ukazují, že tyto regiony disponují velmi slabým vědeckovýzkumným potenciálem, což může být významným faktorem nadále podporujícím jejich další socioekonomické zaostávání³¹. V tomto kontextu je třeba vyzdvihnout podstatně příznivější hodnoty Moravskoslezského kraje procházejícího podobným socioekonomickým vývojem. V případě tohoto kraje lze konstatovat podstatně vyšší

³¹ Slabá pozice v případě Karlovarského kraje je ještě umocněna politicky motivovaným regionálním rozdělením ČR a také tím, že se jedná o kraj de-facto bez centra na rozdíl od kraje Moravskoslezského

potenciál rozvoje znalostní ekonomiky. Relativně příznivých hodnot vědy a výzkumu dosahují kraje regionu NUTS II Severovýchod, což koreluje s relativně vyšší dynamikou jejich ekonomického růstu (viz tabulka 2) oproti ostatním nemetropolitním regionům.

Tabulka 8: Vybrané ukazatele vědy a výzkumu podle krajů, 2004

	Výdaje na VaV			Zaměstnanci VaV	
	Celkem (v % na ČR)	Soukromé (v % na ČR)	Celkem jako % HDP	podíl na ČR	% pracovní síly
Pražský	37,9	26,4	2,1	40,2	3,8
Středočeský	20,6	27,7	2,5	8,7	0,9
Jihočeský	3,3	2,5	0,8	3,6	0,7
Plzeňský	2,4	3,0	0,6	3,2	0,7
Karlovarský	0,3	0,3	0,1	0,4	0,2
Ústecký	1,5	2,0	0,3	1,7	0,3
Liberecký	2,5	3,4	0,9	2,8	0,8
Královéhradecký	3,4	3,1	0,9	3,5	0,8
Pardubický	3,9	5,6	1,2	3,8	0,9
Vysočina	1,5	2,3	0,4	1,3	0,3
Jihomoravský	11,3	8,9	1,4	17,0	1,8
Olomoucký	3,0	3,6	0,8	4,2	0,8
Zlínský	2,2	3,3	0,6	3,1	0,7
Moravskoslezský	6,3	7,9	0,8	6,4	0,6

Zdroj: ČSÚ – Ukazatele vědy a výzkumu za rok 2004

Dalším faktorem odrážejícím konkurenceschopnost regionů je příliv přímých zahraničních investic (PZI). V tomto případě relativizovaný počtem obyvatel kraje. Spolupráci navazují zahraniční investoři především s perspektivními a výkonnými podniky, resp. perspektivními a vyspělými regiony, což platí zejména pro investice motivované hledáním nových trhů. Na druhé straně investice motivované především levnějšími vstupními náklady měly, hlavně na počátku devadesátých let, charakter difúzního šíření přes hranice s Německem a Rakouskem. Jejich koncentrace v západním pohraničí posílila západo-východní polarizaci země. Obecně má tento typ investic tendenci lokalizovat se mimo nejméně úspěšné regiony dané ekonomiky. Důvodem jsou celkově nižší náklady na produkční vstupy.

Regionální disparity v přílivu PZI mezi jednotlivými kraji jsou velmi výrazné (variační koeficient 114, resp. 33). Jednoznačně dominantní postavení vykazuje opět hlavní město Praha, kam směřovalo do roku 2002 více než 50 % všech PZI v ČR (v roce 2003 byl podíl Prahy uměle snížen v důsledku obchodů s akciemi Českého Telecomu a Eurotelu), což jen potvrzuje výše zdůrazňovanou funkční specializaci Prahy jako spojovacího můstku mezi světovou a tuzemskou ekonomikou. RD z hlediska příchozího objemu PZI jsou z velké většiny dány právě rozdílem mezi Prahou a ostatními regiony. To je dáno jednak koncentrací ústředí ekonomických subjektů do hlavního řídicího centra, významnou úlohu však také sehrává vysoký příliv investic v rámci privatizačního procesu. I přes výraznou koncentraci PZI do Prahy jsou RD mezi zbývajících 13 krajů stále významné. Po Praze následuje podle PZI připadajících na jednoho obyvatele kraj Středočeský a Plzeňský.

Tabulka 9: Stav PZI na jednoho obyvatele podle krajů (v tis. CZK)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Pražský	167,85	255,43	328,07	416,13	529,04	462,56
Středočeský	47,86	66,37	87,31	93,30	102,05	119,14

Jihočeský	22,73	37,57	49,63	56,29	61,47	52,75
Plzeňský	27,66	47,82	60,25	71,07	91,12	90,64
Karlovarský	17,00	42,02	34,47	36,53	48,65	45,46
Ústecký	39,14	62,94	73,68	84,46	93,08	82,73
Liberecký	20,11	30,41	36,77	41,50	52,19	67,61
Královéhradecký	17,23	22,63	31,00	35,91	41,63	44,30
Pardubický	31,21	42,43	44,05	54,68	52,91	78,45
Vysočina	11,22	12,86	27,77	46,98	35,62	61,60
Jihomoravský	20,70	33,42	45,20	51,93	52,59	62,80
Olomoucký	18,86	25,25	27,83	38,09	41,75	48,72
Zlínský	20,94	8,70	33,97	44,41	51,91	47,52
Moravskoslezský	15,17	19,51	28,76	30,81	40,49	56,15

Zdroj: ČNB

Významným indikátorem pro podchycení konkurenceschopnosti regionu je také produktivita práce. Jednou z možností jejího vyjádření je výše HDP na zaměstnance/pracovní sílu. Pokud hodnotíme kraje podle produktivity práce, zjistíme, že mezi nimi existují výrazné rozdíly jak z pohledu úrovně této produktivity v jednotlivých letech, tak také z pohledu vývoje, resp. nárůstu produktivity práce v letech 1993-2004. Z hlediska situace v roce 2004 je hlavním rozdílem opět dominantní postavení hlavního města, kde došlo ve sledovaném období také k největšímu nárůstu. Naopak rozdíly mezi zbývajících kraji jsou výrazně nižší. Po hlavním městě je vyšší produktivita práce v Jihomoravském, Plzeňském a Jihočeském kraji. Naopak nejnižší příčky podle tohoto ukazatele zauímají kraje Olomoucký a Karlovarský. Rozdíly v produktivitě práce mají silný vliv také na ekonomickou výkonnost regionu a RD z hlediska produktivity práce signalizují tedy také RD v ekonomické výkonnosti jednotlivých regionů.

Tabulka 10: Produktivita práce vyjádřená jako HDP na 1 pracovní sílu (v tis. CZK)

	1993	1995	1997	1999	2000	2002	2004	Index 2004/1993
Pražský	320,8	465,8	585,6	716,5	771,9	897,2	1 019,3	3,18
Středočeský	159,9	254,5	310,9	378,2	404,7	445,0	499,5	3,12
Jihočeský	183,7	256,1	312,6	352,9	367,8	426,2	479,9	2,61
Plzeňský	194,4	272,7	326,4	363,6	387,2	423,8	493,2	2,54
Karlovarský	184,8	253,4	282,8	310,3	321,5	371,8	417,6	2,26
Ústecký	184,9	275,0	309,1	339,0	347,9	384,7	449,2	2,43
Liberecký	173,0	240,7	302,1	334,5	359,3	405,7	432,8	2,50
Královéhradecký	179,1	250,2	314,9	355,4	375,4	428,5	497,9	2,78
Pardubický	182,6	247,8	301,1	334,3	364,6	402,4	471,6	2,58
Vysočina	173,8	262,4	315,3	356,9	376,7	422,6	475,0	2,73
Jihomoravský	198,7	270,7	326,9	356,5	377,6	447,9	514,7	2,59
Olomoucký	170,3	236,0	292,9	306,5	326,7	367,3	429,9	2,52
Zlínský	182,3	264,3	315,0	341,2	361,5	393,3	456,4	2,50
Moravskoslezský	201,5	255,8	304,6	326,6	337,3	376,6	458,1	2,27

Zdroj: ČSÚ – Regionální národní účty 2004, Trh práce v ČR 1993-2004

Konkrétní průběh transformačního procesu a souvisejícího vývoje regionálních disparit byl a je v jednotlivých zemích podmíněn celou řadou specifických podmínek. Jedním z významných rysů České republiky je již zmiňovaná silná dominantní pozice hlavního města Prahy, zejména z ekonomického hlediska. Na první pohled se může zdát, že rozdíly mezi Prahou a ostatními regiony

jsou příliš velké a tudíž je potřeba je snížit. Před jakýmkoliv hodnocením podobného charakteru je však nezbytné vzít v úvahu následující skutečnosti.

Za prvé, Praha představuje vrchol řídicí/organizační a tudíž funkční hierarchie územní organizace společnosti. Z těchto důvodů se zde koncentruje rozhodující množství institucí veřejného i soukromého sektoru (firemních ústředí, centrálních správních orgánů, univerzit atd.), které se navzájem přitahují (viz kapitola 2) a jako celek tvoří hlavní řídicí centrum. Za druhé, vzhledem k této funkci představuje Praha spojovací článek mezi domácí a světovou ekonomikou. Její dominance vyplývá z mnohem intenzivnějšího zapojení do světové ekonomiky. Vzhledem k této funkci „zprostředkovatele“ mezi domácí a světovou ekonomikou, vyžaduje také nadstandardní specifické potřeby v oblasti služeb, vzdělávání, infrastruktury apod., což se projevuje odlišnými strukturami ve srovnání s ostatními regiony (kvalita lidských zdrojů a tím také ohodnocení práce, mnohem vyšší progresivita struktury místní ekonomiky apod.) Konečně za třetí je nezbytné brát v úvahu statistický efekt, plynoucí z umělého odtržení jádra od svého zázemí. Praha nepředstavuje ucelený funkční region a proto je její srovnávání s ostatními regiony metodicky naprosto nesprávné a zavádějící. Pokud Prahu spojíme s jejím zázemím, Středočeským krajem (vzhledem k administrativnímu vymezení), rozdíl mezi Středními Čechami³² a ostatními regiony se podstatně sníží oproti rozdílu mezi samotnou Prahou a ostatními regiony.

Při úvahách o snížení rozdílů mezi Prahou a ostatními regiony by výše uvedené skutečnosti měly být brány v úvahu – hodnocení rozdílů a hledání nástrojů na snižování rozdílů by proto mělo vycházet ze skutečnosti, že je zapotřebí jak pojišťovací, tak strategická regionální politika³³. Proto by hodnocení a následná regulace neměla být konfrontační, ale integrální a měla by být vedena snahou o přiblížení ostatních regionů Praze, nikoliv snahou o omezení Prahy, protože mezinárodní konkurenceschopnost Prahy je strategickým zájmem celé ČR. Jedním z příkladů uvedeného může být často diskutovaná problematika cestovního ruchu, kdy velká část zahraničních návštěvníků směřuje právě jen do hlavního města. V případě přitáhnutí těchto návštěvníků také do jiných oblastí a regionů by se zvýšil celkový přínos pro ČR, který umožňuje atraktivita samotného hlavního města. Rozhodně ostatním regionům nepomůže, když by byl cestovní ruch v ostatních regionech podporován na úkor Prahy. Uvedený princip platí nejen v cestovním ruchu, ale i ekonomice a dalších oblastech.

Vývoj regionálních disparit v ČR je výrazně geografickou polohou v přímém sousedství rozvinutých zemí (SRN a Rakousko), které jsou zdrojem určitých rozvojových impulsů. Ty ovlivňují rozvoj ve smyslu západo-východního gradientu. Možnost spolupráce regionů na západních hranicích, především na hranicích s Bavorskem a Rakouskem, s vyspělými zeměmi a jejich lepší napojení na evropský prostor, tak vytváří určitou konkurenční výhodu těchto regionů oproti celé oblasti Moravy a Slezska. Atraktivita západního pohraničí plyne jednak ze samotné vzdálenosti, resp. fyzické blízkosti vyspělým regionům, jednak odráží i kulturní a ekonomickou příbuznost těchto oblastí. V důsledku působení tohoto faktoru došlo v ČR během transformačního období k jisté aktivizaci tradičního

³² Tzn. Prahou + Středočeským krajem jako jednou celistvou územní jednotkou.

³³ Regionální politika může mít v zásadě dvojí zaměření. Pojišťovací RP je zaměřená na snižování regionálních disparit z cílem předcházet (popř. minimalizovat) negativním důsledkům plynoucím z existence výrazných regionálních disparit. Naproti tomu strategická RP je zaměřena na rozvoj ekonomicky úspěšných regionů z cílem zvýšit jejich konkurenceschopnost na mezinárodní úrovni, z čehož posléze v důsledku difúzních efektů profituje celý stát včetně zaostávajících regionů (podrobněji viz Blažek, 2003).

západovýchodního gradientu, přičemž oproti minulosti byla posílena pozice především jihozápadního pohraničí. Atraktivita této oblasti se mimo jiné promítla výrazně do přílivu přímých zahraničních investic, které především v první vlně v devadesátých letech, směřovaly právě do oblastí na západě Čech. Navíc vliv tohoto faktoru dokumentuje také rozdílná ekonomická dynamika v Čechách a na Moravě, a to i v případě vyloučení Prahy samotné.

Mezinárodní srovnání regionálních disparit

V souvislosti s hodnocením závažnosti regionálních disparit v České republice je velmi užitečné mezinárodní srovnání vnitrostátní regionální diferenciace. Je nesporné, že míra citlivosti společnosti na vnitrostátní územní rozdíly v dosažené úrovni socioekonomického rozvoje (zejména v míře nezaměstnanosti a ekonomické výkonnosti, resp. příjmech) se mezi jednotlivými státy výrazně liší. Nicméně z hlediska kvantitativního posouzení závažnosti (výjimečnosti) vnitrostátních disparit v České republice je takové srovnání přínosné.

Z metodického hlediska je mezinárodní srovnání RD značně komplikovanou záležitostí. Nejenže vzniká problém nedostatku a kompatibility použitelných dat, několik vzájemně souvisejících problémů vyplývá také ze samotných odlišností srovnávaných států. Zejména rozdílný charakter sídelní struktury (např. míra dominance hlavního centra – viz níže), způsob vymezení regionů a historický vývoj jednotlivých států (např. připojení kvalitativně odlišného území v rámci sjednocení Německa) do značné míry srovnání komplikují. V tomto kontextu bylo provedeno pouze jednoduché mezinárodní srovnání regionálních disparit za použití základních charakteristik – HDP na obyvatele a míry nezaměstnanosti.

Tabulka 11: Srovnání vnitrostátních regionálních disparit v ekonomické produkci

Stát	Směrodatná odchylka*		Index variace*		Dominance
	A	B	A	B	
Belgie	38,5	16,5	3,1	1,8	202,8
Česká republika	49,1	4,3	2,8	1,2	222,5
Finsko	26,3	18,7	1,9	1,6	136,9
Francie	16,3	6,9	2,1	1,3	156,8
Itálie	25,3	23,7	2,3	2,1	144,1
Maďarsko	34,5	17,5	2,5	1,7	159,7
Německo	24,6	21,5	2,9	2,4	171,6
Nizozemsko	17,2	14,7	1,7	1,6	126,4
Polsko	19,7	12,9	2,1	1,6	149,9
Portugalsko	24,9	14,5	1,8	1,4	146,7
Rakousko	22,1	14,6	2,2	1,7	142,6
Řecko	18,1	13,1	1,9	1,6	141,2
Slovensko	72,3	8,3	3,0	1,2	227,3
Španělsko	20,1	18,7	2,1	2,0	134,3
Švédsko	17,3	3,9	1,6	1,1	137,5
Velká Británie	33,2	17,3	4,3	2,3	262,8

Zdroj: vlastní výpočty na základě dat z databáze Regio - Eurostat.

* Ekonomická produkce byla vyjádřena prostřednictvím HDP na obyvatele v PPS jako průměr let 2000 – 2002 (nejnovější dostupná data na stránkách Eurostatu jsou z roku 2002). Absolutní hodnoty byly

v každém státě relativizovány k národnímu průměru (100 %). Na základě těchto relativizovaných hodnot byly spočteny ukazatele variability. Jednotkou směrodatné odchylky jsou % národního průměru. Index variace vyjadřuje podíl regionu s nejvyšší produkcí ku regionu s produkcí nejnižší. A – soubor všech regionů, B – soubor všech regionů bez jednotky s nejvyšší produkcí. Dominance představuje procentuální vyjádření nejvýkonnější jednotky k národnímu průměru.

Tabulka 11 zobrazuje srovnání vnitrostátních regionálních disparit z hlediska ekonomické produkce na obyvatele. Vzhledem k účelu celé této studie jsou do srovnání zařazeny pouze členské státy Evropské unie. Srovnání je provedeno na úrovni územních jednotek NUTS II. Z tohoto důvodu do srovnání nejsou zařazeny státy s počtem regionů soudržnosti menším než 4. Přesto je třeba zdůraznit vliv rozdílného počtu regionů soudržnosti v rámci jednotlivých států na hodnoty sledovaných ukazatelů variability (konkrétně na hodnoty směrodatné odchylky). Přistoupíme-li k samotné interpretaci tabulky 11, zopakujeme základní tvrzení z předcházející části, že regionální disparity v dosažené úrovni ekonomické produkce na obyvatele v České republice nepředstavují závažný společenský problém. Ze srovnání s ostatními státy v tabulce 11 vyplývá, že RD v dosažené úrovni ekonomické produkce na obyvatele patří v případě ČR k nejmenším v EU. V případě ČR jsou totiž hodnoty ukazatelů variability vysoké pouze z důvodu (super)dominance Prahy a relativně malého počtu regionů soudržnosti (viz srovnání rozdílných hodnot A a B v tabulce 11).

Dominance Prahy, resp. hlavního řídicího centra ekonomiky, je opravdu vysoká. Vyšší dominance metropole je již pouze ve Velké Británii a na Slovensku. Přední příčka v míře dominance hlavního řídicího centra v rámci členských států EU ospravedlňuje nahlížet dominanci Prahy jako společenský problém. Při hodnocení závažnosti dominance Prahy, resp. zaostávání ostatních částí státu, je však nezbytné vzít v úvahu skutečnosti diskutované v kapitole 5.3. Vysoká dominance hlavního řídicího centra ekonomiky je přirozeným aspektem geografické organizace společnosti v mnoha zemích (viz Belgie, Rakousko, Portugalsko, z větších států pak Velká Británie a Francie), přičemž je v zásadě závislá na dominanci populačně největšího centra v rámci sídelního systému.

Pokud porovnáme jednotlivé státy po vyloučení dominantní jednotky v rámci každého celku, zjistíme, že RD v České republice patří k nejmenším v EU a jsou zhruba na úrovni Švédska, známého svým důrazem na sociální spravedlnost (včetně jejího územního vyjádření). Data v tabulce mimo jiné ukazují, že v rámci sousedních post-komunistických zemí se Česká republika vyznačuje nejnižšími RD z hlediska dosažené úrovně ekonomické produkce na obyvatele.

Tabulka 12: Srovnání vnitrostátních regionálních disparit v míře nezaměstnanosti

Stát	Variační koeficient		Míra nezaměstnanosti
	NUTS II	NUTS III	
Belgie	43,5	46,8	7,9
Česká republika	41,9	44,6	7,6
Finsko	22,0	29,1	9,1
Francie	18,0	22,8	9,3
Itálie	78,0	81,8	8,7
Maďarsko	32,6	36,7	5,8
Německo	47,9	51,9	9,3
Nizozemsko	10,4	23,8	3,7
Polsko	15,8	25,8	19,3
Portugalsko	29,6	29,6	6,4
Rakousko	42,6	43,7	4,4

Řecko	16,2	16,2	9,3
Slovensko	26,7	35,5	17,2
Španělsko	33,8	37,9	11,3
Švédsko	15,8	18,8	5,5
Velká Británie	30,1	-	5,0

Zdroj: Eurostat

Pozn. Data jsou za rok 2003; v případě regionálního členění novější data nejsou dostupná.

Oproti RD v dosažené úrovni ekonomické produkce na obyvatele regionální disparity v míře nezaměstnanosti patří v České republice k největším v Evropě. Po Itálii, kde tyto disparity jsou extrémní v důsledku mimořádného rozdílu mezi vyspělým severem a zaostalým jihem, patří ČR spolu s Německem, Belgií a Španělskem ke státům s velmi vysokými vnitřními disparitami v míře nezaměstnanosti. Vysoká hodnota variačního koeficientu je také v případě Rakouska, nicméně variační koeficient je pouze bezrozměrnou mírou variability. Proto musíme hodnotu variačního koeficientu porovnávat z celkovou úrovní nezaměstnanosti na národní úrovni (viz kapitola 4). Ta je v Rakousku velmi nízká proto zde RD nepředstavují významný společenský problém. Jelikož v případě nezaměstnanosti nedochází k vysoké dominanci jedné jednotky, která by značně ovlivňovala hodnotu charakteristik variability, není zapotřebí sledovat zvlášť soubory regionů bez řídicích center, jako je tomu v případě ekonomické produkce. Místo toho je zařazeno také srovnání na úrovni NUTS III regionů, přestože srovnatelnost regionů této úrovně je velmi problematická.

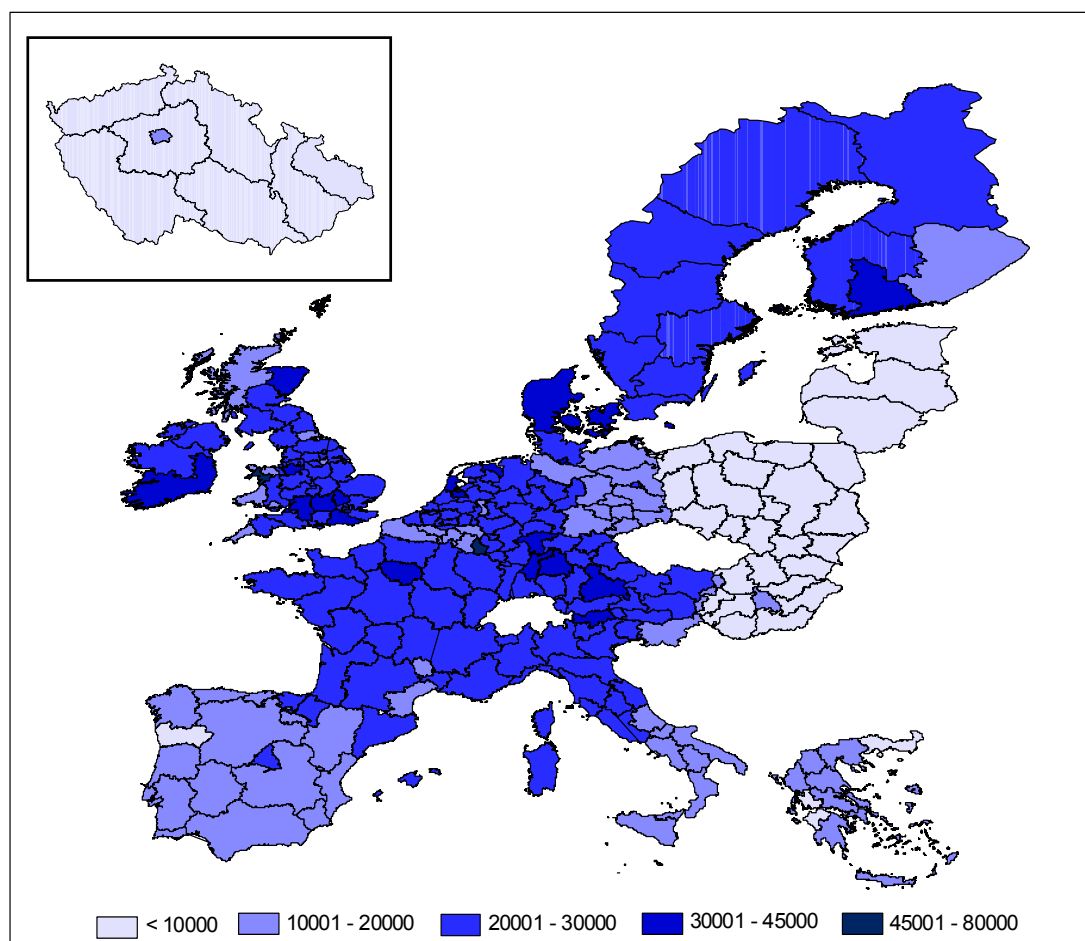
Mezinárodní srovnání regionálních disparit v rámci členských zemí Evropské unie potvrzuje základní teze hodnocení regionálních disparit v České republice, které jsou obsaženy v kapitole 5.2 této studie. Regionální disparity v míře nezaměstnanosti jsou vysoké a je oprávněné je považovat za významný společenský problém (viz kapitola 4.1). Naproti tomu RD dosažené úrovni ekonomické produkce na obyvatele problém nepředstavují. Dominance Prahy je velmi vysoká, ale její hodnocení je třeba provádět v patřičném kontextu (viz výše). Představu o regionálních disparitách v rámci EU umožňují obrázky v příloze, kde jsou znázorněny vybrané proměnné za regiony NUTS II EU25.

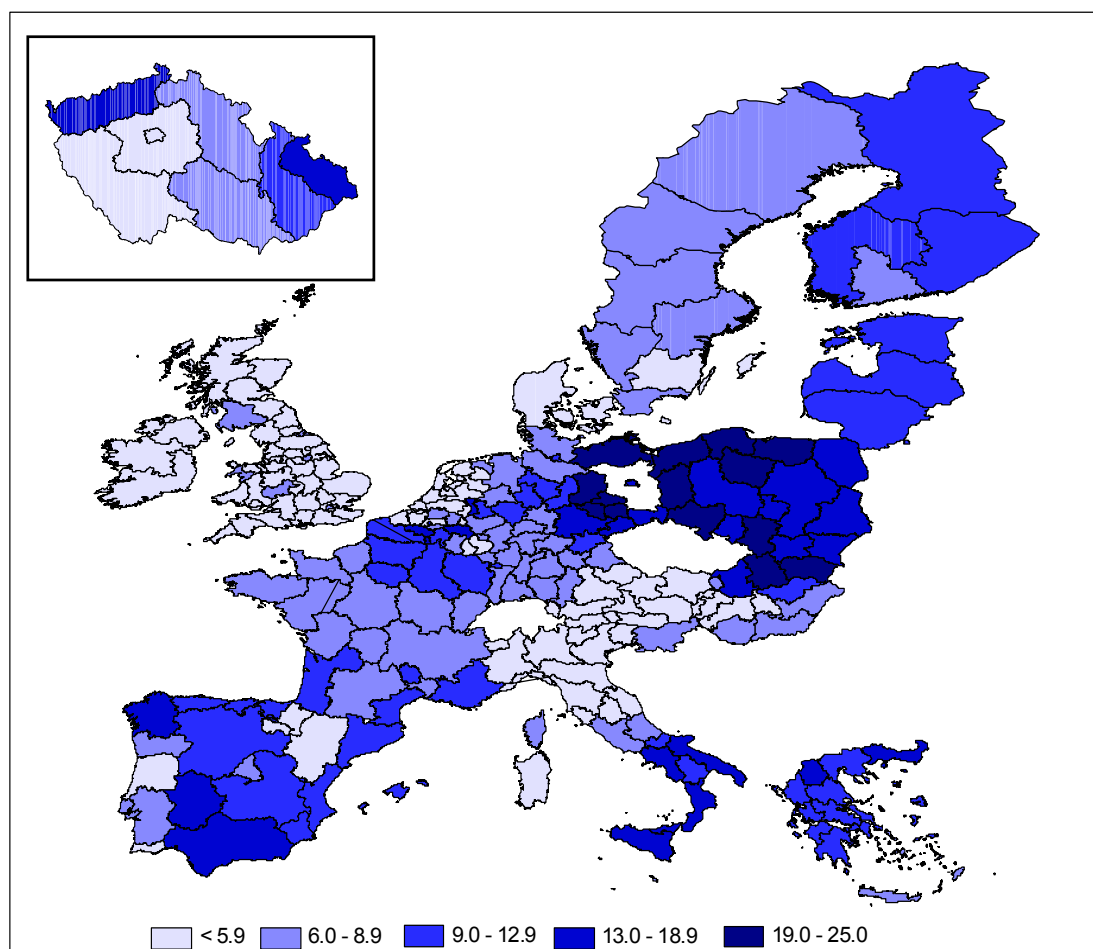
Z hlediska ekonomické výkonnosti je na první pohled zřejmá jednak velmi častá dominance regionů hlavních měst v mnoha státech podobně jako je tomu v případě ČR, dále ale také tradiční rozdělení některých zemí – v Itálii rozdíly mezi vyspělým jihem a zaostalým severem, v Německu pak rozdíl mezi „západní“ a „východní“ částí. Všechny regiony ČR pak s výjimkou hlavního města stále výrazně zaostávají v ekonomickém výkonu za regiony bývalé evropské 15. Oproti tomu v případě míry nezaměstnanosti, která, jak již bylo řečeno, patří k hlavním společenským problémům, patří některé z regionů ČR mezi regiony s průměrnou až nadprůměrnou mírou nezaměstnanosti.

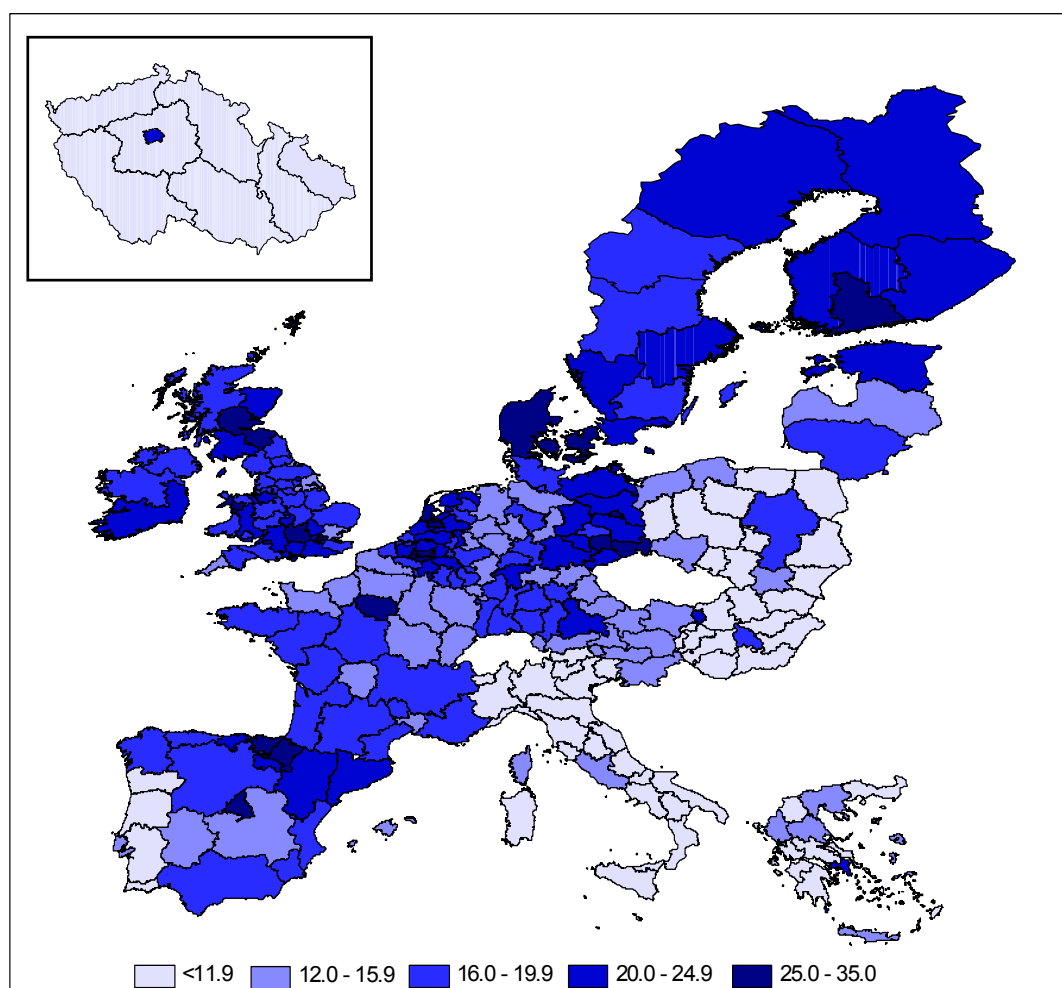
Konečně třetí obrázek ukazuje jednoznačný nedostatek v kvalitě lidských sil, měřených dosaženou úrovní vzdělání, v případě regionů ČR, kdy nad průměr EU25 se řadí pouze region hlavního města. V ostatních regionech je podíl obyvatelstva s terciárním vzděláním oproti západoevropským, ale i některým středoevropským regionům velmi nízký.

Stále větší pozornost je věnována mezinárodnímu srovnání hodnocení ekonomického rozvoje a konkurenceschopnosti, tzv. benchmarkingu. Významným příkladem tohoto srovnání je European TrendChart on Innovation, který je významnou aktivitou EU realizovanou DG Enterprise. Součástí Trendchart je také European Innovation Scoreboard (EIS) poskytující souhrnné statistické údaje pro porovnání a analýzu inovační výkonnosti jednotlivých států. EIS obsahuje údaje celkem za 26 indikátorů rozdělených na vstupy a výstupy inovačních aktivit. V současnosti zde převažují data na národní úrovni, tedy za jednotlivé členské státy EU25. kromě toho byla již zpracována také analýza se

souborem ukazatelů, avšak pouze za regiony NUTS II členských států EU 15. Je ale možné přepokládat, že podobná analýza bude v budoucnu provedena i za nové členské země, ale jen za regiony NUTS II. Prozatím může EIS sloužit jako inspirační zdroj pro zvolení vhodných indikátorů.

Obrázek 1: HDP na 1 obyvatele (v EUR), 2002**Zdroj: Eurostat**

Obrázek 2: Míra nezaměstnanosti v %, 2004**Zdroj: Eurostat**

Obrázek 3: Podíl obyvatelstva staršího 15 let s terciárním vzděláním v %, 2004**Zdroj: Eurostat**

Literatura:

BLAŽEK, J. (1996): Mezuregionální rozdíly v České republice v transformačním období. Sborník ČGS 101, č. 4, s. 265-277.

COOKE, P. (2003): Strategies for Regional Innovation Systems: Learning Transfer and Applications. United Nations Industrial Development Organization, Vienna, 38 str.

CZESANÁ, V., KADEŘÁBKOVÁ, A., SPĚVÁČEK, V. (2005): Ročenka konkurenceschopnosti České republiky. CES VŠEM, NOZV NVF, 133 str.

ČERMÁK, Z. (2001): Vývoj migrační mobility v devadesátých letech České republiky. In: Hampl, M. a kol.: Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha, s. 87-97.

The ESPON Monitoring Committee (2004): ESPON 2.1.2 Territorial Effects of EU Research and Development Policies. 207 s. ke stažení:
http://www.espon.lu/online/documentation/projects/policy_impact_20.html

FRATESI, U. (2003): Innovation Difusion and the Evolution of Regional Disparities. ERSA Congress 2003, 27 s.

FRIEDMANN, J.: (1972): A General Theory of Polarized Development, In: Hansen, N., M. (ed): Growth Centres in Regional Economic Development, New York, Free Press, s. 82-107.

GIDDENS, A. (1999): Sociologie. Argo, Praha, 595 str.

HAMPL, M. (1999): Geography of Societal Tranformation in the Czech Republic. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 242 s.

HIRSCHMAN, A.O. (1958): The Strategy of Economic Development. New Haven, Yale University Press.

HUGGINS, r. (1997): Competitiveness and the Global Region. The Role of Networking. In: Simmie ed.: Innovation, Networks and Learning Regions?, London, 250 str.

KADEŘÁBKOVÁ, A. (2004): Výzvy pro podnikání – inovace a vzdělání. Česká republika na cestě ke znalostně založené ekonomice. Praha, Linde 199 str.

KADEŘÁBKOVÁ, A., SPĚVÁČEK, V., ŽÁK, M. (2003): Růst, stabilita a konkurenceschopnost: aktuální problémy české ekonomiky na cestě do EU. Praha, Linde 329 str.

KADEŘÁBKOVÁ, A. (2001): Technologická změna, růst a konkurenceschopnost. Praha, VŠE, 156 s.

KORNAI, J. (1990): Cesta ke svobodné ekonomice. Academia, Praha, 159 str.

KOUSALOVÁ, P. (2005): Lokalizace přímých zahraničních investic: potenciál a jeho realizace v regionech ČR. Diplomová práce UK, Praha, 107 str.

KRUGMAN, P. (1991): Geography and Trade. Cambridge, Mass., MIT Press.

MASSEY, D. (1984): Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production, Macmillan, London, 305 str.

MCINTYRE, R. J., DALLAGO, B. (2003): Small and Medium Enterprises in Transitional Economies. United Nations University, Palgrave, 261 str.

MORGAN, K. (1997): The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal. Regional Studies, roč. 31, č. 5, s. 491-503.

NVF (2003): Lidské zdroje v české republice 2003. Praha, Národní vzdělávací fond, 239 str.

PAVLÍNEK, P. (2004): Regional Development Implications of Foreign Direct Investment in Central Europe, European Urban and Regional Studies, 11, č. 1, s. 47 – 70.

PAVLÍNEK, P. (2002): The Role of Foreign Direct Investment in the Privatization and Restructuring of the Czech Motor Industry. Post-Communist Economies, 14, č. 3. s. 360-379.

PORTER M.E. (1999): The Competitive Advantage of Nations, New York, The Free Press.

REICH, R. B. (2003): V pasti úspěchu: diagnóza kapitalismu 21. století. Prostor, Praha, 423 str.

REICH, R. B. (1990): Dílo národů: příprava na kapitalismus 21. století. Prostor, Praha, 461 str.

SPILKOVÁ J. (2004): Kontaktní systémy, moderní aglomerační výhody a zahraniční investoři. Geografie – Sborník ČGS, 109, č. 3, s. 252-265.

SRHOLEC, M. (2004): Přímé zahraniční investice v České republice: Teorie a praxe v mezinárodním srovnání. Linde, Praha, 171 s.

ŠTIKA, R. (2004): Regionální rozdíly v Česku v 90. letech v kontextu novodobého vývoje. Geografie – Sborník ČGS, 109, 1, s. 15-26.

UHLÍŘ, D. (1995): Nadnárodní korporace, zahraniční investice a regionální rozvoj: obecná východiska a konkrétní situace České republiky. Diplomová práce, UK, 99 s.

Glosář pojmů:

After-care - následné péče veřejného sektoru o již umístěné a podnikající investory.

Decentralizace - organizační princip přenášející rozhodovací pravomoci a odpovědnost od centrálního řídicího orgánu do nižších úrovní řízení.

Deindustrializace – v rámci pojmu deindustrializace je třeba rozlišovat mezi

a) *absolutní deindustrializací*: Ta vede ke snížení zaměstnanosti, výroby, ziskovosti a základního akciového kapitálu v daném průmyslovém odvětví, snížení objemu vývozu průmyslového zboží a nebezpečí trvalého obchodního deficitu pro toto zboží.

b) *relativní deindustrializací*: Jedná se o snížení podílu průmyslu v ekonomice, které je odrazem strukturální změny ve vztahu mezi produktivitou průmyslu a sektorem služeb.

Digital divide - rozdělení států, regionů, obcí i skupin obyvatelstva na začleněné a nezačleněné, tedy na ty, které požívají resp. nepožívají výhod ze zavádění ICT.

Divergentní regionální rozvoj – takový regionální rozvoj, v průběhu něhož dochází postupně ke zvětšování regionálních rozdílů.

Důchodotvorný efekt - investice jsou schopny vyvolávat dodatečné spotřební výdaje, resp. přírůstek investic vyvolá přírůstek důchodu a ten vyvolá přírůstek spotřeby.

Externalita - výsledek ekonomické aktivity, který způsobuje nezamýšlené náklady nebo přínosy (ať již negativní nebo pozitivní) jiným subjektům, aniž by se za ně platilo (příkladem negativní externality je znečištění ovzduší při výrobě, pozitivní pak vzdělání).

Flexibilní specializace – nová forma organizace výroby, která se objevila v 70. letech, na konci tzv. fordistické éry, a pro kterou je typické například dezintegrace velkých firem, posun ve spotřebě směrem k větší individualizaci, růst významu menších firem, nárůst zaměstnání na částečný úvazek nebo jiných příležitostných forem zaměstnávání apod.

Generické technologie – takové technologie, které jsou využitelné napříč různými odvětvími (nejčastěji se uvádějí IT technologie).

Institucionální infrastruktura - část infrastruktury na podporu inovací tvořená souborem institucí, které mohou napomáhat tvorbě inovací, a to jak specializované instituce (poradenské, technologická centra, vědecko-technické parky apod.), vzdělávací a výzkumné instituce (VŠ, výzkumné ústavy apod.), tak i „běžné“ instituce, které se přímo nezabývají VaV a inovacemi (hospodářské komory, regionální samosprávné orgány, banky, atd.)

Klíčové dovednosti – charakterizované v Podrobném pracovním programu pro cíle systémů vzdělávání a zvyšování kvalifikací jako souhrn znalostí, dovedností a přístupů nezbytných pro zaměstnanost, sociální začlenění, osobní seberealizaci a rozvoj. Zahrnují základní dovednosti (početní a jazyková gramotnost), základní dovednosti v matematice, vědě a technologii, cizí jazyky,

dovednosti v oblasti informačních a komunikačních technologií, dovednosti učení, společenské dovednosti, podnikavost a obecnou kulturu.

Konvergentní regionální rozvoj – takový regionální rozvoj, který přirozeně směřuje k vyrovnávání rozdílů mezi regiony.

Multiplikační efekt – je jednoduše řečeno souhrn celkového efektu, který přinese daná investice, jak přímého, tak nepřímého (efekt, který se projeví v dalších odvětvích/firmách), včetně zpětné vazby (např. zvýšené výdaje domácností, jejichž příjmy se zvýšily díky předchozím efektům).

Regionální disparity - disproporce v ekonomickém rozvoji a dalších ukazatelích mezi jednotlivými regiony.

Relokace - relokačí se rozumí proces, kdy společnost přesouvá veškerou či část své činnosti z jednoho místa do jiného.

Úspory z rozsahu – jsou dosahovány prostřednictvím zvýšení objemu výroby/produkce, čímž dojde, díky tomu, že část nákladů má fixní povahu, ke snížení jednotkových nákladů.

Úspory ze specializace – tyto úspory jsou dosahovány tím, že výrobou určitého zboží je možné snížit náklady na výrobu zboží jiného, a to využíváním stejné nebo podobné technologie apod.